

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ “ЧЕРНІГІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА”

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПЕТРИНСЬКИЙ ДМИТРО ВАЛЕРІЙОВИЧ

УДК 35.075.5:338.43:005.591.6(477)(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ
ВІДНОВЛЕННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ**

Спеціальність 281 – Публічне управління та адміністрування

Галузь знань 28 – Публічне управління та адміністрування

Подається на здобуття ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Д.В. Петринський

Науковий керівник:

Дітковська Марина Юріївна,
кандидат наук з державного
управління, доцент

Чернігів 2026

АНОТАЦІЯ

Петринський Д.В. Механізми державного регулювання у сфері відновлення аграрного сектору економіки України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії в галузі публічного управління та адміністрування за спеціальністю 281 “Публічне управління та адміністрування”. – Національний університет “Чернігівська політехніка” МОН України, Чернігів, 2026.

Дисертація присвячена обґрунтуванню теоретико-методичних засад формування й розвитку механізмів державного регулювання аграрного сектору та розробленню науково-практичних рекомендацій щодо їх концептуалізації в контексті відновлення аграрного сектору економіки України.

Сучасні суспільні зміни, що відбуваються в Україні, та її непростий шлях до європейського співтовариства обумовлюють об’єктивну необхідність перегляду ролі держави в керуванні суспільними справами, яка дедалі більше набуває регулятивного характеру.

У даному контексті зауважимо, що аграрний сектор для економіки України завжди був і залишається одним із пріоритетних напрямів державного регулювання з точки зору, насамперед, економічного розвитку країни. І це є логічним. Адже питання організації виробництва й підтримки продовольчого забезпечення для окремої держави актуальні в усі часи (в т.ч. й в умовах воєнного стану). Від цього залежить не тільки життєздатність і самодостатність країни й суспільства, а й безліч найрізноманітніших напрямів людської діяльності. Так, наприклад, практика сьогодення засвідчила, що, окрім стабільного забезпечення населення країни якісним, безпечним, доступним продовольством, аграрний сектор України, навіть в умовах воєнного стану, безперечно спроможний на вагомий внесок у вирішення світової проблеми голоду.

Важливо констатувати, що після вторгнення російських військ в Україну 24 лютого 2022 року для аграрного сектору, як і для всієї країни, постали нові

більш складні виклики та ризики. Все це, у свою чергу, формує нові умови для функціонування суб'єктів господарювання аграрного сектору й вимагає наразі подальшого вдосконалення засад його державного регулювання.

Зазначені вище обставини, з одного боку, актуалізують, а з іншого – обумовлюють об'єктивну доцільність комплексного наукового осмислення прогресивних тенденцій щодо вдосконалення механізмів державного регулювання аграрного сектору України як в умовах воєнного стану, так і в контексті забезпечення його сталого розвитку в повоєнний період. Такий підхід має забезпечити узгодженість державної аграрної політики з цілями сталого розвитку, принципами публічного управління, вимогами європейського правового поля та очікуваннями ключових стейкхолдерів.

Метою дисертаційної роботи визначено обґрунтування теоретико-методичних засад формування й розвитку механізмів державного регулювання аграрного сектору та розроблення науково-практичних рекомендацій щодо їх концептуалізації в контексті відновлення аграрного сектору економіки України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі державного регулювання аграрного сектору. Предмет дослідження – механізми державного регулювання у сфері відновлення аграрного сектору економіки України.

Методологічну основу дисертаційного дослідження складають загальнонаукові та спеціальні методи пізнання суспільних явищ та особливостей публічного управління.

У дисертаційній роботі проаналізовано напрями наукової рефлексії щодо феномену державного регулювання та розвинено понятійно-категорійний апарат у цій сфері. Наукове осмислення, формування та систематизацію окремих теоретичних положень державного регулювання та з'ясування діалектики взаємозв'язку між ними здійснено за допомогою дефініційної блок-діаграми, що відображає логічну ієрархію та зв'язки в системі понятійно-категорійних координат щодо державного регулювання та представлена такими блоками, як: управління/менеджмент/регулювання → державне управління/державне регламентування/державне регулювання → публічне

управління/публічне адміністрування. Аналітичне узагальнення підходів до реконструкції понятійно-категорійного апарату у сфері державного регулювання, з одного боку, дозволило встановити тісну кореляцію між категоріями “державне управління”, “державне регулювання”, “публічне управління” та “публічне адміністрування”, а з іншого боку, в роботі наголошено на недоцільності їх ототожнення, оскільки кожне з цих понять має власний зміст, сферу застосування та специфічні ознаки.

З’ясовано специфіку аграрного сектору як об’єкта державного регулювання. На підставі деталізації складових концепту “Тріада сталого розвитку аграрного сектору економіки” зроблено висновок, що реалізація концепції сталого розвитку аграрного сектору вимагає комплексного підходу, який включає в себе раціональне використання природних ресурсів, запровадження технологічних інновацій в екологічній сфері та використання ефективних інструментів державного регулювання. З огляду на це, встановлено специфічні характеристики аграрного сектору, що позначається на системі його державного регулювання. Встановлено особливості, що притаманні сучасній парадигмі державного регулювання аграрного сектору.

Ідентифіковано механізми державного регулювання аграрного сектору з позиції їх теоретико-методичного обґрунтування. Констатовано, що державне регулювання аграрного сектору має передбачати застосування ряду механізмів державного регулювання, а саме організаційного, нормативно-правового, фінансово-економічного, інформаційно-комунікативного та науково-дослідного. Зроблено висновок, що ідентифіковані в роботі механізми державного регулювання аграрного сектору не функціонують ізольовано, а перебувають у тісному інтегративному взаємозв’язку, формуючи єдину систему державного впливу на розвиток аграрної сфери. Цей зв’язок проявляється на кількох взаємодоповнюючих рівнях, де організаційний та нормативно-правовий механізми створюють “рамки” та ціннісні орієнтири, фінансово-економічний – ресурси, інформаційно-комунікативний – інформативну координацію, а науково-дослідний – стратегічне та інноваційне підґрунтя для розвитку аграрного

сектору. Відповідно їх взаємодія забезпечує цілісність, ефективність і стійкість державної аграрної політики.

Проведено діагностику стану аграрного сектору в Україні та на цій основі доведено об'єктивну необхідність його державного регулювання. У даному контексті проаналізовано стан аграрного сектору економіки України в 2020–2024 роках. Встановлено, що впродовж досліджуваного періоду аграрний сектор України пройшов складний і трансформаційний етап, який поєднує глибокі структурні зміни, шоки війни, перебудову логістичних маршрутів, земельні реформи та поступовий перехід до моделей сталого виробництва. У результаті на сьогодні аграрна політика України перебуває на перетині декількох ключових трансформаційних процесів: війни, земельної реформи та євроінтеграції. Проведено SWOT-аналіз аграрного сектору економіки України за 2020–2024 рр. та на цій підставі визначено основні “точки вразливості” для вітчизняного аграрного сектору в умовах воєнного стану.

Уточнено та систематизовано особливості формування й реалізації механізмів державного регулювання аграрного сектору економіки України, зокрема організаційного, нормативно-правового, фінансово-економічного, інформаційно-комунікативного та наукового дослідного. Для цього, насамперед, обґрунтовано, що організаційний механізм державного регулювання аграрного сектору економіки України представлений системою інститутів з чітко вираженою вертикальною ієрархічністю, що зорієнтовані на реалізацію базових функцій державного регулювання аграрного сектору. У процесі дослідження нормативно-правового механізму державного регулювання аграрного сектору економіки України констатовано, що правове регулювання аграрного сектору України в умовах війни зазнало змін у різних сферах забезпечення (продовольчої безпеки; державної підтримки сільського господарства; агроекспортної логістики; відшкодування шкоди, завданої суб'єктам агробізнесу внаслідок ведення повномасштабної війни на території України та ін.) та більше зосереджене на підтримці стійкості аграрного виробництва через фінансові інструменти, компенсації втрат, адаптації до ризиків та гарантуванні

продовольчої безпеки шляхом збереження виробничих потужностей. Доведено, що фінансово-економічний механізм державного регулювання аграрного сектору України, з одного боку, є ключовим для забезпечення економічної сталості аграрного сектору, а, з іншого, він виступає багатокомпонентною системою, де кожен його складовий блок (бюджетно-податковий, кредитно-інвестиційний, ціновий) виконує специфічну роль, а їхня узгоджена взаємодія дозволяє досягати стратегічних цілей аграрної політики держави. Дослідження інформаційно-комунікативного механізму державного регулювання аграрного сектору економіки України дозволило обґрунтувати, що такий механізм детермінує ефективність і якість комунікацій у цій сфері. У контексті свого функціоналу він сприяє підвищенню прозорості, покращенню доступу до знань і державних сервісів у сфері агровиробництва. Аналіз науково-дослідного механізму державного регулювання аграрного сектору економіки України засвідчив, що аграрна наука є стратегічною для забезпечення продовольчої безпеки, економічної стабільності та сталого розвитку України. В умовах глобальних викликів – кліматичних змін, зростання населення та необхідності інтеграції у світовий науковий простір роль науково-дослідних інститутів набуває особливого значення. Саме вони виступають головними центрами формування знань, технологій та інновацій, які визначають ефективність агропромислового комплексу. Насамкінець, у роботі уточнено та систематизовано основні проблеми, які супроводжують формування та реалізацію згаданих вище механізмів державного регулювання аграрного сектору економіки України.

Сформовано перспективні вектори вдосконалення механізмів державного регулювання аграрного сектору України з урахуванням можливостей імплементації прогресивних засад Спільної аграрної політики Європейського Союзу (ЄС). Констатовано, що імплементація нової САП ЄС у вітчизняну практику є не технічним, а стратегічним трансформаційним процесом, що виходить далеко за межі аграрного сектору. При цьому САП для України – це орієнтир, а не готова модель. Адже основний виклик полягає у поєднанні євроінтеграційних вимог з реаліями війни та можливостями післявоєнної відбудови в Україні.

Розроблено та обґрунтовано модель комплексного механізму державного регулювання аграрного сектору економіки України. З позицій системного та інституціонального підходів обґрунтовано, що організаційний, нормативно-правовий, фінансово-економічний, інформаційно-комунікативний та науково-дослідний механізми, які формують комплексний механізм державного регулювання аграрного сектору України, перебувають у взаємній обумовленості та детермінуються єдиною цільово-функціональною архітектонікою. На цій підставі узагальнено основні концептуальні положення, які створюють методологічне підґрунтя для подальшого вдосконалення державної аграрної політики, орієнтованої на підвищення конкурентоспроможності аграрного виробництва, розвиток людського капіталу сільських територій та забезпечення довгострокової продовольчої безпеки держави (у т.ч. й в умовах повоєнного відновлення економіки України).

Ключові слова: аграрний сектор, агропромисловий комплекс, воєнний стан, державна аграрна політика, державне регулювання, “зелене” відновлення, інклюзивність аграрної політики, механізми державного регулювання, продовольча безпека, публічно-приватне партнерство, розвиток сільських територій, спільна аграрна політика Європейського Союзу, сталий розвиток, цифровізація аграрного сектору.

ANNOTATION

Petrynskyi D.V. Mechanisms of state regulation in the sphere of restoration of the agrarian sector of the economy of Ukraine. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Philosophy in the field of public management and administration, specialty 281 “Public Management and Administration”. – Chernihiv Polytechnic National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Chernihiv, 2026.

The dissertation is devoted to the substantiation of the theoretical and methodological principles of the formation and development of mechanisms for state regulation of the agrarian sector and the development of scientific and practical recommendations for their conceptualization in the context of the restoration of the agrarian sector of the economy of Ukraine.

Modern social changes taking place in Ukraine and its difficult path to the European community determine the objective need to review the role of the state in managing public affairs, which is increasingly becoming regulatory in nature.

In this context, we note that the agrarian sector for the economy of Ukraine has always been and remains one of the priority areas of state regulation from the point of view, first of all, of the country's economic development. And this is logical. After all, the issues of organizing production and supporting food security for a separate state are relevant at all times (including in conditions of martial law). Not only the viability and self-sufficiency of the country and society, but also many diverse areas of human activity depend on this. For example, current practice has shown that, in addition to stably providing the country's population with high-quality, safe, affordable food, the agricultural sector of Ukraine, even under martial law, is undoubtedly capable of making a significant contribution to solving the world hunger problem.

It is important to state that after the invasion of Russian troops into Ukraine on February 24, 2022, new, more complex challenges and risks arose for the agricultural sector, as well as for the entire country. All this, in turn, creates new conditions for the functioning of business entities in the agricultural sector and currently requires further improvement of the principles of its state regulation.

The above circumstances, on the one hand, actualize, and on the other hand, determine the objective expediency of a comprehensive scientific understanding of progressive trends in improving the mechanisms of state regulation of the agricultural sector of Ukraine both under martial law and in the context of ensuring its sustainable development in the post-war period. This approach should ensure the consistency of state agricultural policy with sustainable development goals, principles of public governance, requirements of the European legal framework, and expectations of key stakeholders.

The purpose of the dissertation work is to substantiate the theoretical and methodological principles of the formation and development of mechanisms for state regulation of the agrarian sector and to develop scientific and practical recommendations for their conceptualization in the context of the restoration of the agrarian sector of the economy of Ukraine.

The object of the study is social relations that arise in the process of state regulation of the agrarian sector. The subject of the study is the mechanisms of state regulation in the field of restoration of the agrarian sector of the economy of Ukraine.

The methodological basis of the dissertation research is made up of general scientific and special methods of cognition of social phenomena and features of public administration.

The dissertation work analyzes the directions of scientific reflection on the phenomenon of state regulation and develops a conceptual and categorical apparatus in this area. The scientific understanding, formation and systematization of individual theoretical provisions of state regulation and the clarification of the dialectics of the relationship between them were carried out using a definitional block diagram, which reflects the logical hierarchy and connections in the system of conceptual and categorical coordinates regarding state regulation and is represented by such blocks as: governance/management/regulation → state administration/state regulation/state regulation → public administration/public administration. The analytical generalization of approaches to the reconstruction of the conceptual and categorical apparatus in the field of state regulation, on the one hand, allowed us to establish a close correlation between the categories “state administration”, “state regulation”, “public administration” and “public administration”, and on the other hand, the work emphasizes the inexpediency of their identification, since each of these concepts has its own content, scope and specific features. The specifics of the agricultural sector as an object of state regulation are clarified. Based on the detailing of the components of the concept “Triad of sustainable development of the agricultural sector of the economy”, it is concluded that the implementation of the concept of sustainable development of the agricultural sector requires an integrated approach, which

includes the rational use of natural resources, the introduction of technological innovations in the environmental sphere and the use of effective instruments of state regulation. In view of this, the specific characteristics of the agricultural sector have been established, which affect the system of its state regulation. The features inherent in the modern paradigm of state regulation of the agricultural sector have been established.

The mechanisms of state regulation of the agricultural sector have been identified from the standpoint of their theoretical and methodological justification. It has been stated that state regulation of the agricultural sector should provide for the application of a number of mechanisms of state regulation, namely organizational, regulatory, financial and economic, information and communication and scientific and research. It is concluded that the mechanisms of state regulation of the agricultural sector identified in the work do not function in isolation, but are in close integrative interrelation, forming a single system of state influence on the development of the agricultural sector. This relationship is manifested at several complementary levels, where organizational and regulatory mechanisms create “frameworks” and value orientations, financial and economic - resources, information and communication - informative coordination, and scientific and research - strategic and innovative basis for the development of the agricultural sector. Accordingly, their interaction ensures the integrity, effectiveness and sustainability of state agrarian policy.

A diagnosis of the state of the agricultural sector in Ukraine was carried out and on this basis the objective need for its state regulation was proven. In this context, the state of the agricultural sector of the Ukrainian economy in 2020-2024 was analyzed. It was established that during the studied period, the agricultural sector of Ukraine went through a complex and transformational stage, which combines deep structural changes, war shocks, restructuring of logistics routes, land reforms and a gradual transition to sustainable production models. As a result, today the agrarian policy of Ukraine is at the intersection of several key transformational processes: war, land reform and European integration. A SWOT analysis of the agricultural sector of the Ukrainian economy for 2020-2024 was conducted and on this basis among the main “vulnerability points” for the agricultural sector of Ukraine under martial law.

The features of the formation and implementation of state regulation mechanisms of the agrarian sector of the economy of Ukraine, in particular organizational, regulatory, financial, economic, informational, communicative, and scientific research, have been clarified and systematized. For this purpose, first of all, it has been substantiated that the organizational mechanism of state regulation of the agrarian sector of the economy of Ukraine is represented by a system of institutions with a clearly expressed vertical hierarchy, which are oriented towards the implementation of the basic functions of state regulation of the agrarian sector. In the process of studying the regulatory mechanism of state regulation of the agrarian sector of the economy of Ukraine, it has been stated that the legal regulation of the agrarian sector of Ukraine in war conditions has undergone changes in various areas of provision (food security; state support for agriculture; agri-export logistics; compensation for damage caused to agribusiness entities as a result of waging a full-scale war on the territory of Ukraine, etc.) and is more focused on supporting the sustainability of agricultural production through financial instruments, compensation for losses, adaptation to risks, and guaranteeing food security by preserving production capacities. It is proven that the financial and economic mechanism of state regulation of the agrarian sector of Ukraine, on the one hand, is key to ensuring the economic sustainability of the agrarian sector, and, on the other, it acts as a multi-component system, where each of its constituent blocks (budgetary and tax, credit and investment, price) performs a specific role, and their coordinated interaction allows achieving the strategic goals of the state's agrarian policy. The study of the information and communication mechanism of state regulation of the agrarian sector of the economy of Ukraine made it possible to substantiate that such a mechanism determines the efficiency and quality of communications in this area. In the context of its functionality, it contributes to increasing transparency, improving access to knowledge and state services in the field of agricultural production. The analysis of the scientific and research mechanism of state regulation of the agrarian sector of the economy of Ukraine showed that agricultural science is strategic for ensuring food security, economic stability and sustainable development of Ukraine. In the context

of global challenges – climate change, population growth and the need to integrate into the global scientific space, the role of research institutes is gaining special importance. They are the main centers of knowledge formation, technologies and innovations that determine the efficiency of the agro-industrial complex. Finally, the work clarifies and systematizes the main problems that accompany the formation and implementation of the above-mentioned mechanisms of state regulation of the agrarian sector of the economy of Ukraine.

Promising vectors for improving the mechanisms of state regulation of the agricultural sector of Ukraine have been formed, taking into account the possibilities of implementing the progressive principles of the Common Agricultural Policy of the European Union (EU). It has been stated that the implementation of the new EU CAP in domestic practice is not a technical, but a strategic transformation process that goes far beyond the agricultural sector. At the same time, the CAP for Ukraine is a reference point, not a ready-made model. After all, the main challenge is to combine European integration requirements with the realities of the war and the possibilities of post-war reconstruction in Ukraine.

A model of a comprehensive mechanism of state regulation of the agricultural sector of the economy of Ukraine has been developed and substantiated. From the standpoint of systemic and institutional approaches, it has been substantiated that the organizational, regulatory, financial, economic, informational, communicative, and scientific and research mechanisms that form the comprehensive mechanism of state regulation of the agricultural sector of Ukraine are mutually dependent and determined by a single purpose-functional architecture. On this basis, the main conceptual provisions are summarized, which create a methodological basis for further improvement of the state agrarian policy, aimed at increasing the competitiveness of agricultural production, developing the human capital of rural areas and ensuring long-term food security of the state (including in the conditions of post-war recovery of the Ukrainian economy).

Keywords: agricultural sector, agro-industrial complex, martial law, state agricultural policy, state regulation, “green” recovery, inclusiveness of agricultural

policy, state regulation mechanisms, food security, public-private partnership, development of rural areas, common agricultural policy of the European Union, sustainable development, digitalization of the agricultural sector.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Обушна Н.І., Петринський Д.В. Державне регулювання аграрного сектору в Україні: об'єктивна необхідність та специфіка здійснення в умовах воєнного стану. *Наукові перспективи. Серія “Державне управління”*. 2023. Вип. 8 (38). С. 216–228. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-8\(38\)-216-228](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-8(38)-216-228)

Особистий внесок: обґрунтовано актуальність наукових досліджень питань ефективного державного регулювання аграрного сектору України як в умовах воєнного стану, так і в контексті забезпечення його сталого розвитку в повоєнний період; уточнено сутність поняття “державне регулювання аграрного сектору”; виявлено основні “точки вразливості” аграрного сектора України в умовах воєнного стану та розглянуто заходи державного регулювання аграрного сектору, які були використані для зниження негативного впливу воєнного стану на стан аграрного сектору ще в 2022 році.

2. Петринський Д.В. Теоретичні підходи до державного регулювання аграрного сектору: особливості понятійно-категорійного апарату. *Інвестиції: практика та досвід. Серія “Державне управління”*. 2024. Випуск 7. С. 249–254. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.15.249>

3. Петринський Д.В. Особливості інвестування аграрного сектору в Україні. *Наукові інновації та передові технології. Серія “Управління та адміністрування”*. 2024. Випуск 8(36). С. 216–227. DOI: [10.52058/2786-5274-2024-8\(36\)-216-227](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-8(36)-216-227)

4. Петринський Д.В. Спільна аграрна політики Європейського Союзу: специфіка формування та цільові вектори імплементації для України. *Актуальні питання у сучасній науці. Серія “Державне управління”*. 2025. Вип. 7(37). С. 311–321. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-7\(37\)-311-321](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-7(37)-311-321)

5. Петринський Д.В. Механізми державного регулювання аграрного сектору в Україні: теоретичний аспект. *Наукові перспективи. Серія “Державне управління”*. 2025. № 6(60). С. 308–320. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-6\(60\)-308-320](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-6(60)-308-320)

6. Петринський Д.В. Аграрний сектор України : сучасний стан та виклики, що обумовлюють доцільність його державного регулювання. *Успіхи і досягнення у науці. Серія “Управління та адміністрування”*. 2026. Вип. 2(24). С. 1137–1151. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2026-2\(24\)-1137-1151](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2026-2(24)-1137-1151)

7. Петринський Д.В. Еволюція формування та розвитку організаційного та нормативно-правового механізмів державного регулювання аграрного сектору України. *Актуальні питання у сучасній науці. Серія “Державне управління”*. 2026. Вип. 2 (44). С. 469–482. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2026-2\(44\)-469-482](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2026-2(44)-469-482)

Статті у закордонних наукових виданнях

8. Петринський Д.В. Перспективні напрями вдосконалення механізмів державного регулювання у сфері відновлення аграрного сектору України. *Věda a perspektivy*. 2026. Вип. 3 (58). С. 110–124. DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2026-3\(58\)-110-124](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2026-3(58)-110-124)

Публікації, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації

9. Петринський Д.В. Особливості державного регулювання аграрного сектору в умовах воєнного стану в Україні: Шевченківська весна – 2023: публічне управління та державна служба : матеріали Все-укр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (Київ, 29 берез. 2023 р.) / за заг. ред. Л.Г. Комахи. Київ : ННІ ПУДС КНУ, 2023. С. 195–196. URL: <https://ipacs.knu.ua/pages/osn/2/news/2028/files/64782da7-cb8b-48ff-9710-268197951e8c.pdf>

10. Петринський Д.В. Принципи та функції державного регулювання аграрного сектору в Україні: матеріали щоріч. міжнар. наук.-практ. конф. “Глобалізаційні виклики: урядування майбутнього” (м. Київ, 26–27 квіт. 2023 року) / за заг. ред. Л.Г. Комахи. Київ : ННІ ПУДС КНУ, 2023. С. 48–51. URL: <https://ipacs.knu.ua/pages/osn/2/news/2039/files/e8f052a9-3ca2-4574-ad95-ec8638583c7f.pdf>

11. Петринський Д.В. Аграрний сектор України як об’єкт державного регулювання: матеріали міжнар. круглого столу “Сучасні виклики для державної служби: інформаційно-комунікативний аспект” (Київ, 18 черв. 2024 р.) : / за заг. ред. Лариси Комахи, Наталії Корчак, Наталії Ларіної. Київ: ННІ ПУДС КНУ, 2024. С. 169–170. URL: <https://ipacs.knu.ua/pages/osn/2/news/2120/files/252be71b-8e9c-4eaf-8a72-dea2f4895774.pdf>

12. Петринський Д.В. Пріоритетні вектори цифрових трансформацій аграрного сектору в Україні: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. “Публічне управління в Україні: історичний досвід та перспективи розвитку” (Київ, 18 лют. 2025 р.) / за заг. ред. Л.Г. Комахи, Н.М. Корчак, Л.В. Гонюкової. Київ: ННІПУДС КНУ імені Тараса Шевченка, 2025. С. 289–290. URL: <https://ipacs.knu.ua/pages/osn/2/news/2166/files/5416ed7e-336d-415b-92eb-60fa32af8003.pdf>

13. Петринський Д.В. Аграрний сектор України: складові стійкості та напрями державного регулювання: матеріали Всеукр. конф. учнівської та студентської молоді “Публічне управління сталим розвитком територіальних громад” (Київ, 26 бер. 2025 р.) / за заг. ред. О.В. Євсюкової, С.М. Приліпка. Київ: НУБіП, 2025. С. 43–45.

14. Петринський Д.В. Стратегічні орієнтири розвитку аграрного сектору України: матеріали щоріч. Міжнар. наук.-практ. конф. “Глобалізаційні виклики: урядування майбутнього” (Київ, 18 квіт. 2025 р.) / за заг. ред. Л.Г. Комахи, Т.П. Паламарчук. Київ : ННІ ПУДС КНУ, 2025. С. 117–118. URL: <https://ipacs.knu.ua/pages/osn/2/news/2199/files/cf3eaf6a-5184-4c88-871c-deb36577eff2.pdf>

15. Петринський Д.В. Напрями наукової рефлексії щодо феномену державного регулювання: матеріали II наук.-практ. конф. за міжнар. участю “Проблеми управління суспільним розвитком в умовах криз та післякризового відновлення” (м. Київ, 4-5 груд. 2025 р.) / за заг. ред. Л.М. Мельничук, Т.В. Малахова; ННІМЗ НУОЗ України імені П.Л. Шупика. Київ, 2026. С. 241–245.

ЗМІСТ

	<i>Стор.</i>
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ І СКОРОЧЕНЬ.....	17
ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методичні основи державного регулювання аграрного сектору.....	27
1.1. Напрями наукової рефлексії щодо феномену державного регулювання.....	27
1.2. Специфіка аграрного сектору як об'єкта державного регулювання	48
1.3. Уніфікація механізмів державного регулювання аграрного сектору: теоретичний аспект	69
Висновки до розділу 1.....	86
РОЗДІЛ 2. Особливості формування та розвитку механізмів державного регулювання аграрного сектору економіки України.....	90
2.1. Сучасний стан аграрного сектору економіки України та об'єктивна необхідність його державного регулювання	90
2.2. Еволюція формування та розвитку організаційного та нормативно-правового механізмів державного регулювання аграрного сектору економіки України.....	109
2.3. Діагностика фінансово-економічного, інформаційно-комунікативного та науково-дослідного механізмів державного регулювання вітчизняного аграрного сектору.....	127
Висновки до розділу 2.....	152
РОЗДІЛ 3. Напрями вдосконалення механізмів державного регулювання у сфері відновлення аграрного сектору економіки України.....	157
3.1. Спільна аграрна політики Європейського Союзу: специфіка формування та цільові напрями імплементації для України.....	157
3.2. Перспективні вектори вдосконалення механізмів державного регулювання аграрного сектору економіки України.....	176
3.3. Обґрунтування моделі комплексного механізму державного регулювання аграрного сектору економіки України та особливостей її концептуалізації.....	202
Висновки до розділу 3.....	218
ВИСНОВКИ.....	222
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	230
ДОДАТКИ.....	263

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ І СКОРОЧЕНЬ:

АПК	– агропромисловий комплекс;
АС	– аграрний сектор;
БКУ	– Бюджетний кодекс України;
ВВП	– валовий внутрішній продукт;
ВПО	– внутрішньо переміщена особа;
ВРУ	– Верховна Рада України;
ГКУ	– Господарський кодекс України;
ЄК	– Європейська Комісія;
ЄС	– Європейський Союз;
ЗСУ	– Збройні сили України;
КЗпП	– Кодекс Законів про працю України;
КМУ	– Кабінет Міністрів України;
МВФ	– міжнародний валютний фонд;
МФО	– міжнародні фінансові організації;
НПА	– нормативно-правові акти;
ОДА/ОВА	– обласна державна адміністрація/обласна військова адміністрація;
ОЕСР	– Організація економічного співробітництва та розвитку;
ОМС	– органи місцевого самоврядування;
ООН	– Організація об'єднаних націй;
ПКУ	– Податковий кодекс України;
ППП	– публічно-приватне партнерство;
СОТ	– Світова організація торгівлі;
ТГ	– територіальні громади;
ЦОВВ	– Центральні органи виконавчої влади;
ЦСР	– Цілі сталого розвитку;
Acquis	– правила, стандарти, політика та практика Європейського Союзу;
ESG	– екологічна, соціальна та управлінська звітність;
NPM	– New Public Management (новий публічний менеджмент);
Ukraine Facility	– Регламент (ЄС) 2024/792 від 29 лютого 2024 р., який прийнятий Європейським Парламентом та Радою, що засновує Ukraine Facility.

ВСТУП

Сучасні суспільні зміни, що відбуваються в Україні, та її непростий шлях до європейського співтовариства обумовлюють об'єктивну необхідність перегляду ролі держави в керуванні суспільними справами, яка дедалі більше набуває регулятивного характеру.

У даному контексті зауважимо, що аграрний сектор для України завжди був і залишається одним із пріоритетних напрямів державного регулювання з точки зору, насамперед, економічного розвитку країни. І це є логічним. Адже питання організації виробництва й підтримки продовольчого забезпечення для окремої держави актуальні в усі часи (в т.ч. й в умовах воєнного стану). Від цього залежить не тільки життєздатність і самодостатність країни й суспільства, а й безліч найрізноманітніших напрямів людської діяльності. Так, наприклад, практика сьогодення засвідчила, що, окрім стабільного забезпечення населення країни якісним, безпечним, доступним продовольством, аграрний сектор економіки України, навіть в умовах воєнного стану, безперечно спроможний на вагомий внесок у вирішення світової проблеми голоду.

Водночас, важливо констатувати, що після вторгнення російських військ в Україну 24 лютого 2022 року для аграрного сектору, як і для всієї країни, постали нові більш складні виклики та ризики. Все це, у свою чергу, формує нові умови для функціонування суб'єктів господарювання аграрного сектору й вимагає наразі подальшого вдосконалення засад його державного регулювання.

Зазначені вище обставини, з одного боку, актуалізують, а з іншого — обумовлюють об'єктивну доцільність комплексного наукового осмислення прогресивних тенденцій щодо вдосконалення механізмів державного регулювання аграрного сектору економіки України як в умовах воєнного стану, так і в контексті забезпечення його сталого розвитку в повоєнний період. Такий підхід має забезпечити узгодженість державної аграрної політики з цілями сталого розвитку, принципами публічного управління, вимогами європейського правового поля та очікуваннями ключових стейкхолдерів.

Слід артикулювати, що означена проблематика у вітчизняних наукових дослідженнях дотепер не аналізувалася комплексно крізь призму функціонування аграрного сектору в умовах воєнного стану. Подібні умови розвитку є безпрецедентними для сучасної української державності, що зумовлює відсутність апробованих управлінських рішень та усталених підходів до державного регулювання в цій сфері. За таких обставин аграрний сектор економіки України опинився перед сукупністю нових викликів, кризових явищ і високоризикових, часто непередбачуваних ситуацій, які істотно ускладнили процеси його стабільного функціонування та відновлення.

Зауважимо, що загалом теоретико-методологічні підходи до формування та розвитку механізмів державного управління/регулювання досить широко представлені у світовій та вітчизняній науковій та управлінській практиці. Значний внесок у розроблення цієї проблематики здійснено в працях таких зарубіжних учених, як: Р. Альбаладехо [297], М. Вебер [325], Л. Гурвіц [315], П. Друкер [303], М. Мескон [316], С. Поллітт [321], А. Файоль [310], та ін. У вітчизняному науковому дискурсі теоретичні засади формування механізмів державного управління та регулювання суспільних процесів стали об'єктом ґрунтовного студіювання таких науковців: В. Авер'янов [1; 2; 60], О. Амосов [10], В. Бакуменко [15; 63], С. Бронікова [26; 27], З. Бурик [29; 125], О. Іваницька [90], Н. Нижник [151-153], О. Оболенський [61; 62; 64; 158], Н. Обушна [159-161; 252], М. Орлів [165], Л. Приходченко [202; 203], Р. Рудніцька [247], О. Федорчак [280-281], та ін.

Окремі теоретичні положення щодо реформування та розвитку аграрного сектору знайшли своє відображення в працях В. Вакуленка [31; 32; 96], Я. Гадзало [51], Г. Дугінець [73], Т. Зінчук [89], О. Киценко [97], Г. Клеріні [100], Н. Корженівської [111], Є. Кривохижої [121], Т. Мацибори [141], П. Саблука [93], А. Статівка [262], М. Філіпович [282], Л. Шинкарук [93], та ін.

При цьому різні аспекти формування та розвитку механізмів державного регулювання аграрного сектору України стали наріжним каменем наукових досліджень О. Антонової [11], М. Завражних [80], В. Зайченка [83; 84], В. Ігнатенка [92], В. Меглей [142], Н. Орлової [166], Г. Пасемко [172], С. Петрухи [192],

А. Помази-Пономаренко [197], О. Попело [129; 198; 199], С. Приліпка [200; 201], О. Руденко [245; 246], Н. Стоянець [265], І. Сурай [269], та ін.

Попри наявний значний науковий доробок вітчизняних і зарубіжних учених у сфері державного регулювання аграрного сектору, питання систематизації та вдосконалення механізмів державного регулювання аграрного сектору економіки України залишаються дискусійними. Недостатньо розробленими є теоретико-методологічні засади формування цілісної комплексної моделі функціонування механізмів державного регулювання з урахуванням сучасних викликів відновлення аграрного сектору та інтеграції України до ЄС.

Викладене вище актуалізує науково-практичну значимість теми, мету й завдання дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано в рамках науково-дослідних робіт Національного університету “Чернігівська політехніка” за темами: “Механізми державного управління регіональним розвитком в умовах переформатування владних відносин” (№ 0120U105292), де автором ідентифіковано особливості аграрного сектору як об'єкта державного регулювання та уточнено понятійно-категорійний апарат у цій сфері; “Публічне управління та децентралізація влади” (№ 0120U101815), де автором визначено перспективні вектори удосконалення механізмів державного регулювання у сфері відновлення аграрного сектору економіки України з урахуванням можливостей імплементації прогресивного зарубіжного досвіду в цій сфері (довідка від 30 березня 2026 року 202/08-566).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є обґрунтування теоретико-методичних засад формування й розвитку механізмів державного регулювання аграрного сектору та розроблення науково-практичних рекомендацій щодо їх концептуалізації в контексті відновлення аграрного сектору економіки України.

Досягнення поставленої мети дослідження зумовило постановку та необхідність вирішення таких завдань:

– проаналізувати напрями наукової рефлексії щодо феномену державного регулювання та уточнити понятійно-категорійний апарат у цій сфері;

- з'ясувати специфіку аграрного сектору як об'єкта державного регулювання;
- ідентифікувати механізми державного регулювання аграрного сектору (серед них: організаційний, нормативно-правовий, фінансово-економічний, інформаційно-комунікативний, науково-дослідний);
- провести діагностику стану аграрного сектору економіки України та на цій основі довести об'єктивну необхідність його державного регулювання;
- уточнити та систематизувати особливості формування й розвитку механізмів державного регулювання аграрного сектору економіки України;
- сформулювати перспективні вектори удосконалення механізмів державного регулювання у сфері відновлення аграрного сектору економіки України з урахуванням можливостей імплементації прогресивного зарубіжного досвіду в цій сфері;
- розробити й обґрунтувати модель комплексного механізму державного регулювання аграрного сектору економіки України.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у процесі державного регулювання аграрного сектору.

Предмет дослідження – механізми державного регулювання у сфері відновлення аграрного сектору економіки України.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціальних методів пізнання, застосування яких дало змогу комплексно дослідити механізми державного регулювання аграрного сектору України, виявити особливості їх функціонування та обґрунтувати напрями вдосконалення в сучасних умовах. Зокрема, у процесі дослідження використано: методи теоретичного узагальнення, аналізу та синтезу – для систематизації наукових підходів до тлумачення сутності, структури та змісту механізмів державного регулювання аграрного сектору, а також для формування авторських висновків і теоретичних узагальнень; семантико-етимологічний – щодо визначення змісту базових понять дослідження та розробки понятійно-категорійного апарату; системний та структурно-функціональний методи застосовано з метою розгляду аграрного сектору як складної соціально-економічної системи та визначення взаємозв'язків між елементами механізмів

державного регулювання; за допомогою інституціонального підходу досліджено роль суб'єктів державного регулювання, формальних і неформальних інститутів, а також їх вплив на ефективність реалізації державної аграрної політики; порівняльний метод використано для зіставлення вітчизняних і зарубіжних моделей державного регулювання аграрного сектору, а також для оцінювання можливостей адаптації європейського досвіду до українських умов, з урахуванням євроінтеграційних процесів; економіко-статистичні методи (аналіз динаміки, структурний аналіз, групування) – для оцінювання стану та тенденцій розвитку аграрного сектору економіки України, результативності державної підтримки та впливу регуляторних інструментів на функціонування аграрних виробників; метод моделювання – для обґрунтування концептуальної моделі комплексного механізму державного регулювання аграрного сектору економіки України та визначення напрямів його вдосконалення в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення. Також було використано методи: абстрагування, загальнонаукового індукції, дедукції, системного аналізу – в усіх розділах роботи.

Інформаційну базу дослідження становлять офіційні статистичні дані органів державної влади України, нормативно-правові акти ВРУ, КМУ та ЦОВВ у сфері державного регулювання аграрного сектору, аналітичні та звітні матеріали міжнародних організацій (ФАО, Світового банку, ОЕСР, ЄК), наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, матеріали фахових періодичних видань, інформаційні ресурси офіційних вебсайтів, а також власні праці й узагальнення автора, виконані на основі зібраних та систематизованих даних.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в розробленні нових наукових положень, які в сукупності дозволяють розв'язати важливе наукове завдання у сфері публічного управління – обґрунтування теоретико-методичних засад формування й розвитку механізмів державного регулювання аграрного сектору та розроблення науково-практичних рекомендацій щодо їх концептуалізації в контексті відновлення аграрного сектора економіки України.

Основними результатами дослідження, що характеризують новизну й виносяться на захист є такі:

уперше:

– розроблено й обґрунтовано модель комплексного механізму державного регулювання аграрного сектору економіки України, складові якого (організаційний, нормативно-правовий, фінансово-економічний, інформаційно-комунікативний та науково-дослідний механізми) перебувають у взаємній обумовленості та детермінуються єдиною цільово-функціональною архітектонікою, яка включає: а) мету, завдання та функції державного регулювання аграрного сектору, зорієнтовані на досягнення стратегічних пріоритетів у цій сфері; б) чітко ідентифіковані об'єкти та суб'єкти державного регулювання аграрного сектору, структуровані відповідно до рівнів публічного управління та сфер регуляторного впливу; в) систему базових і специфічних принципів державного регулювання аграрного сектору, що формують методологічну основу функціонування комплексного механізму; г) інтегровану сукупність форм, напрямів, методів, інструментів та важелів державного впливу, спрямованих на підвищення ефективності та інклюзивності розвитку аграрного сектору в умовах структурних трансформацій (у т.ч. й у повоєнний період);

удосконалено:

– обґрунтування сутності та складу механізмів державного регулювання аграрного сектору (серед них: організаційний, нормативно-правовий, фінансово-економічний, інформаційно-комунікативний, науково-дослідний), які функціонують не ізольовано, а перебувають у тісному інтегративному взаємозв'язку, формуючи єдину систему державного впливу на розвиток аграрної сфери. Цей зв'язок проявляється на кількох взаємодоповнюючих рівнях, де організаційний та нормативно-правовий механізми створюють “рамки” та ціннісні орієнтири, фінансово-економічний – ресурси, інформаційно-комунікативний – інформативну координацію, а науково-дослідний – стратегічне та інноваційне підґрунтя для розвитку аграрного сектору. Відповідно їх взаємодія забезпечує цілісність, ефективність і стійкість державної аграрної політики;

– теоретико-методичні основи державного регулювання в контексті обґрунтування особливостей, що притаманні сучасній парадигмі державного регулювання аграрного сектору;

набули подальшого розвитку:

– понятійно-категорійний апарат у галузі публічного управління та адміністрування, завдяки уточненню сутності таких понять як: *“державне регулювання”* – цілеспрямований вплив держави (державного управління та уповноважених державою суб’єктів) на відповідну галузь народного господарства чи сферу суспільного життя з метою забезпечення її функціонування в заданому режимі з використанням різноманітних норм, принципів, інструментів/засобів і методів такого впливу; *“державне регулювання аграрного сектору”* – цілеспрямований вплив держави (органів державного управління та/або уповноважених державою суб’єктів) на забезпечення функціонування аграрного сектору в заданому режимі, що здійснюється у мінливих умовах конкурентного середовища з використанням різноманітних норм, принципів, інструментів/засобів і методів такого впливу згідно завдань і функцій державної політики в цій сфері;

– концептуальні положення, що створюють методологічне підґрунтя для подальшого вдосконалення державної аграрної політики, орієнтованої на підвищення конкурентоспроможності аграрного виробництва, розвиток людського капіталу сільських територій та забезпечення довгострокової продовольчої безпеки держави (у т.ч. й в умовах повоєнного відновлення економіки України);

– перспективні вектори вдосконалення механізмів державного регулювання у сфері відновлення аграрного сектору України, що сформовано на осмисленні ціннісних орієнтирів реформованої національної аграрної сфери, та, які охоплюють специфіку її функціонування в умовах післявоєнного відновлення й передбачають адаптивну імплементацію прогресивних засад Спільної аграрної політики Європейського Союзу з урахуванням інституційних, економічних і соціо-екологічних особливостей України.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає у тому, що теоретичні положення та висновки дисертації щодо вдосконалення механізмів державного регулювання у сфері відновлення аграрного сектору

економіки України доведені до рівня теоретико-методичних та науково-практичних рекомендацій і використані в практичній діяльності:

– Кіровоградської обласної військової адміністрації, зокрема використані Департаментом агропромислового розвитку під час підготовки проекту Програми економічного і соціального розвитку Кіровоградської області на 2026 рік (аграрного розділу), аналітичних матеріалів, пропозицій до Мінекономіки України щодо удосконалення державної аграрної політики (довідка від 09 лютого 2026 року № 24.01-06/231/0.24);

– Центральноукраїнського національного технічного університету у процесі розробки навчально-методичного забезпечення дисциплін “Державне регіональне управління” у рамках ОПП “Економіка підприємства” (першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 051 “Економіка”) та ОПП “торгівля, електронна комерція та підприємництво” (першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 076 “Підприємництво та торгівля”), “Державне управління та адміністрування” у рамках ОПП “Менеджмент” (першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 073 “Менеджмент”) (довідка від 26 грудня 2025 року № 45-15/40-21-18/1856/1);

– Національного університету “Чернігівська політехніка”, зокрема при викладанні дисциплін: “Регіональне управління та сталий розвиток”, “Управління стратегічним розвитком регіону” в межах ОПП “Публічне управління та адміністрування” першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю D4 “Публічне управління та адміністрування” галузі знань D “Бізнес, адміністрування та право” та “Регіональна політика та місцеве самоврядування” в межах ОПП “Публічне управління та адміністрування” другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю D4 “Публічне управління та адміністрування” галузі знань D “Бізнес, адміністрування та право” (довідка від 30 березня 2026 року 202/08-566).

Особистий внесок здобувача. Усі наукові результати, що викладені в дисертації, отримані автором самотійно. З наукових праць, опублікованих у співавторстві (1 стаття у фаховому виданні України), в роботі використані лише

ті положення та ідеї, що є результатом особистої роботи здобувача. Внесок автора конкретизовано в списку опублікованих праць за темою дисертації.

Апробація результатів дисертації. Науковий зміст основних результатів дослідження, висновки та пропозиції роботи та їх практичне застосування обговорювалися на наукових всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях та круглих столах, зокрема на: Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених “Шевченківська весна – 2023: публічне управління та державна служба” (Київ, 29 березня 2023 р.); міжнародній науково-практичній конференції “Глобалізаційні виклики: урядування майбутнього” (м. Київ, 26–27 квітня 2023 р.); міжнародному круглому столі “Сучасні виклики для державної служби: інформаційно-комунікативний аспект” (Київ, 18 червня 2024 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції “Публічне управління в Україні: історичний досвід та перспективи розвитку” (Київ, 18 лютого 2025 р.); Всеукраїнській конференції учнівської та студентської молоді “Публічне управління сталим розвитком територіальних громад” (Київ, 26 березня 2025 р.); міжнародній науково-практичній конференції “Глобалізаційні виклики: урядування майбутнього” (Київ, 18 квітня 2025 р.); II науково-практичній конференції за міжнародною участю “Проблеми управління суспільним розвитком в умовах криз та післякризового відновлення” (Київ, 4–5 грудня 2025 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційної роботи опубліковано в **15** наукових працях, зокрема в: **8** статтях в наукових фахових виданнях України та інших держав з наряду, з якого підготовлено дисертацію (у тому числі: 1 – у виданнях іноземних держав, 6 – у друкованих фахових виданнях України з державного управління, 1 – в електронному фаховому виданні); **7** тезах за матеріалами науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації – 274 сторінки. Обсяг основного тексту становить 229 сторінок. Робота містить 26 таблиць, 14 рисунків, 4 додатки, список використаних джерел налічує 327 найменувань (з них 33 – іноземних).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ

1.1. Напрями наукової рефлексії щодо феномену державного регулювання

Останніми роками Україна постає перед серйозними політичними, безпековими, економічними та іншими суспільними викликами, які яскраво “підсвічують” неможливість забезпечення загальної макро-/мікроекономічної стабільності та соціально-економічного розвитку загалом без активних заходів державного регулювання, особливо в умовах, коли ефективність ринкового саморегулювання залишається порівняно низькою. При цьому прогресивна зарубіжна практика засвідчує, що держава завжди так чи інакше регулює економічні процеси, і рівень її втручання визначається їхньою циклічністю: у періоди економічного зростання державне регулювання економіки, як правило, послаблюється, а в періоди спаду – посилюється.

З огляду на це, можемо стверджувати, що сучасні суспільні та соціально-економічні виклики в Україні та її впевнений курс до європейського співтовариства зумовлюють об’єктивну необхідність перегляду ролі держави в керуванні суспільними справами, методів і способів її впливу на суспільні відносини загалом. Відповідно, теоретико-практичні аспекти державного регулювання в Україні набувають особливої значимості. Зокрема, виникає першочергова необхідність уточнення сучасного понятійно-категорійного апарату в цій сфері, що є вихідним моментом та важливим напрямом подальшої наукової рефлексії в контексті визначеності науково-теоретичного мислення [189].

У даному контексті досить слушною є думка І. Грузіної та І. Перерви, що система знань у будь-якій галузі або сфері діяльності ґрунтується на комплексі взаємопов’язаних дефініцій у вигляді певним чином організованого та адаптованого відповідно до мети дослідження понятійно-категорійного апарату.

Саме основні поняття та категорії в їх предметно-змістовному взаємозв'язку й залежності формують мову конкретної галузі знань, розкривають та відображають її зміст, надають можливість ефективного та адекватного застосування інструментарію досліджень [314]. Водночас, як зауважує А. Маршалл [39], “наукове дослідження набуває сучасного теоретичного й практичного значення лише тоді, коли його понятійні конструкції відповідають сучасним науковим поглядам, які отримали адекватне тлумачення в науково-діловій мовній практиці” [38, с. 113].

Отже, понятійно-категорійний апарат відіграє ключову роль у будь-якому науковому дослідженні, оскільки він формує його теоретичну основу та забезпечує наукову коректність. Тобто, на наше переконання, понятійно-категорійний апарат є не лише “мовою” науки, а й інструментом мислення, без якого неможливе глибоке й системне наукове пізнання.

Викладене вище, пояснює актуальність наукового дослідження та уточнення понятійно-категорійного апарату в рамках дослідження проблематики державного регулювання аграрного сектору.

Нагадаємо, що з позиції філософської рефлексії та на підставі історико-філософського досвіду можемо стверджувати, що “одна і та ж форма мислення може виступати як у ролі категорії, так і поняття. Усе залежить від її функціональної ролі: якщо вона скерована на розчленування (аналіз) дійсності й водночас її поєднання (синтез), то це – категорія; якщо ж ця форма мислення постає задля аналізу сама собою, то вона перетворюється в поняття (стає ним)” [128].

У зв'язку з цим наукове осмислення, формування та систематизацію окремих теоретичних положень державного регулювання та з'ясування діалектики взаємозв'язку між ними розпочнемо з обґрунтування відповідної системи понятійно-категорійних координат (рис. 1.1), що представлена дефініційними блоками в контексті предмету дисертаційного дослідження, а саме: управління/менеджмент/регулювання → державне управління/державне регламентування/державне регулювання → публічне управління/публічне адміністрування/новий публічний менеджмент/належне урядування.

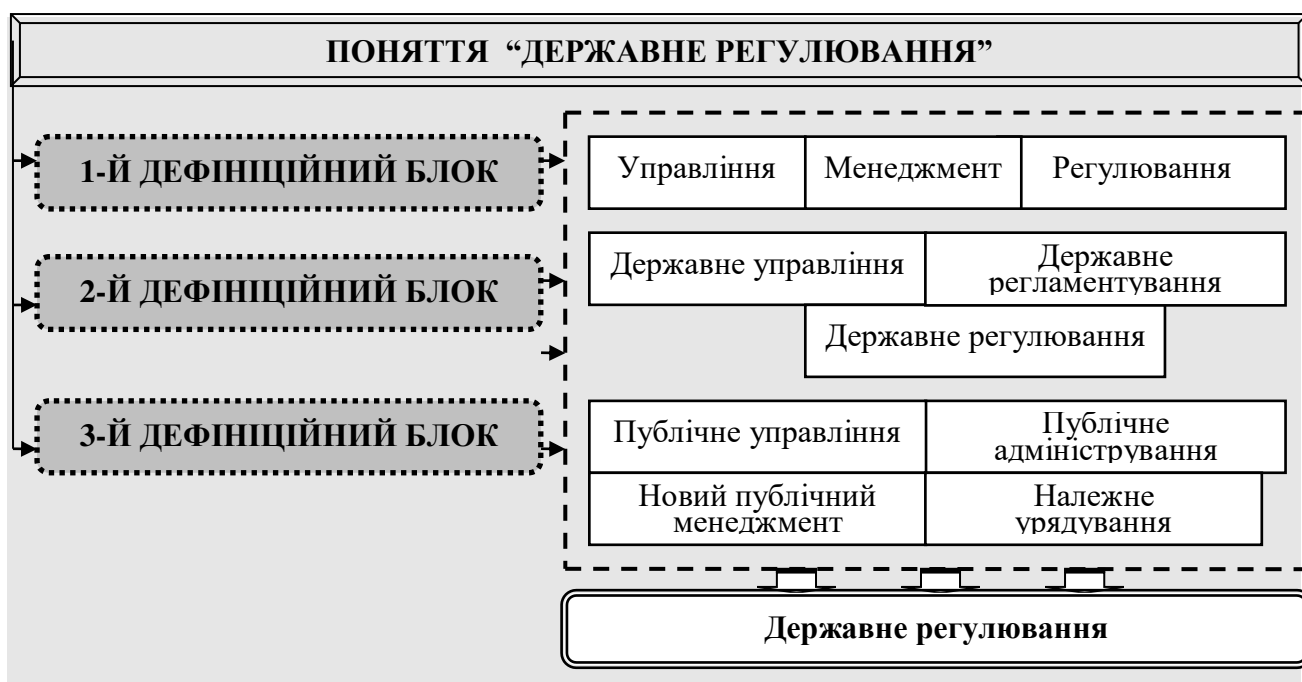

Рис. 1.1. Текстова дефініційна блок-діаграма, що відображає логічну ієрархію та зв'язки в системі понятійно-категорійних координат щодо державного регулювання [власна розробка автора]

У відповідності до рис. 1.1 розпочнемо з уточнення сутності системоутворюючих понять 1-го дефініційного блоку сформованої блок-діаграми, а саме понять “управління”, “менеджмент” та “регулювання”. Зокрема, етимологічний аналіз цих понять дозволяє глибше зрозуміти їх первинну суть і трансформацію значення в сучасних умовах.

У сьогоdnішній практиці нерідко застосовується закон Х.Л. Менкена: “Хто може – робить. Хто не може – вчить”. Існує і доповнення Мартіна до нього: “Хто не може навчати – управляє” [168].

Вивчення етимології поняття “управління” засвідчує, що в давньоруській та інших слов'янських мовах “управління” (походить від кореня “прав”) означало “правити, тобто виховувати”, а також “прямий, правильний, невинний”, як і в інших давньослов'янських мовах [158]. За Великим тлумачним словником української мови іменник “управління” походить від дієслова “управляти”, що означає “спрямовувати рух, хід, роботу чого-небудь” [104, с. 697].

Кібернетика, досліджуючи рух у динамічних системах, також стверджує, що явище управління полягає в тому, що активний елемент системи (суб'єкт

управління) безпосередньо впливає на всі останні елементи системи (об'єкт управління) на основі безперервного інформаційного зв'язку між ними [292].

Водночас у “Новому тлумачному словнику української мови” термін “управляти” представлено в таких контекстах як: 1) спрямовувати діяльність, роботу кого-, чого-небудь; бути на чолі когось, чогось; керувати; 2) користуючись кермом та іншими регулюючими пристроями, спрямовувати рух, хід, роботу чого-небудь; спрямовувати хід якогось процесу, впливати на розвиток, стан чого-небудь [156, с. 642]. Тут же уточнюється, що “управління – це процес цілеспрямованого впливу керівника підсистеми або органу управління на керовану підсистему або об'єкт управління з метою забезпечення його ефективного функціонування та розвитку [156].

У сучасній вітчизняній науковій літературі визнання здобуло визначення, згідно з яким управління є поняттям, що характеризує впорядкування взаємодії певної множини елементів або складових природи, суспільства, людини, тобто є структурою і функцією з упорядкування, збереження і цілеспрямованого розвитку системи як унормовуючий процес, що підтримує систему в наперед заданому якісному і кількісному стані або переводить її в новий [62, с. 21]. Тобто, на переконання науковців, управління можна вважати не тільки систематизованою діяльністю, але й процесом, у якому ця діяльність здійснюється між суб'єктом і об'єктами управління, де перший постає керуючим органом системи, який визначає та направляє керований об'єкт (людину) до досягнення цілей за етапами [285, с. 7].

У свою чергу, відомий американський науковець Пітер Ф. Друкер підходить до трактування сутності управління як до специфічного виду діяльності, що перетворює неорганізований натовп на ефективну цілеспрямовану продуктивну групу [303]. Тобто “управляти – це передбачати, організовувати, розпоряджатися, узгоджувати, контролювати”, – підсумовує інший французький теоретик та практик менеджменту А. Файоль [310].

Отже, в загальнопоширеному сенсі “управління” – це цілеспрямований вплив на складну систему (вплив на свідомість, поведінку, діяльність людей та

їх взаємовідносини). При цьому, як влучно констатує О. Костюченко, “зазначене поняття має широкий спектр застосування, оскільки притаманне всім сферам життєдіяльності та соціальним взаємозв’язкам. У зв’язку з цим визначення цього складного соціального явища на науково-методологічному рівні також досить багатоманітне” [115, с. 31].

Разом із цим важливо відзначити, що на сьогодні популярним похідним від Manage – “управляти” є слово “менеджмент” (від англ. Management). На наше переконання, поняття “управління” і “менеджмент” є близькими за змістом, однак не тотожними. Так, наприклад, поняття “менеджмент” у фундаментальному Оксфордському словнику англійської мови трактується як: а) спосіб, манера спілкування з людьми; б) влада і мистецтво управління; в) особливого роду вмільість та адміністративні навички; г) орган управління, адміністративна одиниця [319].

Вітчизняні дослідники Г. Чорний, І. Міщенко, О. Файчук відзначають, що слово “менеджмент” є похідним від Manage – “управляти”. У свою чергу, останнє запозичило корінь латинського слова Manus, що означає “рука”... слід зазначити, що в англійській мові термін Management не єдиний, що означає “управління”. Поряд із ним використовують такі терміни, як “operation”, “control”, “driven”, “quade”, “administration”, “government”, “command”, “manual” й ін. [292].

В енциклопедичному словнику [77]: “Менеджмент – цілеспрямований вплив на діяльність усіх працівників організації для успішного досягнення встановлених ними ринкових цілей у змінному середовищі шляхом продуктивного використання наявних ресурсів”. Тобто в науковому контексті менеджмент доцільно розглядати як частину загальної теорії управління, адаптовану до умов ринкової економіки. Таке трактування сутності поняття “менеджменту” є значно вужчим поняття “управління”.

Отже, не заглиблюючись більш ґрунтовно у зміст поняття “менеджмент”, окреслимо таку авторську позицію: так як менеджмент розглядається в науковому дискурсі, в основному, лише як різновид управління на рівні окремої організації, то ми підтримуємо позицію науковців [115; 285; 292; та ін.], що за змістом

терміни “управління” та “менеджмент” є близькими, проте вони мають різне лінгвістичне походження і не є рівнозначними. Тож у подальшому дослідженні ми не будемо повертатися до цього терміна, оскільки він не представляє подальшого наукового інтересу для цілей даного дослідження, адже “полягає скоріше у забезпеченні функціонування, ніж у спрямуванні до розвитку” [115].

Щодо етимології терміна “регулювання” (від лат. *regula* – планка, правило) в класичному трактуванні воно означає впорядковування, введення в певні межі шляхом впливу на певний об’єкт, а “регулювати” (лат. *regularis*) – підпорядковувати визначеному порядку, правилу, впорядковувати; встановлювати правильну взаємодію частин механізму [38]. Своєю чергою “регулювати” визначається як:

- 1) впорядковувати що-небудь, керувати чимось, підкоряючи його відповідним правилам, певній системі;
- 2) домагатися нормальної роботи машини, установки, механізму і т. ін., забезпечуючи злагоджену взаємодію складових частин, деталей [38].

До сьогодні поняття “regulation” (“регулювання”) в англійській мові вживається також у значенні нормативно-правового документу, що має регулювати певні відносини. Наприклад, “Regulation” – назва законодавчого акту Євросоюзу, який містить загальні положення й інструкції щодо діяльності у певній галузі [115].

Тобто етимологічне походження поняття “регулювання” засвідчує, що регулювання означає: встановлення правил або меж; приведення процесів у відповідність до норми; коригування без жорсткого примусу; забезпечення рівноваги та впорядкованості. Все це обумовлює той факт, що регулювання:

- не обов’язково передбачає пряме підпорядкування;
- здійснюється через нормативні орієнтири, а не постійні розпорядження;
- створює умови для варіативної поведінки суб’єктів.

На думку Н. Махінчук, регулювання доцільно розглядати як певну діяльність, що спрямовується, в основному, на коригування роботи певної системи (або її елементів) з метою забезпечення досягнення системою (або її елементами) такого стану, який забезпечує її (їх) функціонування відповідно до

наперед заданих характеристик. Тобто цей вид діяльності розглядається як регуляційний процес, метою якого є досягнення відповідного рівня взаємодії та злагодженості окремих частин [140].

Водночас регулювання інколи розглядається як одна з функцій управління, що зумовлено теоретичною невизначеністю співвідношення між цими поняттями. Доцільніше оцінювати співвідношення між поняттями “регулювання” та “управління” в контексті не лише їхнього взаємозв’язку, а й загального поняття “організація” (або “організаційна діяльність”). Нині можна вважати загальновизнаним розуміння поняття “організація” як ширшого відносно понять “управління” та “регулювання”. Останні є різновидами організаційної діяльності, а тому мають спільні риси, що розкривають сутність цих понять через визначення самого характеру організаційного впливу на певні суспільні об’єкти. І регулювання, й управління відображають організаційну діяльність, яка спрямована на впорядкування певних суспільних інтересів та явищ [7, с. 64–66].

У свою чергу нам близька позиція В. Авер’янова, який звертає увагу на те, що, маючи спільну сферу застосування, поняття “управління” та “регулювання” передбачають різний за характером вплив на об’єкти управління з метою досягнення певних результатів, тобто реалізації встановлених цілей і завдань управлінського впливу. При цьому регулювання охоплює порівняно з управлінням ширшу сферу організаційної діяльності. “Управління” ж означає цілеспрямований вплив саме на об’єкти управління, з використанням методів, що передбачають підпорядкування цих об’єктів управлінському впливу з боку суб’єкта управління. “Регулювання” ж пов’язується з впливом не стільки на об’єкти управління, скільки на навколишнє середовище. Воно передбачає високий ступінь альтернативності поведінки керованих об’єктів [60, с. 28].

Отже, згідно підходу В. Авер’янова, управління характеризується прямим владно-організаційним впливом на об’єкти з метою їх підпорядкування управлінським рішенням, тоді як регулювання здійснюється переважно шляхом формування умов і правил функціонування, забезпечуючи альтернативність поведінки керованих суб’єктів, що свідчить про його ширший організаційний характер.

Враховуючи викладене вище, у табл. 1.1 узагальнимо спільні та відмінні ознаки, що характеризують сутність понять “управління” та “регулювання”.

Таблиця 1.1

**Узагальнені спільні та відмінні ознаки сутності понять
“управління” та регулювання”***

Ознаки	Сутність поняття “управління”	Сутність поняття “регулювання”
Спільні ознаки		
1. Цілеспрямований вплив	Обидва поняття передбачають свідомий вплив суб’єкта на об’єкт з метою досягнення певного результату.	
2. Наявність суб’єкта й об’єкта	Є той, хто здійснює вплив (держава, орган, керівник), і те, на що впливають (організація, процес, суспільні відносини).	
3. Використання певних засобів і методів	Застосовують правові, економічні, організаційні, адміністративні інструменти.	
4. Організаційна природа	Обидва поняття є формами організаційної діяльності держави чи іншого уповноваженого суб’єкта.	
5. Сфера застосування	Управління й регулювання застосовуються у сфері організаційного впливу на суспільні процеси та діяльність суб’єктів.	
Відмінні ознаки		
1. Сфера організаційної діяльності	Вужча	Ширша
2. Характер впливу	Прямий, владно-розпорядчий	Опосередкований, коригуючий
3. Дискретність втручання	Управління здійснюється перманентно, постійно по відношенню до тривалості функціонування системи.	Регулювання здійснюється одночасно по відношенню до тривалості функціонування системи.
4. Спрямованість впливу	Безпосередньо на об’єкти управління	Пов’язане не тільки з впливом на об’єкти управління, але й з впливом на навколишнє середовище, що передбачає високий ступінь альтернативності поведінки керованих об’єктів.
5. Ступінь втручання	Глибоке втручання в діяльність об’єкта	Мінімально необхідне втручання
6. Методи впливу	Імперативні, засновані на підпорядкуванні	Диспозитивні, стимулюючі
7. Використання вбудованих регуляторів	Управління не передбачає введення до системи вбудованих регуляторів, чи налаштування вже існуючих елементів системи, а передбачає існування важелів, які при необхідності суб’єкт управління може застосувати для надання певних наказових сигналів вже існуючим елементам щодо напрямку їх функціонування.	Регулювання передбачає введення до системи вбудованих регуляторів, які стають невід’ємними елементами системи, або налаштування вже існуючих елементів.
8. Підпорядкування об’єктів	Вплив на об’єкт характеризується високою інтенсивністю і цілеспрямованістю. Об’єкт управління не запрограмований на самостійне досягнення цілей і тому потребує суб’єкта управління, тобто управління має “жорсткий” характер.	Обов’язкове. Об’єкт управління “програмується” не тільки на зовнішній вплив, але й на саморегуляцію; сам вплив суб’єкта у порівнянні з управлінням має більш, “м’який” характер.
9. Форма реалізації	Накази, рішення, інструкції, контроль	Закони, норми, стандарти, правила

*Джерело: побудовано автором з використанням [60; 72; 140; 256]

Таким чином управління і регулювання є взаємопов'язаними, але відносно самостійними формами організаційного впливу, що відрізняються характером, способом та глибиною впливу на об'єкти і середовище їх функціонування.

Надалі охарактеризуємо більш детально складові 2-го дефініційного блоку (рис. 1.1), а саме – поняття “державне управління”, “державне регламентування” та “державне регулювання”, які до цього часу в науковій літературі не мають однозначного тлумачення. На нашу думку, це пов'язано з тим, що однією з найбільш складних методологічних проблем наукового пізнання в соціально-гуманітарній галузі (на відміну від природничих, точних та технічних наук) є робота з неоднозначною, часто доволі суб'єктивною інформацією.

В “Енциклопедії державного управління” [78] державне управління (англ. governance) – діяльність держави (органів державної влади), спрямована на створення умов для якнайповнішої реалізації функцій держави, основних прав і свобод громадян, узгодження різноманітних груп інтересів у суспільстві та між державою і суспільством, забезпечення суспільного розвитку відповідними ресурсами.

У чинному законодавстві України термін “державне управління” вперше використано в 1998 році в Указі Президента України № 810/98 “Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні” (розділ VII “Термінологічний словник”) [219], де запропоновано таке: “державне управління – вид діяльності держави, що полягає у здійсненні нею управлінського, тобто організуючого впливу на ті сфери і галузі суспільного життя, які вимагають певного втручання держави шляхом використання повноважень виконавчої влади. В той же час державне управління здійснюється і за межами функціонування виконавчої влади, наприклад, на рівні державних підприємств, установ і організацій. Завдяки цьому поняття “державне управління” за змістом є ширшим, ніж поняття “виконавча влада”. Для визначення змістовно поєднаних сфер або галузей суспільного життя, що потребують державного управління, використовується термін “сектор державного управління” [219].

На думку проф. Ю. Сурміна, зміст терміну “державне управління” можна інтерпретувати двояко:

– “управління державою”, тобто охоплення державою всіх видів позиціонування базових категорій, тобто весь зміст управлінських процесів і явищ у державі;

– “управління держави”, тобто управління всіма об’єктами і процесами в суспільстві, коли держава виступає як суб’єкт діяльності, а його об’єктом виступає суспільство. Таке управління має опосередкований характер, оскільки громадянське суспільство має відносну незалежність від держави. Воно формує механізм місцевого самоврядування, що вступає у відносини з державою [270, с. 10].

У даному контексті цікавою видається позиція академіка В. Авер’янова [2], який характеризує державне управління як складову змісту діяльності держави і, яке здійснюється: 1) у межах діяльності органів виконавчої влади; 2) поза межами діяльності органів виконавчої влади, а саме: усередині апаратів будь-яких інших (окрім органів виконавчої влади) органів державної влади. Дослідник пропонує до вживання термін “державне впорядкування (або регулювання) суспільних процесів”, аргументуючи, що виконавча влада у певній своїй частині реалізується поза межами державного управління [2].

У свою чергу ряд вітчизняних науковців (С. Телешун, О. Пухкал, С. Ситник, І. Рейтерович) наголошують на тому, що “під державним управлінням мається на увазі передусім реалізація державної політики, в основному з боку державної влади...” [239, с. 7]

Загалом, з’ясовуючи сутність, зміст та специфіку функціонування державного управління в сучасних умовах, науковці виокремлюють такі його особливості [140, с. 38]:

– здійснюється на основі закону (ст. 8 Конституції України проголошує верховенство права);

– має активний, цілеспрямований, загальнодержавний характер поширюючись на всі сфери суспільного буття;

– об’єкт державного управління (самостійний учасник суспільних правовідносин і суб’єкт державно-владних повноважень: наприклад, окремі сфери та галузі суспільного життя, а також різні організації) має чітку підпорядкованість

суб'єкту державного управління, в особі якого виступають органи виконавчої влади, посадові особи, службовці, вповноважені недержавні суб'єкти;

- суб'єкт державного управління наділений державно-владними повноваженнями, за допомогою яких реалізує волю держави, її завдання та функції;

- для об'єкта державно-управлінських відносин веління суб'єкта є обов'язковими. Тобто державне управління передбачає безпосередній владний вплив на об'єкти управління;

- структура та функції державного управління постійно ускладнюються (наприклад, у практиці регулювання соціальних процесів), утверджуються нові принципи взаємодії між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства;

- формування нової філософії державного управління, що передбачає її переорієнтацію з керування на регулювання і надання послуг та ін.

Отже, при всьому розмаїтті думок спостерігається відносна однотайність у розумінні сутності поняття “державне управління”. В цьому сенсі репрезентативним вважається визначення державного управління як практичного, організуючого і регулюючого впливу держави (через систему своїх структур, головним чином державного апарату, державних органів) на суспільну і приватну життєдіяльність людей з метою її впорядкування, збереження або перетворення засобами владної сили держави [46]. У будь-якому випадку в основу сутності державного управління закладається класичне розуміння управління в державному секторі, що було запропоноване ще М. Вебером: державне управління – конкретний вид діяльності щодо здійснення державної влади, який має функціональну та компетенційну специфіку, що відрізняє її від інших видів та форм реалізації державної влади [325].

Водночас, практика засвідчує, що в сучасних умовах глибоких соціально-економічних, політичних та технологічних трансформацій зростає роль держави у забезпеченні збалансованого розвитку суспільства. Глобалізаційні процеси, цифровізація, посилення кризових явищ, а також виклики безпеки й сталому розвитку зумовлюють необхідність переосмислення механізмів впливу

держави на суспільні відносини. За таких обставин виникає необхідність визначення нових пріоритетів змісту державного управління, яке дедалі більше набуває регулятивного (“regulate”) характеру. Відповідно особливого значення набуває державне регулювання як інструмент цілеспрямованого впливу на економічні та соціальні процеси з метою захисту публічних інтересів, забезпечення стабільності та мінімізації ризиків.

У даному контексті відзначимо, що на перший погляд, державне регулювання дуже схоже на державне управління, так як частина завжди має властивості цілого. Проте такий висновок не повинен повністю нівелювати відмінності між цими поняттями. Адже, як правило, “державне регулювання” порівнюється з втручанням держави в діяльність галузі або з чіткою регламентацією адміністративно-правового впливу на суб’єктів господарської діяльності [181].

Варто зауважити, що традиційно поняття “державне регулювання” застосовувалося стосовно економіки. Саме з цих позицій найчастіше зустрічаємо його трактування в літературі. Так, зокрема, Д. Стеченко розглядає державне регулювання як вплив держави на відтворювальні процеси в економіці відповідними засобами з метою зорієнтувати суб’єктів господарювання і окремих громадян на досягнення цілей і пріоритетів державної політики суспільного розвитку. Таким чином, державне регулювання – це майже всі функції держави, пов’язані з економічною та економікосоціальною діяльністю і покликані забезпечити умови функціонування ринкової економічної системи [264].

У свою чергу “Словник термінів і понять з державного управління” тлумачить державне регулювання теж з економічним підтекстом, а саме як “економічний метод державного управління, що є системою типових заходів законодавчого, виконавчого і контрольного характеру, які здійснюються конкретними державними органами та недержавними організаціями з метою стабілізації та адаптації сучасної соціально-економічної системи до постійних змін. При цьому об’єктами такого регулювання можуть бути ціни, грошовий обіг, умови конкуренції, господарська структура тощо” [151].

На сьогодні сфера застосування поняття “державне регулювання” значно розширилася. Державне регулювання охоплює усі напрямки суспільного виробництва і соціальну сферу, застосовується по суті до усіх функцій держави. З огляду на це, в сучасному науковому дискурсі термін “державне регулювання” часто трактується як у широкому, так і вузькому значенні.

Наприклад, у широкому трактуванні сутність “державного регулювання” розкривається у словнику-довіднику “Державне управління та державна служба”: “Державне регулювання – здійснення державою комплексних заходів (організаційних, правових, економічних тощо) у сфері соціальних, економічних, політичних, духовних та інших суспільних процесів з метою їх упорядкування, встановлення загальних правил і норм суспільної поведінки, а також запобігання негативним явищам у суспільстві” [64]. Тобто тут більше увага акцентується на здійсненні загального впливу держави на всі соціально-економічні процеси та створення сприятливого середовища й умов для їх розвитку.

З точки зору вузького трактування державне регулювання розглядається, в основному, як [140]: “одна з функцій державного управління, спрямована на забезпечення загальних правил поведінки (діяльності) суб’єктів тих чи інших правовідносин; форма державного впливу шляхом встановлення та застосування державними органами правил, спрямованих на коригування діяльності фізичних та юридичних осіб, що підтримується можливістю застосування правових санкцій при їх порушенні; означення окремого засобу впливу на процеси та досягнення результату; сукупність інструментів впливу; діяльність владних органів, що зорієнтована на отримання результатів” [140].

На рівні закону під державним регулюванням розуміється здійснення державою певних заходів щодо формування та реалізації державної політики у певній сфері з певною метою шляхом прийняття відповідного закону та підзаконних актів для встановлення принципів, порядку, правил тощо діяльності та відповідальності у цій сфері [115].

Загалом прийнято вважати, що у вітчизняному науковому дискурсі по суті, всі визначення поняття “державне регулювання” зводяться до двох його

аспектів: активного та пасивного [72]. Зважаючи на це, як відзначає В. Бевзенко, вітчизняними вченими-правниками та управлінцями державне регулювання представлено як:

– активно-вольова, цілеспрямована діяльність держави, її органів, уповноважених здійснювати регулюючий вплив (активний аспект державного регулювання);

– діяльність держави та її органів, які безпосередньо не керують соціальними процесами, однак своїми діями сприяють їх організації та упорядкуванню (пасивний аспект державного регулювання) [17, с. 52].

При цьому країни Європейського Союзу, США та Канада замість поняття “регулювання” використовують термін “регламентування”, який краще відбиває зміст діяльності держави в економічних процесах, адже регламентуючи, держава встановлює загальні правила поведінки, мінімально втручаючись у ринкові процеси [72, с. 70].

Отже, ми підтримує позицію В. Куйбіди та З. Бурик, що термін “державне регулювання” “може набувати різноманітних трактувань, ураховуючи сутність об’єкта, вплив на який здійснюється. Проте незмінними складовими в системі державного регулювання залишається: проблема, вирішення якої потребується за результатами регулювання, ключова мета регулювання, суб’єкти та об’єкти регулювання, комплекс методів та інструментів, за допомогою яких здійснюється регулювання, і оцінка одержаних результатів” [125, с. 156].

З огляду на викладене вище, визначаючи співвідношення сутності державного регулювання з державним управлінням, вважаємо за доцільне, виокремити 4-ри основні підходи:

1) еквівалентнісний підхід: прихильники такого підходу [101; 273; та ін.] державне управління і державне регулювання розглядають як синонімічні категорії. Тобто в рамках даного підходу принципова відмінність між державним управлінням та державним регулюванням відсутня, оскільки вони мають єдину мету та єдину за змістом форму владно-організаційної діяльності держави, спрямовану на впорядкування суспільних відносин;

2) публічно-управлінський підхід: в умовах переходу від державного управління до публічного врядування державне регулювання розглядається як форма публічного впливу, що доповнює традиційні управлінські механізми. За таких умов державне регулювання поступово виходить за межі класичного управління, яке, на думку прихильників такого підходу [46; 109; та ін.], більш притаманне адміністративно-командній системі економіки часів СРСР. У свою чергу засади ринкової економіки передбачають господарську самостійність суб'єктів господарювання, що ґрунтується на ефективному державному регулюванні [109];

3) ієрархічний підхід: державне управління розглядається як ширше, родове поняття, що охоплює всі види владно-організаційної діяльності держави, а державне регулювання – як одна з його форм або складових. Тобто державне регулювання є інструментом реалізації державного управління. На нашу думку, саме такий підхід наразі є найбільш обґрунтованим. Обґрунтовується це тим [1; 22; 77; 165; 249; та ін.], що державне управління спрямоване на реалізацію функцій держави загалом (упорядкування відносин в окремих сферах публічного (від лат. “publicus” – суспільний, народний, державний) сектору в т.ч.), а державне регулювання не передбачає прямого втручання та спрямовано лише на створення умов для здійснення окремих видів діяльності (підприємницької, зовнішньоекономічної, науково-технічної, тощо);

4) експансивний підхід: у межах цього підходу, на думку науковців [9; 29; 46; 63; та ін.], державне регулювання постає як більш широка, системна категорія публічного впливу, що включає державне управління як одну з форм реалізації регулятивної функції держави, поряд із правовими, економічними та інституційними механізмами впливу.

Резюмуючи вищевикладене, відзначимо, що державне управління та державне регулювання взаємопов'язані і взаємодоповнюють одне одного, оскільки в основі як державного управління, так і державного регулювання знаходиться процес цілеорієнтованого впливу держави. Проте спрямованість цього впливу виявляється по-різному, тому вони віддзеркалюють різні види державно-владної діяльності та ін. (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

**Порівняльна характеристика сутності понять “державне управління” та
“державне регулювання”***

Критерій порівняння	Сутність ознаки поняття “державне управління” (ДУ)	Сутність ознаки поняття “державне регулювання” (ДР)
1. Сутність	Форма реалізації виконавчої влади.	
2. Суб’єкт впливу	Органи виконавчої влади, публічні органи, що мають виконавчі функції.	
3. Характер владного впливу	Прямий, ієрархічний, імперативний.	Переважно опосередкований, нормативно-інституційний
4. Мета впливу	Передбачає будь-який вплив суб’єкта управління на об’єкт управління, здійснюваний з метою спрямувати його дії бажаним для суб’єкта чином.	Вплив держави (державного управління та уповноважених державою суб’єктів) на відповідну галузь народного господарства чи сферу суспільного життя з метою забезпечення її функціонування в заданому режимі/стабілізацію (чи зміни й розвитку суспільних явищ або їх зв’язків).
5. Ступінь директивності	Висока директивність управлінських рішень.	Обмежена директивність; домінування умовно-дозвільних і стимулюючих механізмів.
6. Об’єкт впливу	Прояви, сторони, взаємозв’язки суспільних відносин, явищ і процесів, поведінки, свідомості й діяльності людей, що є суттєвим для всього суспільства, безпосередньо стосуються реалізації загальних інтересів і як такі.	Процеси та відносини, сама економічна, соціальна система (або ж її підсистеми).
7. Відповідність сучасним моделям	Характерне для класичної веберівської бюрократії.	Відповідає моделям New Public Management та Good Governance.
8. Форма реалізації	Передбачає прямий управлінський вплив на об’єкти управління з використанням адміністративно-владних повноважень та методів, що відзначаються директивними вказівками, обов’язковими для виконання.	Передбачає введення до системи вбудованих регуляторів і спирається, в основному, на використання економічних методів управління, механізмів обмежуючого та стимулюючого характеру (встановлення стандартів, нормативів, лімітів, квот, тарифів тощо).

*Джерело: узагальнено автором з використанням [19; 72; 106; 140]

Таким чином, державне регулювання – це цілеспрямований вплив держави (державного управління та уповноважених державою суб’єктів) на відповідну галузь народного господарства чи сферу суспільного життя з метою забезпечення її функціонування в заданому режимі (чи зміни й розвитку суспільних явищ або їх зв’язків) з використанням різноманітних норм, принципів, інструментів/засобів і методів такого впливу.

Інакше кажучи, державне регулювання як функція державного управління є діяльністю, спрямованою на коригування роботи організаційної системи (її елементів, взаємозв’язків між ними) з метою досягнення такого

стану, який забезпечує функціонування цієї системи (або її елементів) відповідно до встановлених параметрів. Тобто цей вид діяльності слід розглядати як регуляційний процес, метою якого є досягнення відповідного (або оптимального) рівня взаємодії та злагодженості частин [140].

Виходячи із цього, вважаємо за необхідне визначити сутнісні ознаки державного регулювання, серед яких:

1) ДР виступає як один із засобів упорядкування суспільних відносин. Адже ДР здійснює вплив на відповідну галузь народного господарства чи сферу суспільного життя з метою забезпечення її функціонування в заданому режимі/стабілізацію (чи зміни й розвитку суспільних явищ або їх зв'язків);

2) ДР передбачає не тільки вплив на об'єкти регулювання, але й вплив на навколишнє середовище цих об'єктів. Таке середовище означає процеси та явища, які безпосередньо впливають на стан певного об'єкта регулювання [40]. При цьому рішення та правила ДР поширюються на невизначене коло осіб або суб'єктів у межах певної сфери;

3) ДР має владний характер, тобто здійснюється від імені держави та спирається на її владні повноваження, включно з можливістю примусу. Відповідно воно базується на законах та інших нормативно-правових актах, що є обов'язковими для виконання всіма суб'єктами;

4) ДР передбачає використанням різноманітних напрямів, форм, інструментів/засобів і методів прямого та непрямого (опосередкованого) впливу. Як правило, відбувається введення до системи вбудованих регуляторів і спирається, в основному, на використання економічних методів управління, механізмів обмежувачого та стимулюючого характеру (встановлення стандартів, нормативів, лімітів, квот, тарифів тощо);

5) ДР унормовує явища, процеси, планує їх розвиток на довготривалу і найближчу перспективу, обов'язково передбачає контроль суб'єктів над об'єктами, а також контроль якості функціонування самих суб'єктів [40];

6) ДР має чітку інституційну визначеність. Реалізується через спеціально уповноважені органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

На наше переконання, державне регулювання в умовах сучасних суспільних змін має відігравати роль “арбітра” у відносинах між державою та суб’єктами господарювання і населенням. Відповідно проблема пошуку оптимального поєднання державного регулювання та саморегулювання в умовах становлення ринкових відносин на практиці залишається однією з базових.

Принагідно важливо констатувати, що наразі в науковий обіг дедалі активніше впроваджується концепція публічного управління, яка передбачає розширення кола суб’єктів управлінського впливу, переорієнтацію з процесів на результати, а також утвердження принципів відкритості, участі, підзвітності та партнерства. Паралельно відбувається еволюція підходів до регуляторного впливу держави: державне регулювання, що традиційно розглядалось як інструмент одностороннього владного впливу, трансформується у публічне адміністрування, орієнтоване на сервісну функцію держави, спільне вироблення політик та багаторівневе врядування. Все це обумовлює необхідність у дослідженні сутності понять 3-го дефініційного блоку (див. рис. 1.1), а саме: “публічне управління”, “публічне адміністрування”, “новий публічний менеджмент” (“New Public Management” (NPM)) та належне урядування (“Good Governance”).

У даному контексті проф. В.Д. Бакуменко зауважує, що розуміння сутності державного управління зазнало еволюції внаслідок розвитку демократії та громадянського суспільства у світі та зокрема в Україні. Відтак сьогодні аспект взаємодії держави і громадянського суспільства в державному управлінні є дуже важливим на відміну від традиційного бачення державного управління як організуючого і регулюючого впливу держави на суспільну життєдіяльність людей з метою її упорядкування, зберігання або перетворення, що спирається на її владну силу [15, с. 150]. Враховуючи викладене, вважаємо, що новий зміст, який вкладається в дефініцію “державного управління”, є наближеним до змісту, що вкладається у такий термін, як “публічне управління”.

Уперше до наукового обігу термін “публічне управління” (англ. – public management) у 1972 році був введений англійським державним службовцем

Д. Кілінгом, який визначив його як “пошук за найкращим способом використання ресурсів задля досягнення пріоритетних цілей державної політики” [240].

При цьому доцільно нагадати, що поняття “публічний” походить від латинського слова *publicus* – суспільний, народний. У латинсько-українському словнику слово *publicus* перекладається як “людовий, народний, громадський, державний” [103, с. 860; 4]. Дехто з науковців-лексикографів зміст терміну “публічний” бере з визначення “публіка” (від лат. *publica* – суспільство, народ, люди): всенародний, оголошений, явний, відомий; організований для публіки, суспільства, народний, загальнонародний, всенародний, вселюдний; всіма спільний, такий, що всім належить [21; 77].

Сучасне тлумачення поняття “публічне управління” має багато підходів як в європейській теорії і практиці, так і в українському науковому середовищі, узагальнюючи які можна виснувати, що публічне управління є видом управління, що здійснюється публічною владою для вирішення суспільних питань на засадах транспарентності та з метою покращення життя усіх громадян.

У свою чергу, професор з публічного управління К. Поллітт наголошує, що термін “публічне управління” може вживатися у щонайменше трьох основних значеннях: 1) діяльність державних службовців і політиків; 2) структури і процедури органів державної влади; 3) системне вивчення чи то діяльності, чи то структур та процедур [321, с. 12–13].

Тобто становлення поняття “публічного управління” пов’язане з наявністю процесу “роздержавлення” управління, що зі свого боку пов’язане з передачею частини державних функцій органам місцевого самоврядування та неурядовим організаціям. Таким чином, здійснення управлінських функцій у публічній сфері покладається не лише на органи державної влади, а й на інших суб’єктів, що мають владні повноваження (органи місцевого самоврядування, громадські організації тощо) [82].

Водночас, як відомо, суто управлінська виконавчо-розпорядча діяльність здійснюється переважно органами виконавчої влади, також органами місцевого самоврядування, в окремих випадках – суб’єктами делегованих повноважень.

Така діяльність дістала назву “публічне адміністрування” (англ. – public administration), що стало закономірним кроком у розвитку державного управління.

Згідно зі словником ООН, створеним для цілей покращення забезпечення взаєморозуміння та спілкування фахівців у сфері публічного управління, термін “administration” трактується як: керівництво і керування справами урядів та установ; узагальнений термін для всіх політичних рішень посадових осіб уряду; виконання та реалізація Public policy; та ін. [169, с. 9-10].

В “Енциклопедичному словнику з державного управління” публічне адміністрування визначається як теорія та практика державного управління, яка характеризується реалізацією адміністративних процедур шляхом публічної діяльності, застосування інструментів демократичного врядування, упорядкування суспільної діяльності та надання адміністративних послуг як засобу реалізації прав та свобод громадян, а також зазначено, що в Україні воно набуло офіційного визнання як освітня спеціальність [77].

Насамкінець, все-таки доцільно відзначити, що світова парадигма публічного управління презентує три головних концептуальних орієнтири, а саме: класична (бюрократична) концепція публічного управління (Old Public Management), яка вибудовується на теорії М. Вебера і В. Вільсона; новий публічний менеджмент (New Public Management), що передбачає широке застосування в адміністративній діяльності ринкових механізмів та законів економіки; належне урядування (Good Governance), що характеризує соціально орієнтоване управління на демократичних засадах [160].

Наразі, як засвідчує практика, в Україні публічне управління ще не описується повністю моделлю “Good Governance”, що відповідає найвищому розвитку соціально-економічної системи, характеризує соціально-орієнтоване управління та визначає управління на розвинених демократичних засадах без урахування національних особливостей розвитку. Натомість у країні поки що можна спостерігати характерні ознаки моделі “Old Public Management” та “NPM”, що визначається особливостями вітчизняної управлінської парадигми. Відповідно й надалі у сфері публічного управління залишається потреба

пошуку гармонійного балансу між ринковими важелями та суспільними потребами в контексті забезпечення демократичного характеру управління, що має забезпечуватися відповідністю принципам підзвітності інститутів виконавчої влади, верховенства закону, транспарентності, партисипативності [160]. За таких умов питання державного регулювання набувають особливої значимості.

Отже, можемо стверджувати, що розглянуті нами категорії “державне регулювання”, “державне управління”, “публічне управління”, “публічне адміністрування”, “New Public Management” та ін. мають чимало спільних рис як складових елементів означених вище характеристик. Проте, є й певні відмінності, що унеможливають використання цих понять як синонімів.

Ми солідарні з позицією О. Костюченко, що поліваріантність трактування досліджуваних категорій у науковому дискурсі пов’язана як з еволюційними процесами українського шляху розвитку галузі науки державного/публічного управління на фоні відповідних трансформаційних процесів, зокрема таких як децентралізація, демократизація, підвищення ролі ціннісних атрибутів, верховенства права, інтеграції зі світовим співтовариством, так і використанням у національній науці запозиченої термінології, подекуди без належного врахування специфіки і передумов її виникнення й еволюції у відповідних соціумах [115].

Таким чином, проведений аналіз наукових підходів до осмислення феномену державного регулювання дає підстави стверджувати, що в науковому дискурсі відсутнє єдине, усталене трактування цього поняття, що зумовлено багатовимірністю та міждисциплінарним характером досліджуваного явища. Державне регулювання, як правило, розглядається в межах правової, економічної, адміністративної та публічно-управлінської парадигм, кожна з яких акцентує увагу на окремих аспектах його сутності, функцій і механізмів реалізації. Відповідно, узагальнення наукових підходів дозволяє зробити висновок, що державне регулювання є динамічним феноменом, зміст і форми якого трансформуються під впливом глобалізаційних процесів, європейської інтеграції та розвитку демократичних інститутів.

1.2. Специфіка аграрного сектору як об'єкта державного регулювання

Державне регулювання у сфері аграрного сектору в Україні – важлива складова стратегічного управління країною. І це є логічним. Адже аграрний сектор завжди був і залишається важливою стратегічною галуззю української національної економіки, яка забезпечує продовольчу безпеку та продовольчу незалежність нашої держави, дає значній частині сільського населення робочі місця та приносить доходи до державного бюджету, сприяючи при цьому підвищенню міжнародного значення та авторитету країни на міжнародному ринку. З його базовою складовою, сільським господарством, він є “системоутворюючим в національній економіці, формує засади збереження суверенності держави – продовольчу та у визначених межах економічну, екологічну та енергетичну безпеку, забезпечує розвиток технологічно пов’язаних галузей національної економіки та формує соціально-економічні основи розвитку сільських територій” [149].

Домінування аграрного середовища, як типового для економіки України, є традиційним й залишиться таким на найближчу перспективу. Зазначене пояснюється тривалою в історичному ракурсі культурою ведення сільського господарства в Україні, сприятливими природно-кліматичними умовами для піднесення системи аграрного господарювання за різними галузями, достатньо високою часткою населення, задіяною у сфері аграрних відносин, значними підприємницькими ініціативами, пов’язаними із аграрним виробництвом, торгівлею сільськогосподарською сировиною, напівфабрикатами, готовими аграрними продуктами, розвитком сільських територій на базі як виробничих, так і доповнюючих компонентів [142, с. 68].

З огляду на це, застосування поняття “аграрний сектор” вимагає більш чіткого розуміння його сутності, що сприятиме формуванню загального уявлення про можливості активізації розвитку аграрного сектору, посилення його ролі в розвитку національної економіки та економіки окремих регіонів країни (у т.ч. й у повоєнний період). Принагідно відзначимо, що в наразі науковому вжитку використовуються різні терміни, які є близькими, проте не

тотожними за значенням до поняття “аграрний сектор”, серед них: “сільське господарство”, “агропромисловий комплекс”, “аграрна сфера”.

Дійсно аграрний сектор – це досить складна та багатфункціональна система, що включає в себе сукупність різноманітних неоднорідних елементів. Зокрема в “Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року” констатується, що “аграрний сектор України, базовою складовою якого є сільське господарство, є системоутворювальним у національній економіці, формує засади збереження суверенності держави – продовольчу та у визначених межах економічну, екологічну та енергетичну безпеку, забезпечує розвиток технологічно пов’язаних галузей національної економіки та формує соціально-економічні основи розвитку сільських територій” [267]. Звідси очевидним є те, що поняття “аграрний сектор” є ширшим, ніж поняття “сільське господарство”. Адже сільське господарство представляє собою лише “одну з головних галузей матеріального виробництва об’єднуючи вирощування сільськогосподарських культур і розведення сільськогосподарських тварин із метою одержання продовольства й сировини для промисловості” [288, с. 59].

Окрім того, в законодавстві України було відзначено, що “до аграрного сектору економіки відносяться сільське й рибне господарство, харчова промисловість і перероблення сільськогосподарських продуктів, а також аграрна наука та освіта, соціальна сфера села, їхнє матеріально-технічне й фінансове забезпечення” [222]. Відповідно склад аграрного сектору як системи не обмежується лише сільським господарством, хоча саме ця комплексна галузь є системоутворюючою. Тобто саме сільське господарство формує аграрний сектор економіки, додатково включаючи переробну галузь та галузі, які додатково забезпечують процеси транспортування, зберігання та реалізації сільськогосподарської продукції. А вже за рахунок об’єднання аграрного сектору економіки і соціальної інфраструктури сільської місцевості, як відзначає Н. Стоянець [265], формується аграрна сфера.

У свою чергу, проф. І. Сурай до трактування терміну “аграрний сектор” підходить у широкому та вузькому сенсі. У широкому розумінні аграрний

сектор економіки охоплює всі підприємства України незалежно від форми власності й організаційно-правової форми, що виробляють сільськогосподарську продукцію та продукти її первинної переробки й пов'язані з ними обслуговуючі підприємства, а також організації (установи), що здійснюють розробку та реалізацію державної аграрної політики. У вузькому розумінні, аграрний сектор прирівнюється науковицею до АПК й розглядається як сектор економіки, що охоплює всі підприємства, які виробляють сільськогосподарську продукцію, здійснюють її первинну переробку та обслуговують зазначені процеси [269, с. 263].

Однак, у даному контексті, нам все-таки є більш близькою позиція В. Курила, який у детальному аналізі аграрних дефініцій висловив необхідність розмежування схожих, проте не абсолютно тотожних понять “агропромисловий комплекс”, “сільське господарство” й “аграрний сектор”, аргументуючи це тим, що в радянській командно-адміністративній системі народне господарство країни умовно поділялося на “комплекси” (паливно-енергетичний, промисловий, агропромисловий, соціальний, будівельний, транспортний, оборонний тощо), звідки законодавство незалежної України й успадкувало такий поділ [126].

У широкому розумінні сутність аграрного сектору пропонує трактувати Н. Стоянець у своєму дисертаційному дослідженні “Управління сталим розвитком аграрного сектора економіки”. Зокрема науковиця звертає увагу на те, що аграрний сектор економіки – це “цілісна, багаторівнева та безперервно функціонуюча система забезпечення населення країни продовольчими товарами за рахунок виробництва сільськогосподарської продукції, її подальшої первинної та вторинної переробки, організації своєчасної доступності сільськогосподарської продукції до споживачів, а також активізації державної аграрної політики. Крім того, функціонування елементів даної системи повинно чітко регламентуватись нормативно-правовими актами, які б забезпечували прозорість діяльності всіх суб'єктів аграрних відносин та чітко визначали умови їх функціонування” [265, с. 34–35].

Водночас, дуже слушною є позиція О. Матвієнко, який артикулює до того, що “хоча наразі ядром аграрного сектора залишаються класичні галузі

сільського господарства (серед яких базовими є рослинництво, тваринництво, рибальство), ряд специфічних факторів призводить до того, що паралельно розвивається нова, інноваційна галузь виробництва штучного продовольства з рослинних компонентів (зокрема, виробництво штучного м'яса, риби та інших продуктів) або з клітин, зібраних із живих тварин” [138]. Така інноваційна галузь ідентифікується міжнародними дослідницькими та іншими організаціями як фуд-галузь світового аграрного сектору. І потреба в її появі та розвитку обумовлюється рядом таких специфічних факторів як: 1) стрімке зростання населення світу; 2) погіршення якості ґрунтів та загострення дефіциту водних ресурсів; 3) зниження врожайності за рядом базових агрокультур, у зв'язку з глобальною зміною клімату та періодичними кліматичними аномаліями (серед яких теплові хвилі, екстремальні погодні умови, спека, посуха); 4) активне поширення глобального харчового гуманізму, вегетаріанства, лояльності до штучних харчових продуктів; 5) підвищення світових цін на продовольство; 6) заборона на експорт деяких видів сільськогосподарської продукції в країнах з військовими конфліктами тощо [174].

Отже, аграрний сектор економіки наразі має розглядися як сектор економіки держави, що охоплює всі суб'єкти господарської діяльності, незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, які виробляють сільськогосподарську продукцію, продукти її первинної переробки та штучне продовольство (фуд-галузь), а також пов'язані з ними обслуговуючі підприємства та організації, що здійснюють розробку й реалізацію державної аграрної політики.

У подальшій роботі під терміном “державна політика” будемо розуміти сукупність дій уряду та його територіальних органів на місцях, яка спрямована на забезпечення функціонування та ефективний розвиток всіх сфер життєдіяльності суспільства, розв'язання проблем, що виникають, і визначення шляхів удосконалення та розвитку. Державну політику здійснює виконавча влада (цілісний комплекс державних установ, які реалізують владно-політичні та адміністративно-організаційні функції на різних рівнях – апарат державного управління) [286].

У свою чергу державна аграрна політика – це система заходів, що здійснюються державою з метою забезпечення сталого розвитку сільського господарства, продовольчої безпеки, збереження природних ресурсів, підтримання конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції [213]. При цьому основні складові державної аграрної політики визначаються як “комплекс правових, організаційних і економічних заходів, спрямованих на підвищення ефективності функціонування аграрного сектору економіки, розв’язання соціальних проблем сільського населення та забезпечення комплексного і сталого розвитку сільських територій” [222].

Вітчизняні науковці Гадзало Я. М., Гладій М. В., Саблук П. Т. трактують вітчизняну аграрну політику досить широко, а саме як сукупність науково обґрунтованих заходів, спрямованих на підвищення продуктивності й економічної ефективності аграрно-ресурсного потенціалу, охорону і розширене відтворення природних сільськогосподарських ресурсів, поліпшення системи матеріально-технічного забезпечення агроформувань, реформування земельних відносин, розвиток багатокладної економіки, стабільне нарощування виробництва продукції, успішне розв’язання продовольчої проблеми, поліпшення фінансово-економічних показників сільських товаровиробників, підвищення економічної ефективності функціонування АПК країни [51, с. 220].

Загалом, проведені нами дослідження засвідчили, що “сучасне тлумачення аграрної політики в українських нормативно-правових актах, науково-практичних матеріалах включає як заходи, спрямовані на підтримку безпосередньо сільськогосподарської діяльності, але й більш широкий аспект – політику забезпечення сталого розвитку сільській місцевості” [12].

Для порівняння нагадаємо, що за визначенням Європейської Комісії Спільна аграрна політика (САП) як важлива складова європейської інтеграції виступає “комплексом сільськогосподарської, соціальної, екологічної, територіальної та інших складових аграрної політики, що регулює сферу сільськогосподарського виробництва і торгівлі, має на меті зміцнення конкурентоспроможності аграрного сектору економіки, забезпечення сталого

сільського розвитку, виробництва достатньої кількості безпечних продуктів харчування, збереження навколишнього середовища та натуральних ресурсів” [300]. Тобто САП, як правило, стосується їжі, довкілля і села, є партнерством між сільським господарством та суспільством, а також між Європою та її фермерами.

Основними суб’єктивними аспектами державної аграрної політики, які допомагають її усвідомити, виступають: 1) агрополітичні відносини; 2) агрополітична свідомість; 3) агрополітична організація [90] (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Основні суб’єктивні аспекти сучасної державної аграрної політики [узагальнено автором на основі [12]]

Отже, аграрна політика є адаптованою до мінливих потреб суспільства національною моделлю управління, регулювання та адміністрування розвитку сільського господарства та сільських територій. Аграрну політику здійснює не тільки держава, але і суспільно-політичні інституції, публічні союзи всіх рівнів, формуючи правові, економічні, соціальні, екологічні, культурні, територіальні, інші умови розвитку аграрної економіки та життєдіяльності сільського населення.

Таким чином, проведений аналіз дозволив підтвердити гіпотезу, що сталий розвиток держави неможливий без сталого розвитку аграрного сектору.

Як слушно зауважують А. Сабовчик та А. Попович, концепції сталого розвитку обговорюються та аналізуються з різних теоретичних точок зору.

Вони показують складність вибору правильних дій у напрямку сталого розвитку. І три стовпи сталого розвитку, а саме соціальний, економічний та екологічний, слід розглядати разом, щоб досягти ефективного планування сталого майбутнього через співпрацю експертів з різних дисциплін [248, с. 416].

Аналогічної думки дотримується Тарасюк О.В., який під сталим розвитком розуміє багатовимірну концепцію, що поєднує три основні складові: економічну – забезпечення економічного зростання без виснаження ресурсів; соціальну – створення справедливого суспільства з рівними можливостями для всіх; екологічну – збереження природи та раціональне використання ресурсів. Це стратегія гармонійного співіснування суспільства та природи, що допомагає нинішнім поколінням жити гідно, не створюючи криз для майбутніх поколінь [271].

Отже, цілі сталого розвитку спрямовані на створення збалансованого підходу до розвитку, що враховує соціальні, економічні та екологічні аспекти, забезпечуючи гармонію між ними (рис. 1.3).

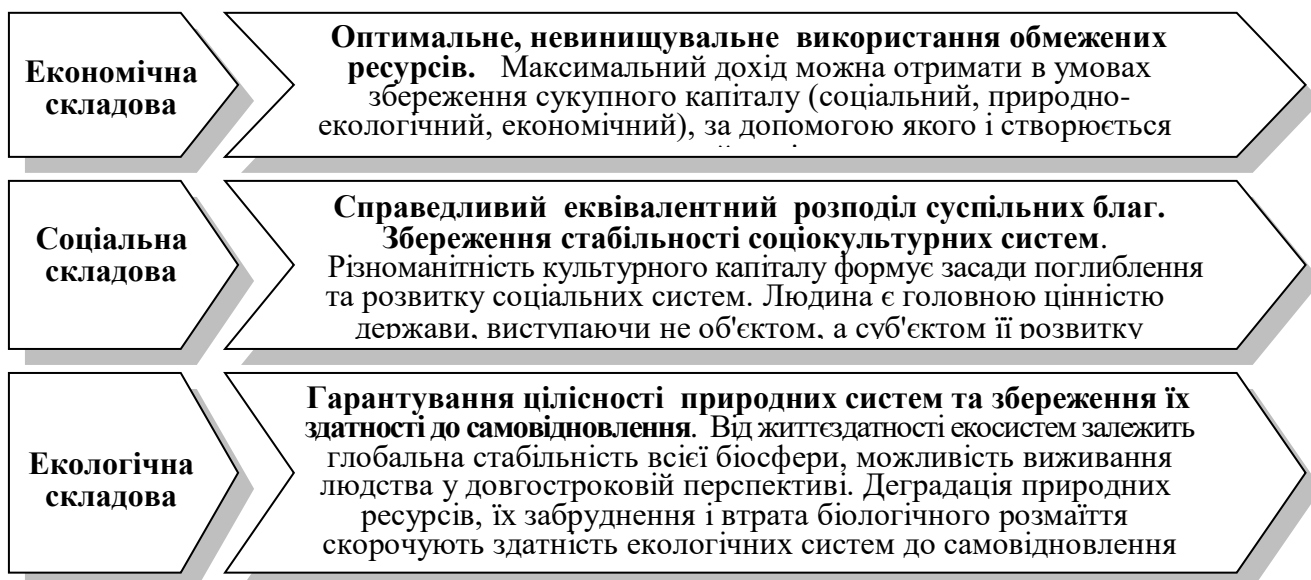

Рис. 1.3. Складові концепції сталого розвитку [139, с. 225]

Сталий розвиток аграрного сектору – оптимально організована щодо використання і відтворення соціо-еколого-економічних ресурсів система виробництва, переробки, реалізації та споживання сільськогосподарської продукції, що забезпечується економічними агентами, а також інститутами, уповноваженими на розроблення та імплементацію стратегічної та оперативної державної політики у

сфері агрогосподарювання, кінцевою метою функціонування якої є досягнення продовольчої безпеки (“food security”) [265]. Зауважимо, що Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (FAO) продовольчу безпеку розглядає у розрізі трьох перспектив, а саме: наявність (доступність) їжі (food availability); доступ до їжі (food access); використання харчових продуктів (food utilization) (в останніх публікаціях також з’являється опція продовольча стабільність) [139].

Узагальнюючи існуючі напрацювання в науковому полі сталого розвитку аграрної сфери та її складових частин, зазначимо, що більшість науковців артикулюють, що дана категорія визначається як інтегрована система виробничої практики рослинництва й тваринництва, що має додаткові характеристики в довгостроковій перспективі:

- задовольнити суспільство харчовими продуктами;
- знизити рівень забруднення навколишнього середовища та підвищити якість природних ресурсів, від яких залежить сільськогосподарське виробництво;
- забезпечити найбільш ефективне використання невідновлюваних і внутрішньогосподарських ресурсів;
- підтримувати економічну життєздатність аграрного виробництва;
- підвищити якість життя для сільськогосподарських товаровиробників і суспільства в цілому [311].

Отже, на шляху до сталого розвитку аграрного сектора можемо виділити три основні компоненти, на яких він ґрунтується, а саме (рис. 1.4):

1) економічна складова (економічна сталість): спрямована на підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора, його довгострокової фінансово-економічної життєздатності без загрози для спроможності задовольняти потреби суспільства (ефективне використання земельних, трудових і капітальних ресурсів; зростання продуктивності та доданої вартості в агровиробництві; розвиток агропідприємництва та аграрних кластерів; інновації, цифровізація; диверсифікація виробництва та експорту аграрної продукції; та ін.);

2) екологічна складова (екологічна сталість): орієнтована, з одного боку, на збереження природного потенціалу й екосистем для майбутніх поколінь та, з

іншого боку, на задоволення при цьому потреб суспільства (раціональне землекористування та охорона ґрунтів; зменшення деградації земель, ерозії та забруднення; екологічно безпечні технології виробництва; збереження біорізноманіття та водних ресурсів; адаптація аграрного виробництва до змін клімату; розвиток органічного землеробства; та ін.);

3) соціальна складова (соціальна сталість): забезпечує розвиток сільських територій, сприяючи соціальному добробуту, справедливості та згуртованості в ТГ (підвищення рівня зайнятості та доходів у сільській місцевості; покращення умов праці та соціального захисту працівників; розвиток соціальної інфраструктури (освіта, медицина, дороги); збереження сільського способу життя та культурних традицій; підтримка малих і сімейних фермерських господарств; та ін.).

Рис. 1.4. Узагальнення концепту “Тріада сталого розвитку аграрного сектора економіки” [власна розробка автора]

При цьому важливо зауважити, що особливої актуальності набуває не тільки врахування вищезгаданих трьох складових, але й їх збалансування. Відповідно реалізація концепції сталого розвитку аграрного сектору вимагає комплексного підходу, який включає в себе раціональне використання природних ресурсів, запровадження технологічних інновацій в екологічній сфері та використання ефективних інструментів державного регулювання.

Так, у складі основних ЦСР на 2016-2030 роки шість із сімнадцяти ЦСР стосуються стійкого сільського господарства, а саме [289] (рис. 1.5): ЦСР 2 щодо викорінення голоду, покращення харчування та сприяння сталому розвитку сільського господарства; ЦСР 6 для забезпечення сталого водокористування ресурсів; ЦСР 12 для сталого виробництва та споживання; ЦСР 13 для боротьби зі зміною клімату; ЦСР 14 для збереження морських ресурсів; ЦСР 15 для стабільних екосистем, меліорації та втрати біорізноманіття.

Принагідно відзначимо, що важливим напрямом будь-якої державної політики виступає державна регуляторна політика у сфері господарської діяльності, що спрямована “на вдосконалення правового регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або ін. органами державної влади та суб’єктами господарювання, недопущення прийняття економічно недоцільних та неефективних регуляторних актів, зменшення втручання держави у діяльність суб’єктів господарювання та усунення перешкод для розвитку господарської діяльності, що здійснюється в межах, у порядку та у спосіб, що встановлені Конституцією та законами України” [214].

Державна політика, спрямована на забезпечення збалансованого розвитку аграрного сектору, є складовою державного регулювання економіки. Об’єктивною необхідністю такого втручання є неможливість ринку, який характеризується стихійністю розвитку, забезпечити виконання економічної політики держави. Державне регулювання має забезпечити створення міцної матеріальної основи для зростання добробуту народу, підтримку балансу соціально-економічних інтересів різних верств населення, збереження цілісності територіального простору країни [57, с. 15–16].

ЦІЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ НА 2016-2030 РОКИ		
Ціль 1	→	Подолання бідності у всіх її формах
Ціль 2	→	Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства
Ціль 3	→	Забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх в будь-якому віці
Ціль 4	→	Забезпечення справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх
Ціль 5	→	Забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчат
Ціль 6	→	Забезпечення наявності та раціонального використання водних ресурсів і санітарії для всіх
Ціль 7	→	Забезпечення доступу до недорогих, надійних, стійких і сучасних джерел енергії для всіх
Ціль 8	→	Сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх
Ціль 9	→	Створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям
Ціль 10	→	Скорочення нерівності всередині країн і між ними
Ціль 11	→	Забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст і населених пунктів
Ціль 12	→	Забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва
Ціль 13	→	Вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та його наслідками
Ціль 14	→	Збереження та раціональне використання океанів, морів і морських ресурсів в інтересах сталого розвитку
Ціль 15	→	Захист та відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, раціональне лісокористування, боротьба з опустелюванням, припинення і повернення назад (розвертання) процесу деградації земель та зупинка процесу втрати біорізноманіття
Ціль 16	→	Сприяння побудові мирлюбного й відкритого суспільства в інтересах сталого розвитку, доступ до правосуддя для всіх
Ціль 17	→	Зміцнення засобів здійснення й активізація роботи в рамках Глобального партнерства в інтересах сталого розвитку

Рис. 1.5. Цілі сталого розвитку на 2016-2030 роки [289]

Нагадаємо, що в класичній економічній теорії аграрна політика розглядається в межах кількох підходів [110]: кейнсіанський – обґрунтовує необхідність державної підтримки сільського господарства через субсидії, мінімальні ціни, захист від імпорту; неоліберальний – передбачає мінімальне втручання, акцентуючи увагу на ринку як головному регуляторі; інституціональний – підкреслює роль ефективних інституцій та правил гри.

В українських реаліях, з урахуванням трансформаційного характеру економіки, доцільним є поєднання підходів залежно від поточних викликів. У будь-якому випадку, на наше переконання, державне регулювання в умовах сучасних суспільних змін, як відзначено вище, має відігравати роль “арбітра” у відносинах між державою та суб’єктами господарювання і населенням.

У контексті проблематики нашого дослідження доцільно звернути увагу на те, що аграрному сектору, як стратегічній галузі економіки України, притаманні особливості, що позначаються на формуванні системи державного регулювання його розвитком.

Серед таких особливостей відзначимо такі (табл. 1.3): аграрний сектор є стратегічною/життєзабезпечувальною галуззю та відіграє визначальну роль у забезпеченні продовольчої безпеки держави; залежність від природно-кліматичних умов; має сезонний характер та біологічну специфіку виробництва; земля як специфічний засіб виробництва (засіб та предмет праці одночасно); активний розвиток такої інноваційної складової аграрного сектору як фуд-галузь; підприємства аграрного сектору працюють в умовах підвищеного ризику та невизначеності; екологічна чутливість аграрного сектору; аграрний сектор – це кредитомістка галузь; повільний оборот капіталу, як наслідок – аграрний сектор є менш інвестиційно привабливим порівняно з іншими галузями економіки; має високу соціальну значущість; та ін.

З огляду на це, ми підтримуємо думку Г. Пасемко та О. Таран про те, що питання ефективного здійснення державного регулювання аграрної сфери економіки України мають складну структуру та багатопланові рівні. Його специфікою є історичні особливості розвитку національного сільського господарства та значні відмінності цілей регуляторної політики в порівнянні стандартними підходами світової практики державного регулювання аграрного сектору в розвинених країнах [172].

Загалом державна регуляторна політика у сфері господарської діяльності виступає важливим напрямом державної політики та, як правило, спрямовується “на вдосконалення правового регулювання господарських відносин, а також

**Специфіка аграрного сектору, що позначається на системі його
державного регулювання***

Особливості аграрного сектору	Їх коротка характеристика
1. Аграрний сектор є стратегічною галуззю й відіграє визначальну роль у забезпеченні продовольчої безпеки держави	Аграрний виготовляє продукцію, без якої людство не може існувати. Від стану та перспектив її розвитку залежить забезпечення життєдіяльності людини. Відповідно він відіграє визначальну роль у забезпеченні продовольчої безпеки держави, не може відбуватися без втручання та допомоги держави.
2. Залежність від природно-кліматичних умов	Розвиток аграрного сектору залежить від природно-кліматичних умов (погоди (температура, опади, посухи), родючості ґрунтів, природних ресурсів та н..). Це робить галузь високоризиковою та нестабільною.
3. Має сезонний характер та біологічну специфіку виробництва	Більшість виробничих процесів прив'язані до біологічних циклів рослин і тварин, що позначається на організації праці в цій галузі, зумовлює особливості реалізації продукції та надходження коштів. Інтервал між робочим періодом і результатами у с/г значно впливає на формування доходів працівників даної сфери, оскільки остаточний розмір таких доходів стає відомим лише після реалізації с/г продукції.
4. Земля як специфічний засіб виробництва (засіб та предмет праці одночасно)	Земля – основний засіб виробництва. Специфічність землі як засобу праці полягає в тому, що вона одночасно є й предметом праці. На відміну від промисловості до процесу с/г виробництва залучено не три, а чотири ресурси – основні й оборотні фонди, жива праця і земля. Причому земля в аграрному секторі є головним засобом виробництва, тоді як в інших галузях (крім добувної) вона є лише просторовим базисом. Як основний засіб виробництва земля вимагає свого відтворення на розширеній основі, що породжує ряд специфічних проблем.
5. Активний розвиток такої інноваційної складової аграрного сектору як фуд-галузь	Обмеженість природних ресурсів призводить до того, що паралельно розвивається інноваційна галузь виробництва штучного продовольства з рослинних компонентів або з клітин, зібраних із живих тварин. Розвиток галузі науковці також пов'язують з активним поширенням глобального харчового гуманізму, вегетаріанством та лояльністю до штучних харчових продуктів.
5. Підприємства аграрного сектору працюють в умовах підвищеного ризику та невизначеності	Причиною цього є те, що економічний процес відтворення переплітається з природним процесом зростання й розвитку живих організмів, що розвиваються на основі біологічних законів.
6. Екологічна чутливість аграрного сектору	Полягає в його тісному зв'язку з природними екосистемами: будь-яке порушення довкілля швидко відбивається на результатах с/г виробництва, а неправильне господарювання може мати довготривалі негативні наслідки. Основні прояви цієї чутливості такі: залежність урожайності від стану природного середовища; виснаження та деградація ґрунтів; вплив на водні ресурси; порушення біорізноманіття; чутливість до кліматичних змін тощо.
7. Аграрний сектор – кредитомістка галузь	Аграрний сектор потребує залучення додаткових фінансових ресурсів, насамперед, у формі короткострокових кредитів, для забезпечення операційної діяльності. Це пов'язано з існуванням значного сезонного розриву між вкладенням оборотного капіталу та одержанням доходів.
8. Повільний оборот капіталу	Аграрний сектор є менш інвестиційно привабливою галуззю порівняно з іншими галузями економіки. Це, засвідчує, що дана сфера потребує підтримки з боку держави у вигляді ефективної системи державного регулювання.
9. Має високу соціальну значущість	Соціальна значущість аграрного сектору полягає в тому, що він забезпечує населення продовольством, підтримує зайнятість, зберігає сільський спосіб життя та є основою соціальної стабільності держави.

*Джерело: систематизовано та узагальнено автором з використанням [56; 138; 189]

адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання, недопущення прийняття економічно недоцільних та неефективних регуляторних актів, зменшення втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання та усунення перешкод для розвитку господарської діяльності, що здійснюється в межах, у порядку та у спосіб, що встановлені Конституцією та законами України” [214].

На думку науковців [110], “останні політичні та економічні трансформаційні зміни в українському суспільстві призвели до необхідності переоцінки ролі та функцій держави. Саме від вибору найбільш ефективних форм державного регулювання залежить майбутнє країни – спроможність подолання кризи у стислі терміни та створення систему, яка гарантує динамічний та ефективний розвиток сільськогосподарської сфери” [110].

Власне поняття “державне регулювання аграрного сектору” є базовим поняттям даного дисертаційного дослідження та розглядається нами як складна категорія, що обумовлено, перш за все, особливостями управлінської діяльності, яка реалізується органами державної влади, якістю конкурентного середовища, а також специфікою господарської діяльності в цій сфері, що здійснюється у динамічно мінливих умовах конкурентного середовища.

Враховуючи вищевикладене та результати досліджень параграфу 1.1, державне регулювання системи аграрного сектору надалі пропонуємо розглядати як цілеспрямований вплив держави (органів державного управління та/або уповноважених державою суб'єктів) на забезпечення функціонування аграрного сектора в заданому режимі, що здійснюється у мінливих умовах конкурентного середовища з використанням різноманітних норм, форм, інструментів/засобів і методів такого впливу згідно завдань і функцій державної політики в цій сфері.

При цьому державне регулювання аграрного сектору надалі пропонуємо розглядати як похідну категорію від державного управління в контексті: 1) визначальної функції державного управління у сфері аграрного сектору, що пов'язана із іншими управлінськими функціями (організація, планування,

координація і контроль), тому їх не завжди вдається розмежувати;
2) особливого виду впливу держави у сфері аграрного сектору.

Загалом необхідність державного регулювання аграрного сектору зумовлена рядом об'єктивних причин:

1) необхідність забезпечення продовольчої безпеки держави. Від стану даної галузі значною мірою залежить продовольча безпека кожної держави. Від кількості та якості продуктів харчування залежать здоров'я нації, її трудовий, інтелектуальний потенціал [251]. Тому держава зобов'язана гарантувати стабільне виробництво та доступність продовольства для населення, що неможливо без цілеспрямованої аграрної політики;

2) природно-кліматична залежність сільського господарства. Аграрне виробництво значною мірою залежить від погодних умов, сезонності та природних ризиків (посухи, повені, заморозки), що потребує державної підтримки й страхових механізмів та ін.;

3) низька еластичність попиту на сільськогосподарську продукцію. Характерним для розвинутих країн є надлишок пропозиції сільськогосподарської продукції над попитом, що вимагає втручання держави в процес ціноутворення з метою забезпечення стабільних цін та сприятливого режиму торгівлі [251];

4) цінова нестабільність та диспаритет цін на сільськогосподарську продукцію. Ціни на сільськогосподарську продукцію часто зростають повільніше, ніж на промислові ресурси (паливо, добрива, техніку), що погіршує фінансовий стан аграріїв;

5) соціальна роль аграрного сектору та розвиток сільських територій. Сільське господарство забезпечує зайнятість населення в сільській місцевості, підтримує рівень життя та соціальну стабільність у регіонах;

6) необхідність структурної перебудови та інноваційного розвитку. Державне регулювання сприяє модернізації виробництва;

7) обмеженість і стратегічна цінність землі як ресурсу. Земля є національним багатством, тому держава повинна регулювати земельні відносини та забезпечувати раціональне використання угідь;

8) інтеграція у світові ринки та захист національного виробника. В умовах глобалізації держава має підтримувати конкурентоспроможність вітчизняних аграріїв і захищати їх від недобросовісної конкуренції;

9) першочерговим завданням кожної держави є забезпечення добробуту свого народу, що потребує перетворення аграрного сектору в життєздатну і процвітаючу галузь економіки [251]; та ін.

У своїй сукупності ці чинники роблять державне регулювання аграрного сектору необхідним інструментом забезпечення сталого розвитку економіки та соціальної стабільності України.

Проведені нами дослідження дозволяють стверджувати, що метою державного регулювання аграрного сектору є створення сприятливих передумов, необхідних для забезпечення функціонування аграрного сектору в заданому режимі та його стійкості до кризових викликів (зокрема в умовах воєнного стану). При цьому під функціонуванням аграрного сектору в заданому режимі будемо розуміти інклюзивний розвиток аграрного виробництва, забезпечення продовольчої безпеки, конкурентоспроможності аграрної продукції, соціальної стабільності сільських територій та ін. Тобто основна роль держави полягає в тому, щоб за допомогою різноманітних напрямів, форм, інструментів/засобів і методів впливу створити сприятливе середовище для сталого розвитку агровиробництва, підтримки товаровиробників в аграрному секторі країни і забезпечення продовольчої безпеки тощо.

Реалізація означеної вище мети значною мірою визначатиме місію державного регулювання аграрного сектору, а саме – забезпечення добробуту громадян країни, що потребує перетворення аграрного сектору в життєздатну і процвітаючу галузь економіки як основу продовольчої, економічної та соціальної безпеки держави.

Водночас головна мета державного регулювання аграрного сектору визначає його завдання та функції, що відображають об'єктивні тенденції, соціальні та економічні закони, рекомендації теорії управління в аграрній сфері загалом.

Завдання є невід’ємним елементом державного регулювання аграрного сектора. Вони відображають конкретні напрями та дії держави, спрямовані на реалізацію її аграрної політики, досягнення поставленої мети та виконання місії аграрного розвитку країни. Саме тому їх правильне формування забезпечуватиме результативність та ефективність функціонування аграрного сектора, взаємозв’язок його системних елементів та його загальну дієвість.

Наукові пошуки в колі даної проблеми загалом, а також урахування базових положень концепту “Тріада сталого розвитку аграрного сектора економіки” (рис. 1.4) в т.ч., дозволили нам виокремити ряд завдань державного регулювання аграрного сектора, серед яких найбільш значущими є такі:

- встановлення конкурентних “правил гри” в аграрному секторі за допомогою розробки й затвердження регуляторних нормативно-правових актів (законів, програм розвитку, стандартів та ін.);
- максимальне збереження сільськогосподарського виробництва та створення сприятливих умов для його розвитку та підтримки;
- забезпечення продовольчої безпеки держави (з урахуванням зміни структури споживання в період воєнного часу) в інтересах сталого розвитку та сприяння підвищенню якості й безпечності сільськогосподарської продукції у відповідності з вимогами європейських стандартів;
- збереження/відновлення природного потенціалу й екосистем для майбутніх поколінь та задоволення при цьому потреб суспільства. Наявність такого потенціалу є головною умовою успішної післявоєнної “реінкарнації” вітчизняного аграрного сектора в повоєнний період;
- забезпечення довгострокової фінансово-економічної життєздатності аграрного сектору загалом без загрози для спроможності задовольняти потреби суспільства, стимулювання інвестиційної активності та цільового й прозорого розподілу та використання публічних коштів у цій сфері;
- забезпечення соціального сталого розвитку сільських територій загалом та ефективного соціального захисту працівників аграрної сфери в т.ч.;
- сприяння інноваційному розвитку аграрного сектора та його цифровізації;

- регулювання земельних відносин, з метою забезпечення ефективного використання земельних ресурсів та підтримки розвитку аграрного виробництва;
- забезпечення стійкості аграрного сектору до кризових умов;
- здійснення нагляду за дотриманням законодавства в аграрній сфері (зокрема за процесами ціноутворення, ліцензування, сертифікації; у сфері виробництва (поставок) продукції тощо);
- удосконалення організації та керування в аграрній сфері, а також залучення висококваліфікованих працівників в сільське господарство (менеджерів, ІТ-спеціалістів, науковців та вузькопрофільних аграрних фахівців);
- поліпшення міжнародного співробітництва в аграрній сфері та ін.

У свою чергу, окреслені вище завдання державного регулювання аграрного сектору та використання щодо них функціонального підходу передбачає визначення функцій (від лат. *functio* – виконання, здійснення, а також діяльність, обов’язок, призначення, роль) та принципів (лат. *principium* – начало, основа) цього процесу.

Функції державного регулювання аграрного сектору – це самостійні та якісно однорідні складові, об’єднані між собою єдиною метою, особливостями реалізації, за допомогою яких реалізуються мета та завдання державного регулювання такої системи [140].

Проведені дослідження дозволяють ідентифікувати такі основні функції державного регулювання аграрного сектору, як: регуляторно-правова функція; стимулююча/стримуюча функція; підтримка сталого попиту на продукти харчування та сільськогосподарську сировину для промисловості з урахуванням їх прогресивної структури й потреб залежно від статі, віку, регіону проживання, платоспроможного попиту населення (дану функцію загалом можна розглядати в контексті стимулюючої, проте, враховуючи пріоритет у формуванні споживчого попиту в аграрній сфері в контексті її функціоналу, вважаємо за доцільне, відзначити цю функцію окремо); розподільча функція; наглядово-дорадча (контролююча) функція; інформаційно-комунікативна функція. Більш детально це питання буде розглянуто в параграфі 3.3.

У свою чергу принципи державного регулювання сталого розвитку аграрного сектору, як правило, ідентифікуються з урахуванням тривимірної структури її складових: економічної політики, аграрного сектору та концепції сталого розвитку. Так, Ніжніков М. пропонує наступний перелік принципів державного регулювання економіки: принцип ефективності, принцип справедливості, принцип стабільності, принцип системності державного впливу, принцип адекватності, принцип оптимального поєднання адміністративно-правових та економічних важелів, приступ поступовості та етапності, принцип забезпечення єдності стратегічного та поточного державного регулювання та його оперативності [154]. Наведені принципи в цілому окреслюють різні вектори державного регулювання та можуть бути адаптовані в якості базових принципів до різних галузей економіки (у т.ч. й в умовах воєнного стану).

Деякі автори у якості принципів удосконалення державного регулювання аграрного сектору виділяють стійкість і адресність державної підтримки, її гарантованість, рівнодоступність, єдність ринку України та методів антимонопольного регулювання [170]. На думку інших науковців держава зобов'язана здійснювати регулювання таких напрямів як формування аграрного ринку, його кредитування, страхування та обтяження [190].

Узагальнення напрацювань провідних науковців дозволило нам також сформулювати набір принципів, на яких повинен будуватися процес державного регулювання аграрного сектора економіки, серед них принципи: системності та комплексності; цільової спрямованості та стратегічної орієнтації; законності та інституційної визначеності; економічної доцільності та ефективності; поєднання державного регулювання і ринкового саморегулювання; соціальної орієнтації; екологічної збалансованості та сталого розвитку; адресності та диференційованого підходу (регуляторного); адресності державної підтримки; прозорості та публічності; адаптивності та гнучкості; євроінтеграційної узгодженості та гармонізації регулювання; публічно-приватного партнерства; науковості; та ін. Більш детально система таких принципів буде охарактеризована в рамках параграфу 3.3.

Узагальнення напрацювань провідних учених і результатів проведених власних досліджень дозволяють констатувати, що державне регулювання аграрного сектору передбачає застосування комплексу різноманітних методів, вибір яких тісно пов'язаний із метою, місією та завданням державної аграрної політики. Водночас їхнє використання та спрямування, як наголошує Я. Григоренко [56], залежить від соціально-економічного стану країни й зовнішніх факторів, що впливають на розвиток держави.

Оскільки аграрний сектор органічно поєднує в єдиний ланцюг такі категорії як суб'єкт, його дії та об'єкт цих дій, то це дає можливість відстежити послідовність управлінського впливу держави на всі вказані складові аграрного сектору як об'єкта державного регулювання. Будучи скерованою безпосередньо на відповідні об'єкти аграрного сектору, владно-організуюча діяльність держави призводить до бажаних для держави/ суспільства змін в аграрній сфері загалом.

Відповідно державне регулювання аграрного сектору здійснюється такими суб'єктами як органи державного управління та/або уповноважені державою суб'єкти – представницькі, виконавчі, судові. Провідне місце у цьому процесі належить, беззаперечно, апаратові держави, на який покладено завдання проведення державної політики в галузі державного регулювання аграрної сфери (ВРУ; КМУ; Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України; інші ЦОВВ; ОМС та військові адміністрації). Більш детально це питання буде досліджено в параграфі 2.2.

Об'єкт державного регулювання аграрного сектору – складно структурований, представлений сукупністю виробничих, соціально-економічних, екологічних та інституційних процесів розвитку аграрного сектору і сільських територій. Зокрема, серед них відзначимо: аграрне виробництво, аграрні ринки, земельні та природні ресурси, суб'єкти господарювання, соціально-економічний розвиток сільських територій, продовольча безпека, інвестиційно-інноваційні процеси та зовнішньоекономічна діяльність у сфері сільського господарства та ін.

Ми повністю поділяємо наукову точку зору О. Беляєва [20, с. 44], яка полягає в тому, що кожному історичному періоду реформ характерна власна,

притаманна тільки йому, парадигма державного регулювання економіки, яку можна розглядати як сукупність елементів системи державного регулювання економіки, що сформувалися у певний період часу на певній території і представляють собою загальноприйнятий стандарт вирішення проблем загальнодержавного характеру. Отже, вважаємо, що сучасній парадигмі державного регулювання аграрного сектору притаманні такі особливості:

1) результативне та ефективне функціонування аграрного сектору на інноваційних засадах не може обійтися без активної регулюючої ролі держави (органів державного управління та/або уповноважених державою суб'єктів), яка виконує насамперед функції компенсатора недосконалостей ринкового механізму господарювання та здійснює цілеспрямований вплив на забезпечення функціонування аграрного сектору в заданому режимі;

2) основна роль держави полягає в тому, щоб створити сприятливе середовище для сталого розвитку агровиробництва, підтримки товаровиробників в аграрному секторі країни і забезпечення продовольчої безпеки тощо;

3) державне регулювання аграрного сектору носить системний характер, що пов'язано з наявністю у цій сфері відповідної структури, єдності зв'язків тощо;

4) державне регулювання здійснюється у мінливих умовах конкурентного середовища з використанням різноманітних напрямів, форм, інструментів/засобів і методів такого впливу згідно завдань і функцій державної політики в цій сфері;

5) державне регулювання аграрного сектору, як правило, орієнтується на концепт “Тріада сталого розвитку аграрного сектору економіки”;

6) має місце використання ієрархічного підходу, що передбачає реалізацію управлінських заходів на чотирьох взаємопов'язаних рівнях, зокрема: міжнародному; національному; галузевому; регіональному/місцевому

7) характер державного регулювання аграрного сектору залежить насамперед від визначених пріоритетів соціально-економічного розвитку загалом та особливостей реформування державної аграрної політики зокрема;

8) масштаби державного регулювання аграрного сектору, його конкретні форми, методи та функції суттєво відрізняються в різних країнах.

Таким чином, можемо стверджувати, що позитивний результат від державного регулювання економіки будь-якої галузі, у тому числі і аграрної, завжди можна очікувати, коли відбувається гармонізація стосунків між державою, представниками бізнесу і інвесторами. Вирішуючи питання державного регулювання економіки за “принципом сполучення інтересів” потрібно враховувати також інтереси громадян, територіальних громад (особливо в сільській місцевості) і суспільства в цілому. При цьому багатоаспектність механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектору економіки відповідно обумовлюється наявністю тріади взаємозалежних укрупнених елементів – економічної політики, аграрного сектору та сталого розвитку.

1.3. Уніфікація механізмів державного регулювання аграрного сектору: теоретичний аспект

Аграрний сектор, як відзначено вище, посідає особливе місце в системі національної економіки, оскільки поєднує економічні, соціальні та екологічні функції, водночас залишаючись стратегічно важливим для забезпечення продовольчої безпеки держави та сталого розвитку сільських територій. Складність і багатофункціональність аграрного виробництва зумовлюють необхідність активної участі держави у формуванні та реалізації регуляторної політики, спрямованої на створення сприятливих умов для його розвитку.

На підтвердження даної точки зору доречно також навести позицію О. Чечеля, який ствердно переконує, що “самоорганізація властива тільки досить стійким системам і є малоефективною в період трансформаційних процесів, що супроводжуються якісною зміною взаємовідносин між суб’єктами й об’єктами державного управління” [290, с. 104].

Відзначимо, що відповідно до Господарського кодексу України (ГКУ) (ч. 1 ст. 5) правовий господарський порядок в Україні формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб’єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних

процесів, виходячи з конституційної вимоги відповідальності держави перед людиною за свою діяльність та визначення України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави [55]. При цьому, у ст. 12 ГКУ встановлено, що “держава для реалізації економічної політики, виконання цільових економічних та інших програм і програм економічного і соціального розвитку застосовує різноманітні засоби і механізми регулювання господарської діяльності”. При цьому основними засобами регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання є : державне замовлення; ліцензування, патентування і квотування; застосування нормативів та лімітів; регулювання цін і тарифів; надання інвестиційних, податкових та інших пільг; надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій (39; ст. 12 ГКУ) [55; ст. 12].

З огляду на це, слушною видається думка проф. Н. Обушної, яка стверджує, що “...недостатньо мати матеріальні норми, розвинену систему законодавства, необхідно виокремлювати ще й чіткі механізми їх впровадження в життя, що повною мірою стосується і сфери публічного управління та адміністрування” [159, с. 100].

Отже, зазначені вище обставини, обумовлюють об'єктивну доцільність наукового пошуку та обґрунтування механізмів державного регулювання аграрного сектору України в контексті забезпечення його стійкості, зокрема “його інклюзивного розвитку, репозиціонування України у глобальній продовольчій системі, ведення кліматично орієнтованого сільського господарства, розбудови нового українського села” [204] та ін. При цьому абсолютно очевидним залишається той факт, що напрями аграрної політики і величина впливу на них державних заходів визначаються масштабом соціально-економічних проблем в країні в конкретній ситуації і в певний час.

Нагадаємо, що в дисертаційній роботі (параграф 1.2) державне регулювання ми розглядаємо як функцію державного управління. Згідно такого підходу механізми державного регулювання надалі будуть розглянуті як похідні від механізмів державного управління. Отже, визначення сутності, ознак та складу механізмів державного регулювання аграрного сектору потребує,

насамперед, дослідження підходів до формування механізмів державного управління загалом.

Загалом поняття “механізм” серед низки фундаментальних понять сфери державного управління одним із найуживаніших та “метафоричним за своєю лінгвістичною природою” [104, с. 21]. Тож надалі розглянемо це питання більш детально.

Як наукову категорію “механізм” виокремлював у своїх роботах ще філософ Г. Гегель, який називав його формою об’єктивності теорії буття [14].

На сьогодні “механізм” – це полісемантична та універсальна категорія, що використовується в багатьох науках. Хоча, історично так склалося, що передусім ця дефініція виникла й активно застосовувалася саме в технічних науках для вивчення фізичних закономірностей функціонування та розвитку матеріальних об’єктів [116]. Так, навіть у контексті семантики в науковій літературі під “механізмом” (грец. μηχανή *mechané* – машина) найчастіше розуміють внутрішню побудову, систему чого-небудь, сукупність станів і процесів, з яких формується певне фізичне, хімічне та інше явище [35, с. 665].

Зрозуміло, що наведені визначення сутності поняття “механізм” складно адаптувати до контексту прийняття та забезпечення реалізації державно-управлінських рішень у сфері державного регулювання загалом, “оскільки вони не передбачають можливості здійснення впливу на суспільні відносини за допомогою використання нормативно-правових, суспільно-політичних та інших засобів” [159, с. 100]. Проте, науковцями було обгрунтовано, що механізми існують не лише у функціонуванні матеріального світу, але й на їх основі функціонують і розвиваються суспільні системи, оскільки в основі їх існування також знаходиться значна кількість різних за своєю структурою компонентів [116, с. 42].

Поступово науковці почали використовувати дефініцію “механізм” для опису закономірностей існування і суспільних систем, включаючи економічні та управлінські складні макросистеми. Саме тому нині сутність “механізму” прийнято розглядати в більш широкому сенсі, а саме “механізм – система, пристрій, спосіб, що визначають порядок певного виду діяльності” [76, с. 355], “спосіб функціонування, система засобів впливу” [302].

Загалом найбільш об'єктивним та універсальним трактуванням сутності поняття “механізм” є визначення, наведене в “Академічному тлумачному словнику української мови”, де під “механізмом” розуміють, зокрема, внутрішню будову, систему чого-небудь; сукупність станів процесів, з яких складається певне явище [8, с. 695].

Згідно підходу Л. Гурвіца [315], сутність дефініції “механізм” визначається як форма взаємодії між суб'єктом і центром, що має трьох-стадійний характер (суб'єкт взаємодії посиляє центру інформацію; центр, отримавши інформацію від усіх суб'єктів взаємодії, обчислює передбачуваний результат; центр повідомляє суб'єкту результат і забезпечує його реалізацію).

У свою чергу, О. Воронятніков звертає увагу на те, що існують два підходи до визначення поняття “механізм” – структурно-організаційний та структурно-функціональний. Згідно з першим підходом механізм характеризується як сукупність певних складників, що створюють організаційну основу певних явищ, процесів. За другим підходом, при визначенні механізму того чи того державно-правового інституту (процесу, явища) увага акцентується не тільки на організаційній основі його побудови, але й на його динаміці, реальному функціонуванні [48, с. 62].

Отже, можна конкретизувати, що “механізм – це впорядкована система елементів, які взаємодіють між собою з метою реалізації спільних функцій та досягнення конкретної єдиної мети” [116].

У свою чергу, теорія управління надає велике значення виробленню стратегії та розгляду цілей як системоутворюючої ознаки будь-якої організації. Оскільки організація є цільовою системою, то мета є її основною ознакою, яка відрізняє одну систему від іншої. Формування та вибір цілей є початковим пунктом управління. І саме тому, механізм управління відрізняється від інших механізмів (технічних та біологічних) тим, що вплив суб'єкта управління на об'єкт відбувається, насамперед, шляхом визначення мети діяльності [56].

У процесі наукового пошуку Н. Харченко зазначає, що будь-який механізм – це сукупність взаємозалежних і взаємодіючих частин або елементів

за наявності, з одного боку, внутрішньої впорядкованості й узгодженості між ними, а з іншого – диференціації та відносної автономності. Дослідник наголошує на тому, що механізм – це система в дії, а не дія системи, тому слід розвивати термінологічний зміст поняття “механізм” у теорії державного управління [284].

На сьогодні важко знайти наукове дослідження в галузі державного управління, в якому в тому чи іншому вигляді не використовується категорія “механізми державного управління”. До питань її смислового наповнення та сутнісних характеристик зверталися та звертаються багато вітчизняних науковців (В. Авер’янов [1-2], В. Бакуменко [15], С. Бронікова [26-27], О. Воронятніков [48], С. Малиновський [135], Н. Махінчук [140], Н. Нижник [152-153], Н. Обушна [159; 252], Л. Приходченко [202-203], О. Радченко [243], Р. Рудницька [247], С. Селіванова [252], О. Сидорчук [247], О. Федорчак [280-281], та ін.), праці яких справили вплив на вироблення авторського підходу до проблематики дослідження. Проте, незважаючи на наявні вагомі наукові напрацювання, підходи до трактування сутності поняття “механізм державного управління” та визначення його складових елементів ще залишаються широко обговорюваними в науковому дискурсі.

Кривенко І. у своїй праці ““Механізм” як категорія і його сутність у процесі державного управління” [120] звертає увагу на те, що поняття механізм у процесі розвитку в рамках соціальних наук зазнало історичних змін свого первинного значення і набуло широкого спектру нових значень: від повної відсутності врахування “людського фактору” у процесі організації управління до алгоритму і процедури реалізації управлінських впливів у межах організаційної ієрархії [120, с. 5].

З урахуванням порушеної проблеми поділяємо погляди С. Бронікової [26], яка пояснює різноманіття підходів до тлумачення сутності поняття “механізм державного управління” низкою чинників серед яких: складність власне феномену “механізм”; наявність методологічного плюралізму дослідницьких інтерпретацій (які, безумовно, сприяють виявленню концептуальних ознак

механізмів, але розшаровують, дифузують їх галузевий термінологічний статус); багатозначність термінологічної кодифікації понять та певну неузгодженість родовидових операційних понять (ототожнення понять механізм держави, державний механізм, державний апарат, механізми управління державою); механістична метафорика, яка часто призводить до подвійного осмислення ролі людської особистості в суспільстві [26, с. 22].

При цьому С. Бронікова механізм державного управління визначає як “комплексне динамічне утворення, що виступає невід’ємним складником усієї управлінської систематики, має гетерогенну природу (різновиди механізмів), визначену структуру (методологічна та важільна бази, забезпечені нормативноправовими та інформаційними джерелами) та відповідний інструментальний арсенал реалізації цільових завдань (стратегії та тактики впливу на суспільні процеси)” [27]. На думку науковиці, функціональний спектр управлінських механізмів визначається їхньою антропоцентричною природою, що зумовлює необхідність урахування наскрізної ролі особистісного фактора та виокремлення природного для державного управління соціокомунікативного механізму” [27].

Нижник Н. та Машков О. також погоджуються, що механізм державного управління – це “складник системи управління, що забезпечує вплив на фактори, від стану яких залежить результат діяльності управлінського об’єкта. Є необхідність врахування того, що управлінські процеси відбуваються в рамках конкретних організаційних структур, що часто мають вирішальний вплив на економічний розвиток” [153]. При цьому вони уточнюють, що реальний механізм управління завжди конкретний, оскільки спрямований на досягнення конкретних цілей за допомогою впливу на конкретні фактори і цей вплив здійснюється через використання конкретних ресурсів [153].

Прийнято вважати, що “механізм державного управління” є похідним від понять “державне управління” та “механізм управління” і об’єднує комплекс утворюючих зміст ознак, а саме: вплив держави на суспільну життєдіяльність людей з метою її впорядкування, зберігання або перетворення, що спирається

на владну силу; заходи, засоби, методи, важелі, стимули, за допомогою яких такий вплив здійснюється [63].

У свою чергу, Енциклопедія державного управління пропонує механізм державного управління визначати як практичні заходи, засоби, важелі, стимули, за допомогою яких органи державної влади впливають на суспільство, виробництво, будь-яку соціальну систему з метою досягнення поставлених цілей [77].

Схоже визначення пропонує професор В. Бакуменко [15], який механізми державного управління також розглядає як практичні заходи, засоби, важелі, стимули за допомогою яких органи державної влади впливають на суспільство, виробництво, будь-яку соціальну систему з метою досягнення поставлених цілей. При цьому реальний механізм завжди конкретний і здійснюється з використанням наявних ресурсів. Він може бути відображений наступною схемою: цілі → рішення → впливи → дії → результати. Згідно з характером факторів впливу, на процеси державного управління, виокремлюють політичні, економічні, соціальні та правові механізми [15].

Своєрідний “ланцюговий” підхід до ідентифікації механізмів державного управління (“правові норми – методи – засоби – інструменти” державного впливу на об’єкт управління”) знаходимо і в наукових працях Р. Рудніцької, О. Сидорчука, О. Стельмаха [247], та ін. Враховуючи підхід В. Авер’янова, дослідники [2] роблять логічне припущення, що виникнення відносин влади відбувається у два етапи: спочатку певний інтерес певної суспільної групи проходить через певний механізм, перетворюється в суспільно-значиму політичну волю (суспільну ціль, мету, завдання), а вже потім – через механізм реалізації ця суспільно значима воля трансформується у суспільні відносини влади. З огляду на це, будь-яка суспільна влада включає як відповідні суспільні відносини формування та реалізації соціальної влади, так і механізми виникнення зазначених відносин [2, с. 54].

Обушна Н., Селіванов С. та Хаджирадева С. припускають, що механізм державного управління – це штучно створена цілісна сукупність взаємопов’язаних та взаємообумовлених елементів управління (принципів, методів, стимулів,

процедур, інструментів, важелів впливу), які мають характер стійких взаємозалежностей і причинно-наслідкових зв'язків, що спрямовані на реалізацію функцій держави та на досягнення цілей щодо вдосконалення системи державного управління з метою побудови ефективного державного апарату, здатного забезпечити суспільний добробут [252].

У свою чергу, В. Малиновський пропонує дещо інше бачення і визначає механізми держави як “систему всіх державних органів, які здійснюють завдання держави і реалізують функції у сфері управління суспільством” [135, с. 108].

Більш широкий підхід до трактування сутності механізмів державного управління пропонує проф. О. Оболенський [61]. Він розглядає механізми державного управління через механізм сучасної держави, визначаючи їх як систему органів державної влади та органів місцевого самоврядування, просякнуту єдиними, законодавчо закріпленими принципами (загальними, що належать до механізму держави в цілому і частковими, дія яких поширюється лише на окремі ланки державного механізму, певні органи або групи органів), засновану на розподілі влади і наявності необхідних матеріальних придатків, систему, яка виконує завдання і функції держави або забезпечує їх виконання.

Варто зазначити, що Г. Одінцева механізм державного управління розглядає як засіб розв'язання суперечностей явища чи процесу, послідовну реалізацію дій, які базуються на основоположних принципах, цільовій орієнтації, функціональній діяльності з використанням відповідних їй методів управління, що забезпечують досягнення визначеної мети [162].

Незважаючи на такий науковий “термінологічний хаос”, безспірним залишається факт, що процес формування та реалізації механізмів державного управління відбувається в тісній взаємодії суб'єкта управління та об'єкта управління, в єдності відносин і діяльності, а їх функціонування – в певній системі. Сукупність складових і порядок функціонування механізмів державного управління визначається метою, засобами впливу на об'єкт, зв'язками між елементами системи, наявністю ресурсів, можливостями та конкретними умовами середовища [77, с. 421]. Саме тому під механізмами

державного управління, в основному, розуміють способи розв'язання суперечностей явища чи певного процесу в державному управлінні, послідовну реалізацію дій, які базуються на основоположних принципах, цільовій орієнтації, функціональній діяльності з використанням відповідних форм і методів управління [77].

Водночас, як засвідчили проведені дослідження, науковці по-різному трактують механізм державного управління, а саме:

- з одного боку, як інструмент для реалізації державного управління, що має організаційну структуру;

- з іншого боку, надається більш широке трактування як складної функціональної системи з взаємопов'язаними методами впливу та реалізацією.

Надалі в табл. 1.5 систематизуємо основні визначення сутності поняття “механізм державного управління/регулювання” в науковому дискурсі в контексті вищезгаданих структурно-організаційного та структурно-функціонального підходів.

Погоджуючись із принциповими позиціями вищезгаданих визначень, під “механізмом державного регулювання” пропонуємо розуміти цілісну систему засобів впливу держави (норм, принципів, інструментів та методів) на окремі елементи управління та їх зв'язки в рамках певної галузі національної економіки чи сфери суспільного життя, що мають забезпечити її функціонування в заданому режимі (чи зміни й розвитку суспільних явищ або їх зв'язків).

Важливо відзначити, що всі механізми державного управління/регулювання відрізняються відповідно до критеріїв їх групування. Наприклад, в “Енциклопедичному словнику з державного управління”, механізми державного управління поділяються на: правові (прийняття та дія нормативно-правових актів), організаційні (організаційні елементи управлінської діяльності), фінансово-економічні (складові економічної політики – бюджетування, податки), кадрові (кадрове забезпечення), соціальні (соціальний розвиток), мотиваційні (формування морально-психологічних основ), матеріально-технічні (ресурсні), інформаційні [77, с. 421] та ін.

**Систематизація наукових підходів до трактування сутності поняття
“механізм державного управління/регулювання”***

Автор, джерело	Сутність поняття
1	2
<i>1. Структурно-організаційний підхід (як сукупність певних складників, що створюють організаційну основу певних явищ, процесів [8])</i>	
Авер'янов В. [60]	Сукупність відповідних державних органів, організованих у систему для виконання цілей (завдань) державного управління відповідно до їх правового статусу, та масив правових норм, що регламентують організаційні засади та процес реалізації вказаними органами свого функціонального призначення.
Амосов О. [10, с. 26]	Суб'єкти і об'єкти, нормативно-правове, організаційне, інформаційне і фінансово-економічне забезпечення, функції, форми, методи, засоби, принципи, інструменти та пріоритети.
Бакуменко В., Князев В. [63]	Практичні заходи, засоби, важелі, стимули за допомогою яких органи державної влади впливають на суспільство, виробництво, будь-яку соціальну систему з метою досягнення поставлених цілей.
Круглов М. [124]	Сукупність економічних, мотиваційних, організаційних і правових засобів цілеспрямованого впливу суб'єктів державного управління і впливу на їх діяльність, що забезпечують узгодження інтересів взаємодіючих учасників державного управління.
Малиновський В. [135]	Система всіх державних органів, які здійснюють завдання держави і реалізують функції у сфері управління суспільством.
Оболенський О. [61]	Система органів державної влади та органів місцевого самоврядування, просякнуту єдиними, законодавчо закріпленими принципами (загальними, що належать до механізму держави в цілому і частковими, дія яких поширюється лише на окремі ланки державного механізму, певні органи або групи органів), засновану на розподілі влади і наявності необхідних матеріальних додатків, систему, яка виконує завдання і функції держави або забезпечує їх виконання.
Сугоняка М. [268]	Спосіб організації економічних відносин між державою і підприємствами, населенням, іншими країнами та міжнародними інституціями з метою стабілізації соціально-економічної ситуації в країні та створення передумов для економічного зростання.
Федорчак О. [281, с. 9]	Методи, важелі, інструменти, політику, правове, нормативне та інформаційне забезпечення.
Чечель О. [290]	Цілі, завдання, принципи, функції, суб'єкти і об'єкти, методи і форми.
<i>2. Структурно-функціональний підхід (увага акцентується не тільки на організаційній основі його побудови, але й на його динаміці, реальному функціонуванні [8])</i>	
Гладченко А. [53]	Управлінська система, яка повинна забезпечувати рівновагу соціальних, економічних, політичних процесів на основі широкого впливу інститутів на її діяльність
Енциклопедичний словник з державного управління [77]	Способи розв'язання суперечностей явища чи процесу в державному управлінні, послідовну реалізацію дій, які базуються на основоположних принципах, цільовій орієнтації, функціональній діяльності з використанням відповідних їй форм і методів управління.
Коротич О. [114]	Система державного управління та процеси, що здійснюють державно-управлінський вплив на соціально-економічний територіальний комплекс держави.
Нижник Н., Машков О. [153]	Складник системи управління, що забезпечує вплив на фактори, від стану яких залежить результат діяльності управлінського об'єкта. Є необхідність врахування того, що управлінські процеси відбуваються в рамках конкретних організаційних структур, що часто мають вирішальний вплив на економічний розвиток.

1	2
Приходченко Л. [202, с. 108]	Організація каналів прямих та зворотних зв'язків з метою приведення об'єкту управління до бажаного стану.
Сафонов Ю., Григор'єв Г. [250]	Багатокомпонентна система, яка складається із сукупності окремих сегментів, які діють самостійно, але в межах системи, забезпечуючи при цьому досягнення загальної мети державного регулювання та дає можливість цілеспрямовано впливати на фінансово-економічні процеси, враховуючи зовнішні та внутрішні фактори впливу, забезпечуючи незначне, але стабільне зростання національної економіки.
<i>3. Змішаний підхід</i>	
Бронікова С. [27, с. 10]	Комплексне динамічне утворення, що виступає невід'ємним складником усієї управлінської систематики, має гетерогенну природу (різновиди механізмів), визначену структуру (методологічна та важільна бази, забезпечені нормативно-правовими та інформаційними джерелами) та відповідний інструментальний арсенал реалізації цільових завдань (стратегії та тактики впливу на суспільні процеси). Функціональний спектр управлінських механізмів визначається їхньою антропоцентричною природою, що зумовлює необхідність урахування наскрізної ролі особистісного фактора та виокремлення природного для державного управління.
Коротич О. [113]	Певне знаряддя для здійснення цілеспрямованих перетворень; це сукупність способів, методів, важелів, через які суб'єкт управління впливає на об'єкт управління для досягнення певної мети
Обушна Н., Селіванов С., Хаджирадєва С. [252]	Штучно створена цілісна сукупність взаємопов'язаних та взаємообумовлених елементів управління (принципів, методів, стимулів, процедур, інструментів, важелів впливу), які мають характер стійких взаємозалежностей і причинно-наслідкових зв'язків, що спрямовані на реалізацію функцій держави та на досягнення цілей щодо вдосконалення системи державного управління з метою побудови ефективного державного апарату, здатного забезпечити суспільний добробут
Одінцова Г., Мостовий Г., Амосов. О. [162]	Засіб розв'язання суперечностей явища чи процесу, послідовну реалізацію дій, які базуються на основоположних принципах, цільовій орієнтації, функціональній діяльності з використанням відповідних їй методів управління, що забезпечують досягнення визначеної мети
Радченко О. [243]	Системна сукупність інституцій, структур, послідовних дій, форм, станів і процесів в державі як продукт організованої людської діяльності, що має за мету реалізацію інтересів і потреб людей та вирішення нагальних суспільно-політичних проблем за рахунок державного впливу й регулювання суспільної життєдіяльності на основі усталених суспільних цінностей, норм і правил; є формою реалізацію функцій держави та має в якості суб'єкта органи державного управління.

*Джерело: узагальнено автором на основі [8; 10; 27; 53; 60; 61; 63; 77; 113; 114; 124; 135; 153; 162; 202; 243; 250; 252; 268; 281; 290]

При цьому, О. Коротич пропонує класифікацію механізмів державного управління залежно лише від суб'єктів управління [113, с. 43]: 1) вищий рівень управління (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України); 2) обласний рівень (обласні ради, обласні державні адміністрації); 3) районний рівень (районні ради, районні державні адміністрації); 4) місцевий рівень (міські, селищні, сільські ради) [113].

Бакуменко В. та Ю. Сурмін за критерієм засобів, що використовуються, виокремлюють політичні, економічні, соціальні, організаційні, правові та комплексні механізми [63].

Водночас ми погоджуємося з думкою О. Радченко в тому, що механізмів державного управління може бути стільки, скільки є функцій у держави [243].

У свою чергу, О. Федорчак стверджує, що “залежно від того, які саме проблеми і як вирішуються із застосуванням конкретного державного механізму управління, він може бути складним (комплексним) і включати в себе декілька самотійних механізмів” [281].

Водночас, будь-який механізм державного управління створюється для реалізації певної політики у визначеній сфері суспільного розвитку. Тобто будь-який “механізм є інтегральним елементом” [305], тобто має бути вбудований у соціально-економічну систему та взаємодіяти із внутрішнім та зовнішнім середовищем. Окрім того, кожен механізм державного регулювання має проблемний і ціннісний виміри, сформований відповідно до функції державного регулювання, що визначає його ціль [305].

У даному контексті зауважимо, що ефективність механізмів державного регулювання аграрного сектору визначається значною мірою особливостями державної аграрної політики (див. параграф 2.2), що виступає складовою загальної політики держави.

Отже, надалі “механізм державного регулювання аграрного сектору” пропонуємо інтерпретувати як складну цілісну систему засобів впливу держави (органів державного управління та/або уповноважених державою суб’єктів) на забезпечення функціонування аграрного сектору в заданому режимі, що здійснюється у мінливих умовах конкурентного середовища з використанням різноманітних норм, форм, інструментів/засобів, методів та важелів такого впливу згідно завдань і функцій державної політики в цій сфері.

Враховуючи той факт, що державне регулювання аграрного сектору потребує інституційно-правового забезпечення як основи функціонування інших дотичних механізмів, а також те, що концепція сталого розвитку

аграрного сектору вимагає комплексного підходу, який включає в себе соціо-еколого-економічні напрями розвитку, то виникає необхідність у ресурсному забезпеченні такого розвитку. У зв'язку з цим, вважаємо, що державне регулювання аграрного сектору має передбачати застосування ряду механізмів державного регулювання, а саме організаційного, нормативно-правового, фінансово-економічного, інформаційно-комунікативного та науково-дослідного (рис. 1.6).

Рис. 1.6. Система механізмів державного регулювання аграрного сектору (з урахуванням засад концепції Сталого розвитку) [власна розробка автора]

На основі рис. 1.6, охарактеризуємо зміст та склад ідентифікованих механізмів державного регулювання аграрного сектору.

I. *Організаційний механізм державного регулювання аграрного сектору.* Характеризується своєчасністю виникнення зовнішніх і внутрішніх інститутів розвитку, а також їхнім впливом на формування та розвиток аграрного сектору та

створенням відповідного дієвого інституційного середовища в цій сфері. Тобто, як правило, даний механізм представлений системою управлінських суб'єктів, що зорієнтовані на реалізацію базових функцій державного регулювання аграрного сектору. Саме тому застосування системного підходу для формування організаційної складової державного регулювання аграрного сектору є необхідною умовою успішного здійснення інституціоналізації процесів у цій сфері.

Окрім того організаційна складова віддзеркалює формальні домовленості, традиції, що склалися в рамках суспільних відносин в аграрній сфері загалом. При цьому організаційна складова безпосередньо врегульовується правовими нормами, що визначають спроможність її інститутів і регламентують структуру досліджуваної системи, та покликана забезпечувати функціонування й координацію суб'єктів системи державного регулювання аграрного сектору. Серед них: Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України (розробка стратегій, координація політик); Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (Держпродспоживслужба), Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру (Держгеокадастр), ДСБУ Аграрний фонд (нагляд, підтримка, управління ресурсами); дорадчі служби, аграрні асоціації, ГО (представництво інтересів виробників) тощо.

Отже, організаційна компонента, насамперед, впливає на структуру системи державного регулювання аграрного сектору, тобто на розподіл загального організаційного потенціалу системи по вертикалі та по горизонталі. Інакше кажучи, охоплює тих суб'єктів, які безпосередньо пов'язані з виконанням функцій у контексті державного регулювання аграрного сектору;

II. *Нормативно-правовий механізм державного регулювання аграрного сектору.* Даний механізм разом із нормативно-правовим є ключовим управлінським механізмом, що, з одного боку, характеризується набором певних правил та норм в аграрній сфері, а з іншого – діяльністю підприємств аграрного сектору, що реалізують ці правила і норми на практиці. У будь-якому випадку такий механізм має створювати правові засади в контексті розвитку

аграрного виробництва, забезпечення продовольчої безпеки, конкурентоспроможності аграрної продукції, соціальної стабільності сільських територій та ін. Разом із цим він повинен сприяти упорядкуванню структурно-функціональних зв'язків у сфері аграрного виробництва, вибудовуючи відповідну ієрархію.

Загалом нормативно-правовий механізм можна представити як “комплекс взаємопов'язаних юридичних засобів, які об'єктивовані на нормативному рівні” [63]. Тобто він враховує різні форми управлінської діяльності щодо вироблення, прийняття та реалізації нормативно-правових актів у контексті забезпечення результативного та ефективного функціонування системи державного регулювання аграрного сектору.

На наше переконання, організаційний та нормативно-правовий механізми державного регулювання аграрного сектору тісно пов'язані між собою. Так, наприклад, формування та функціонування організаційної складової неможливе без нормативно-правового забезпечення, оскільки структура та функції суб'єктів державного регулювання аграрного сектору чітко визначаються НПА. А наявність лише законодавчих норм, без організаційних структур, не забезпечить ефективної реалізації державної аграрної політики загалом.

Разом із цим ефективне функціонування організаційного та нормативно-правового механізмів державного регулювання аграрного сектору передбачає: а) розробку “правил гри” за допомогою розробки й затвердження регуляторних нормативно-правових актів (законів, програм розвитку, стандартів, інструкцій та ін.; б) вдосконалення інституційної діяльності, реорганізацію чи ліквідацію (при потребі) відповідних органів влади, уточнення їх повноважень і оптимізацію їх роботи; в) “застосування в процесі діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інших суб'єктів законодавства при формуванні і реалізації відповідної державної політики” [63]; та ін.

III. *Фінансово-економічний механізм державного регулювання аграрного сектору.* Він спрямований на економічне стимулювання розвитку аграрного сектору та фінансово-економічну підтримку агровиробників на основі забезпечення фінансової стабільності аграрних підприємств, підвищення

інвестиційної активності та конкурентоспроможності продукції. Цей механізм є багатокомпонентною системою, де кожен блок (бюджетно-фінансовий, податковий, кредитно-інвестиційний, ціновий та ринковий) виконує специфічну роль, а їхня узгоджена взаємодія дозволяє досягати стратегічних цілей аграрної політики держави.

Фінансово-економічний механізм є ключовим для забезпечення економічної та соціально-екологічної сталості аграрного сектору, що, у свою чергу, передбачає підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора, його довгострокової фінансово-економічної життєздатності без загрози для спроможності задовольняти потреби суспільства (ефективне використання земельних, трудових і капітальних ресурсів; розвиток сільських територій; зростання продуктивності та доданої вартості в агровиробництві; розвиток агропідприємництва, кооперації та аграрних кластерів; інновації, цифровізація (AgTech), точне землеробство; диверсифікація виробництва та експорту аграрної продукції; та ін.).

IV. Інформаційно-комунікативний механізм державного регулювання аграрного сектору. Такий механізм забезпечує циркуляцію інформації між державою, агровиробниками та іншими учасниками аграрного ринку задля підвищення прозорості державної аграрної політики та обізнаності агровиробників щодо можливостей розвитку. Він, як правило, представлений комплексом інструментів і методів інформаційно-методичного забезпечення функціонування і розвитку аграрного сектору. Інформаційно-комунікативний механізм державного регулювання аграрного сектору детермінує ефективність і якість комунікацій та інновацій у цій сфері. Передбачає інформування, навчання та комунікацію з учасниками аграрного ринку (аграрні портали, електронні сервіси (ДАР, Е-земля, Реєстр агровиробників); консультування через дорадчі служби; відкриття даних (кадастри, моніторинг урожайності, погоди); агроосвіта, платформи підвищення кваліфікації). У контексті свого функціоналу сприяє підвищенню прозорості, покращенню доступу до знань і державних сервісів у сфері агровиробництва.

V. Науково-дослідний механізм державного регулювання аграрного сектору. Виступає базою для інновацій у аграрному секторі. Представляє собою

наукову діяльність, спрямовану на дослідження явищ, процесів в аграрній сфері з метою напрацювання нових знань, форм, методів, стандартів і технологій, які мають підвищувати її результативність й ефективність. Охоплює створення та впровадження інноваційних рішень у сільське господарство (діяльність профільних НДІ; підтримка аграрної науки, селекції, насінництва; фінансування прикладних досліджень і пілотних проєктів (AgTech, точне землеробство); інтеграція з міжнародними дослідницькими програмами). Сприяє модернізації аграрного сектору, підвищенню ефективності та екологічності агровиробництва.

Водночас, ідентифіковані в роботі механізми державного регулювання аграрного сектору не функціонують ізольовано, а перебувають у тісному інтегративному взаємозв'язку, формуючи єдину систему державного впливу на розвиток аграрної сфери. Цей зв'язок проявляється на кількох взаємодоповнюючих рівнях, де організаційний та нормативно-правовий механізми створюють “рамки”, фінансово-економічний – ресурси та ціннісні орієнтири, інформаційно-комунікативний – інформативну координацію, а науково-дослідний – стратегічне та інноваційне підґрунтя для розвитку аграрного сектору. Відповідно їх взаємодія забезпечує цілісність, ефективність і стійкість державної аграрної політики. Саме тому в умовах зовнішніх загроз (зокрема воєнного стану), змін клімату та глобальної конкуренції, посилення взаємодії між цими механізмами є критично важливим.

Таким чином, комплексність і багаторівневість механізмів державного регулювання аграрного сектору України є необхідною умовою для забезпечення ефективного функціонування агровиробництва, продовольчої безпеки та сталого розвитку сільських територій. Кожен із розглянутих механізмів державного регулювання аграрного сектору виконує унікальні функції, але водночас взаємодіє з іншими у рамках єдиної аграрної політики. Відповідно ефективне державне регулювання має базуватись на інтегрованому, стратегічному підході, що враховує потреби усіх суб'єктів аграрної системи, від фермерів до споживачів, і забезпечує довгострокову продовольчу та економічну стабільність України, про що й піде мова в наступних розділах дисертаційної роботи.

Висновки до розділу 1

1. Проаналізовано напрями наукової рефлексії щодо феномену державного регулювання та розвинено понятійно-категорійний апарат у цій сфері. Наукове осмислення, формування та систематизацію окремих теоретичних положень державного регулювання та з'ясування діалектики взаємозв'язку між ними здійснено за допомогою дефініційної блок-діаграми, що відображає логічну ієрархію та зв'язки в системі понятійно-категорійних координат щодо державного регулювання та представлена такими блоками, як: управління/менеджмент/регулювання → державне управління/державне регулювання/державне управління → публічне управління/публічне адміністрування/новий публічний менеджмент/належне урядування. На цій основі виокремлено 4-ри наукові підходи/напрями щодо визначення співвідношення сутності понять “державне регулювання” та “державне управління”, серед них: еквівалентнісний підхід (державне управління і державне регулювання розглядаються як синонімічні категорії); публічно-управлінський підхід (державне регулювання розглядається як форма публічного впливу, що доповнює традиційні управлінські механізми); ієрархічний підхід (державне управління розглядається як ширше поняття, що охоплює всі види владно-організаційної діяльності держави, а державне регулювання – як одна з його форм або складових); експансивний підхід (державне регулювання постає як більш широка, системна категорія публічного впливу, що включає державне управління як одну з форм реалізації регулятивної функції держави).

Аналітичне узагальнення підходів до реконструкції понятійно-категорійного апарату у сфері державного регулювання, з одного боку, дозволило встановити тісну кореляцію між категоріями “державне управління”, “державне регулювання”, “публічне управління” та “публічне адміністрування”, а з іншого боку, в роботі наголошено на недоцільності їх ототожнення, оскільки кожне з цих понять має власний зміст, сферу застосування та специфічні ознаки.

Запропоновано державне регулювання розглядати як цілеспрямований вплив держави (державного управління та уповноважених державою суб'єктів) на відповідну галузь народного господарства чи сферу суспільного життя з метою забезпечення її функціонування в заданому режимі (чи зміни й розвитку суспільних явищ або їх зв'язків) з використанням різноманітних норм, принципів, інструментів/засобів і методів такого впливу.

Обґрунтовано, що державне регулювання в умовах сучасних суспільних змін має відігравати роль “арбітра” у відносинах між державою та суб'єктами господарювання і населенням. Відповідно проблема пошуку оптимального поєднання державного регулювання та саморегулювання в умовах становлення ринкових відносин на практиці залишається однією з базових.

2. З'ясовано специфіку аграрного сектору як об'єкта державного регулювання. Відзначено, що аграрний сектор – це сектор економіки держави, що охоплює всі суб'єкти господарської діяльності, незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, які виробляють сільськогосподарську продукцію й продукти її первинної переробки та пов'язані з ними обслуговуючі підприємства, а також організації, що здійснюють розробку й реалізацію державної аграрної політики. На підставі деталізації складових концепту “Тріада сталого розвитку аграрного сектора економіки” зроблено висновок, що реалізація концепції сталого розвитку аграрного сектору вимагає комплексного підходу, який включає в себе раціональне використання природних ресурсів, запровадження технологічних інновацій в екологічній сфері та використання ефективних інструментів державного регулювання. З огляду на це, встановлено специфічні характеристики аграрного сектору, що позначається на системі його державного регулювання.

Власне поняття “державне регулювання аграрного сектору” дефіновано як цілеспрямований вплив держави (органів державного управління та/або уповноважених державою суб'єктів) на забезпечення функціонування аграрного сектору в заданому режимі, що здійснюється у мінливих умовах конкурентного середовища з використанням різноманітних норм, принципів, інструментів/засобів і методів такого впливу згідно завдань і функцій державної політики в

цій сфері. У результаті державне регулювання аграрного сектору запропоновано розглядати як похідну категорію від державного управління в контексті визначальної функції державного управління у сфері аграрного сектору. Обґрунтовано основні об'єктивні причини, що зумовлюють необхідність державного регулювання аграрного сектору, а також уточнено основну мету, місію, завдання, принципи та функції такого регулювання.

Встановлено, що сучасній парадигмі державного регулювання аграрного сектору притаманні такі особливості: результативне та ефективне функціонування аграрного сектору на інноваційних засадах не може обійтися без активної регулюючої ролі держави; основна роль держави полягає в тому, щоб створити сприятливе середовище для сталого розвитку агровиробництва, підтримки товаровиробників в аграрному секторі країни і забезпечення продовольчої безпеки тощо; державне регулювання аграрного сектору носить системний характер; державне регулювання здійснюється у мінливих умовах конкурентного середовища з використанням різноманітних норм, принципів, інструментів/засобів і методів такого впливу згідно завдань і функцій державної політики в цій сфері; державне регулювання аграрного сектору, як правило, орієнтується на концепт “Тріада сталого розвитку аграрного сектора економіки”; має місце використання ієрархічного підходу, що передбачає реалізацію управлінських заходів на чотирьох взаємопов'язаних рівнях (міжнародному; національному; галузевому; регіональному/місцевому); характер державного регулювання аграрного сектору залежить насамперед від визначених пріоритетів соціально-економічного розвитку загалом та особливостей реформування державної аграрної політики зокрема; масштаби державного регулювання аграрного сектору, його конкретні форми, методи та функції суттєво відрізняються в різних країнах.

3. Уніфіковано механізми державного регулювання аграрного сектору з позиції їх теоретико-методичного обґрунтування. Теоретичний аналіз категорії “механізми державного управління/регулювання” виявив неоднозначність наукових тлумачень цього поняття. З'ясовано, що така розшарованість

визначень досліджуваного поняття зумовлена низкою факторів, серед яких складність власне феномену механізм, наявність методологічного плюралізму дослідницьких інтерпретацій, та ін.

У результаті під “механізмом державного регулювання аграрного сектору” запропоновано розуміти складну цілісну систему засобів впливу держави (органів державного управління та/або уповноважених державою суб’єктів) на забезпечення функціонування аграрного сектора в заданому режимі, що здійснюється у мінливих умовах конкурентного середовища з використанням різноманітних норм, принципів, інструментів/засобів та методів такого впливу згідно завдань і функцій державної політики в цій сфері. Констатовано, що державне регулювання аграрного сектору має передбачати застосування ряду механізмів державного регулювання, а саме організаційного, нормативно-правового, фінансово-економічного, соціально-екологічного, інформаційно-комунікативного та науково-дослідного.

Зроблено висновок, що ідентифіковані в роботі механізми державного регулювання аграрного сектору не функціонують ізольовано, а перебувають у тісному інтегративному взаємозв’язку, формуючи єдину систему державного впливу на розвиток аграрної сфери. Цей зв’язок проявляється на кількох взаємодоповнюючих рівнях, де організаційний та нормативно-правовий механізми створюють “рамки” та ціннісні орієнтири, фінансово-економічний – ресурси, інформаційно-комунікативний – інформативну координацію, а науково-дослідний – стратегічне та інноваційне підґрунтя для розвитку аграрного сектору. Відповідно їх взаємодія забезпечує цілісність, ефективність і стійкість державної аграрної політики.

Основні положення розділу дисертаційної роботи відображені в таких працях автора: [178; 179; 180; 181; 185].

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

2.1. Сучасний стан аграрного сектору економіки України та об'єктивна необхідність його державного регулювання

Аналіз сучасного стану аграрного сектору України у взаємозв'язку з об'єктивною необхідністю його державного регулювання є важливою науковою передумовою для обґрунтування ефективних напрямів та механізмів державної аграрної політики, спрямованих на забезпечення стійкого розвитку галузі в умовах сучасних суспільних змін та викликів.

Принагідно зауважимо, що державне регулювання аграрного сектору України формувалося під впливом глибоких соціально-економічних трансформацій, зміни моделей господарювання та переорієнтації економічної системи від адміністративно-командної до ринкової. Історична еволюція інструментів і механізмів державного впливу на розвиток сільського господарства відображає не лише етапи інституційних реформ, а й зміну пріоритетів аграрної політики відповідно до внутрішніх потреб та зовнішніх викликів.

Наприклад, М. Скорик звертає увагу на те, що регулювання розвитку аграрного сектору за допомогою держави мало місце ще в Київській Русі, де “визначалися правила торгівлі сільськогосподарською продукцією, вводилося мито, здійснювався перерозподіл землеволодінь, оподатковувалось: плуг, рало, двір, дворище” [257, с. 12].

Феодалні аграрні відносини періоду IX–XII ст. вибудовувалися в межах Київського, Галицько-Волинського, Чернігівського, Переяславського, Новгород-Сіверського та Тмутароканського князівств. Князі, бояри, їхні васали та церква примножували свої землеволодіння шляхом завоювання нових або переділу вже освоєних територій. Їхні права на володіння, розпорядження та

користування землями, у т. ч. й передачу в спадок, захищалися феодальним законодавством [94, с. 82].

У свою чергу досить широко застосовував заходи державного регулювання аграрного сектору економіки Б. Хмельницький, який сприяв указами до вивозу товарів і поряд з цим обмежував експорт коштовностей, запроваджував захисні мита і надавав пільги місцевим підприємцям і купцям. Це стало рушійною силою економічних процесів в країні, що відбилося на розвитку товарно-грошових відносин, первісному нагромадженню капіталу і розширенню зовнішньоекономічних зв'язків [94, с. 15, 22–24].

Після жовтневого перевороту 1917 року в росії були проголошені соціалістична революція, ліквідація капіталізму та перехід до побудови суспільства для трудящих мас. Радикальні аграрні перетворення у 1920–1930-х рр. на більшій частині України відбувалися під тиском російської влади і терору червоної армії. Західноукраїнські території в цей історичний період належали Австрійській монархії, тож усі трансформації у сфері земельних відносин і характеру розвитку продуктивних сил мали певні особливості щодо способів обезземелення селян і перетворення їх на найманих працівників та трудових мігрантів. Незважаючи на масовий збройний спротив селянських мас, соціалізм на селі переміг “повністю і остаточно” на сім десятиліть [199, с. 84].

З огляду на це, О. Могильний у своїй монографії “Аграрні відносини в Україні” [146] артикулює до того, що після розпаду СРСР і проголошення Незалежності України, відбулися ринкові перетворення в аграрній сфері. Одночасно з демонтажем господарського механізму централізовано-планової економіки запроваджено нові елементи організаційно-економічного механізму транзитивної економіки. Колгоспи і радгоспи, як матеріальну базу соціалізму й основу адміністративно-командної системи, реорганізовано шляхом ліквідації. Міжгосподарські об'єднання виробничого і соціального призначення перетворено на підприємницькі організації. Таким чином було створено передумови для формування організаційно-правової і виробничої структури сільського господарства на потенційно ринкових засадах [146, с. 193]. Проте, в

подальшому сподівання лише на “невидиму руку ринку” та “ефективного власника”, які не враховували інституційні, матеріально-технічні та ринкові передумови для формування національного соціально відповідального господаря на землі, призвели до “агрохолдингізації галузі, безпрецедентної бідності сільського населення, сімейного безробіття, критичного розшарування сільських домогосподарств за майном і доходами, руйнування соціальної та інженерної інфраструктури й до інших деструктивних наслідків” [146, с. 248].

Проведені дослідження засвідчують, що на різних етапах становлення незалежної України державне регулювання аграрного сектору характеризувалося нерівномірністю, фрагментарністю та часто суперечливістю, що було зумовлено обмеженістю фінансових ресурсів, недосконалістю нормативно-правового забезпечення та відсутністю цілісної довгострокової стратегії розвитку галузі. Водночас поступове впровадження земельної реформи, розвиток інституцій підтримки сільськогосподарських товаровиробників, адаптація механізмів цінового, податкового та кредитного регулювання сприяли формуванню сучасної моделі державного регулювання в аграрній сфері та вплинули на стан самого аграрного сектору в Україні в цілому.

Загалом, як відомо, спектр діяльності підприємств аграрного сектору охоплює виробництво сільськогосподарської сировини та продовольства (рослинництво і тваринництво), їх заготівлю, зберігання, переробку та реалізацію. І тут доречно навести цитату Д. Уебстера (колишній державний секретар США), який стверджує таке: “Лише на обробленому ґрунті розквітають інші мистецтва. Тому фермери – засновники цивілізації”. На прикладі України можна довести правдивість його цитати: у першу чергу, аграрний сектор забезпечує необхідною сировиною харчову промисловість, без якої неможливе існування усього живого, а, отже, цивілізації в цілому. Завдяки розвинутій аграрній сфері, потужності виробництва якої дозволяють експортувати відповідну продукцію, довоєнна Україна запобігала голоду в країнах Північної Африки та Близького Сходу, де зернові культури займають місце основного ресурсу для виготовлення продуктів харчування. Навіть

попри повномасштабну війну на своїй території Україна робить усе для того, аби населення інших країн світу не відчувало голоду [133].

Дійсно сучасний аграрний сектор України завжди виступав одним із “локомотивів” національної економіки, який до початку повномасштабного вторгнення РФ на територію нашої держави демонстрував стабільне зростання на рівні 5–6%. При цьому частка сільськогосподарського виробництва у структурі ВВП України становила 10%, а разом із переробкою сільськогосподарської продукції – 16%. Довоєнне сільське господарство країни було одним із лідерів світового виробництва деяких видів продовольства. Лише у 2021 р. експорт продукції агропромислового комплексу приніс Україні близько 27,3 млрд. дол. США та становив 41% всієї експортної виручки країни [212].

Роль аграрного сектору України в умовах сучасних соціально-економічних реалій важко переоцінити, оскільки він є пріоритетним в контексті здійснення виробництва й переробки продукції сільськогосподарського призначення, що забезпечує продовольчі потреби як населення нашої держави, так і низки інших країн світу завдяки налагодженій системи експорту. Однак в умовах воєнного стану деструктивний вплив чинників різного характеру, які були притаманні також і довоєнній економіці, значно посилюється та загострюється [97].

Після вторгнення російських військ в Україну 24 лютого 2022 р. для аграрного сектору, який зазнав значних втрат, сформувалися нові більш складні виклики та ризики. Зокрема, у період 2022–2025 рр. галузь пережила суттєві структурні зрушення, зумовлені втратою частини виробничих потужностей, порушенням логістичних ланцюгів і зміною географії експорту.

Так, аналіз динаміки частки аграрного сектору у структурі ВВП України у 2020–2024 рр. (табл. 2.1 та рис. 2.1) свідчить про його високу чутливість до макроекономічних та воєнно-політичних факторів.

Як вбачається з даних табл. 2.1, в 2020–2021 рр. аграрний сектор демонстрував стабільний внесок у формування ВВП на рівні 9–10 %, що підтверджує його системоутворювальну роль у національній економіці. Починаючи з 2022 р., внаслідок повномасштабної збройної агресії, руйнування

Таблиця 2.1

**Частка аграрного сектору (АС) у структурі ВВП України
у 2020–2024 рр. (на кінець року)***

Рік	% АС у ВВП	Коротка характеристика періоду
2020	9,31	Відносна макроекономічна стабільність, докризовий рівень.
2021	10,63	Зростання виробництва та експорту аграрної продукції.
2022	8,22	Скорочення через повномасштабну війну, логістичні обмеження та руйнування аграрного виробництва.
2023	7,6	Мінімальне значення за період, вплив воєнних ризиків.
2024	8,1	Часткове відновлення виробництва та експорту.

Примітка: враховано лише частку сільського господарства, лісового господарства та рибного господарства

*Джерело: узагальнено та систематизовано автором на основі [4; 91; 117]

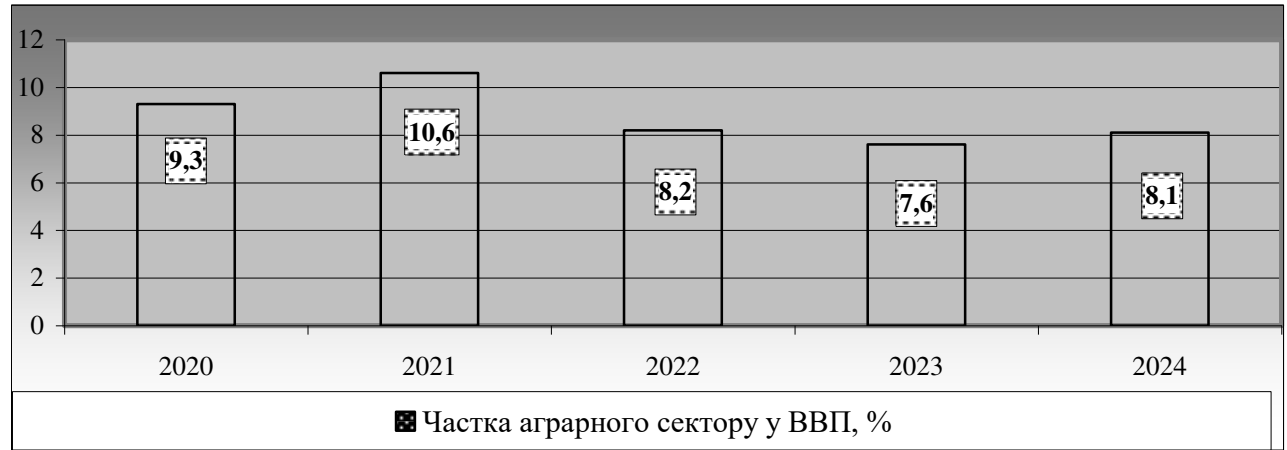

Рис. 2.2. Динаміка частки аграрного сектору (АС) у структурі ВВП України у 2020–2024 рр. (на кінець року) [побудовано автором на основі даних табл. 2.1]

інфраструктури та обмеження експортної логістики, відбулося скорочення частки аграрного сектору до 7,6 % у 2023 році.

Водночас у 2024 р. простежується тенденція до поступового відновлення, зумовлена адаптацією аграрних товаровиробників до нових умов, розширенням альтернативних експортних маршрутів та посиленням державної і міжнародної підтримки. Це підтверджує стратегічну значущість аграрного сектору та об’єктивну необхідність його державного регулювання як інструменту забезпечення економічної стійкості України.

Згідно з даними World Bank, частка сільського господарства у ВВП України також залишається на рівні 7–8 %, підтверджуючи роль галузі як

стабілізатора економіки у кризові роки. У звіті OECD відзначено, що попри втрату частини виробничих площ і пошкодження інфраструктури, продуктивність сектору збереглася завдяки адаптації логістики та цифровізації виробництва [117].

Відновлення частки аграрного сектору у ВВП України у 2024 році корелює з тенденціями у виробництві валової продукції сільського господарства, що також зазнало значних коливань у попередні роки (рис. 2.2). А саме за досліджуваний період (2020–2024 рр.) обсяг валової продукції сільського господарства України у всіх категоріях господарств зменшився на 28 млрд грн. (або на 2,5%). Найбільш помітне падіння обсягів виробництва сільського господарства (на 151 млрд грн. (або на 13,1%)), порівняно з базовим 2020 роком, відбулося у 2022 році. Тобто індекс аграрної продукції України протягом 2020–2024 рр. коливався надзвичайно різко: від пікових 116,4% у 2021 р. до провалу у 86,7% у 2022 р. Такі коливання спричинені об’єктивними причинами – наслідки активних бойових дій та шоки воєнного часу, порушення/руйнування логістичних ланцюгів, втрата доступу до частини земель, зростання кліматичних ризиків тощо.

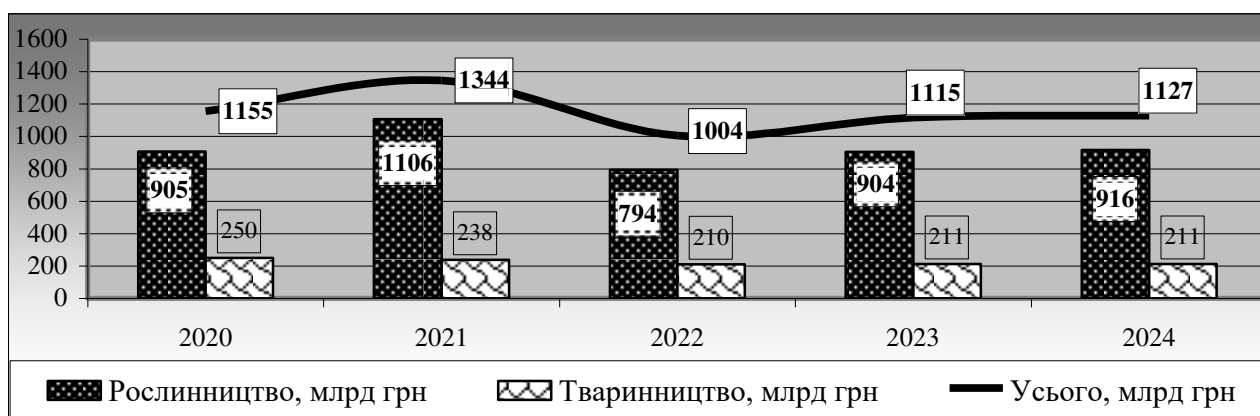

Рис. 2.2. Динаміка валової продукції сільського господарства України у всіх категоріях господарств, млрд грн, протягом 2020–2024 рр. (на кінець року)

[побудовано автором на основі [4; 58; 147]]

На думку експертів, в межах аграрного сектору рослинництво демонструє найвищу чутливість до зовнішніх шоків, тоді як тваринницький сектор зберігає стабільність завдяки орієнтації на внутрішнє споживання [4].

Як видно з рис. 2.2, структурно українське аграрне виробництво традиційно спирається на рослинництво. Саме тому падіння індексу продукції рослинництва з 122,3% у 2021 р. до 71,8% у 2022 р. стало одним із найбільш промовистих індикаторів удару по галузі.

Зменшення посівних площ у східних та південних областях, втрата доступу до техніки й інфраструктури, а також високі виробничі ризики сформували те саме “звуження бази”, з якого сектор досі виходить.

На цьому тлі тваринництво виглядає відносно стабільним. Менші, порівняно з рослинництвом, коливання пояснюються більш прогнозованим внутрішнім споживанням та відносно низькою залежністю від зовнішніх ринків. У кризові роки ця структурна особливість стала своєрідним “якорем” для всього аграрного сектору [4, с. 5].

Відзначимо, що на поч. 2025 р. на підконтрольній українському уряду території, було зосереджено орієнтовно 26,5 млн га орних земель (ріллі), а їх втрата, порівняно з наявними до повномасштабної агресії рф, становить майже 20 %, що становить п'яту частину земельного фонду країни. Тобто бойові дії та тимчасова окупація створюють ризики ведення господарської діяльності особливо у прифронтових регіонах України та призводять до скорочення посівних площ сільськогосподарських культур [130, с. 71] (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

**Посівні площі основних сільськогосподарських культур в Україні
у 2020–2024 рр. (на кінець року), тис. га***

Сільськогосподарські культури	Роки					Відхилення	
	2020	2021	2022	2023	2024	абсол. (+/-), тис. га	відносне, %
Зернові та зернобобові культури	15392,2	15997,8	12171,1	10984,6	11138,9	-4253,3	-27,6
Культури олійні	8983,7	8997,7	8095,2	8638,3	9096,8	+113,1	+1,3
Картопля	1325,0	1283,3	1207,7	1210,3	1204,7	-120,3	-9,1
Овочеві культури	463,7	459,7	378,2	397,1	401,0	-62,7	-13,5
Баштанні культури	64,1	62,2	34,0	34,3	38,8	-25,3	-39,5
Кормові культури	1677,4	1535,0	1321,6	1272,0	1217,2	-460,2	-27,4
Посівна площа, усього	28147,5	28580,9	23404,6	22808,8	23235,5	-4912,0	-17,5

*Джерело: узагальнено та розраховано автором на основі [58; 130]

Водночас, на землях, де велися активні бойові дії, значно погіршився їхній якісний стан, що в майбутньому потребуватиме виділення значних коштів на їх повернення до активного сільськогосподарського обробітку. Значні масштаби воєнного забруднення призведуть також до виведення на невизначений термін великої кількості земельних площ, принаймні з вирощування харчової продукції [275].

У свою чергу, брак доступних посівних площ призводить до того, що агровиробникам доводиться змінювати структуру виробництва на користь високорентабельних сільськогосподарських культур, а також відмовлятися від вирощування трудомістких культур (передусім борщового набору, ранньої сезонної продукції), що негативно вплине на забезпеченість ними населення країни [102].

У результаті проведеного дослідження з'ясовано, що втрата посівних площ далеко не єдина проблема, підсилена воєнними викликами. Наприклад, суттєвих змін зазнали такі фактори, як логістика, постачання добрив, пального та інших ресурсів, необхідних для сільськогосподарського виробництва та ін.

Війна дуже ускладнила реалізацію земельної реформи, адже багато земель перебувають на окупованих територіях, і їхній статус залишається невизначеним. Крім того, багато власників землі покинули свої домівки через бойові дії, що ускладнює проведення угод з купівлі-продажу землі.

Однією з ключових проблем аграрного сектора України в 2022–2025 рр. залишається руйнування його виробничого потенціалу, охоплюючи сфери виробництва, переробки та логістики. Атаками на зерносховища, продовольчі склади й транспортну інфраструктуру агресор цілеспрямовано знищує можливості для агровиробництва та експорту [102].

За розрахунками фахівців Національного наукового центру “Інститут аграрної економіки” прямі втрати сільського господарства внаслідок широкомасштабної збройної агресії РФ і тимчасової окупації територій станом на початок 2025 року склали \$11,2 млрд, зокрема [232]:

– від знищення та пошкодження сільськогосподарської техніки – на суму \$6,5 млрд (58%);

- від руйнування та виведення з ладу зерносховищ – \$1,9 млрд (17%);
- внаслідок викрадення та втрати факторів виробництва та готової продукції – \$1,9 млрд (17%);
- від іншої нанесеної шкоди – \$0,9 млрд (8%).

У розрізі видів сільськогосподарської техніки найбільші втрати припадають на: сільськогосподарські трактори – близько 30,0 тис. одиниць; комбайни – 2,5 тис. одиниць; сівалки – 11,0 тис. одиниць; плуги – 8,7 тис. одиниць [232].

Окрім прямих економічних збитків і втрат, російська агресія призвела й до непрямого негативного впливу, пов'язаного із завданням шкоди навколишньому середовищу та соціальній сфері. І мова тут не лише про навмисне руйнування Росією Каховського водосховища (06.06.2023 р.), що призвело до катастрофічного затоплення 620 км² території і 406,6 млн дол США збитків для аграрного сектора, головним чином через порушення систем зрошення. Мова також про те, що внаслідок найбільш інтенсивних бойових дій в Європі з часів Другої світової війни Україна вже є найбільш замінованою країною у світі, обігнавши Афганістан, Камбоджу та Сирію. Справжня площа замінованих територій невідома, хоча зрозуміло, що найбільш постраждали регіони розташовані вздовж лінії фронту. Зокрема, 174 000 км² території може потребувати розмінування, що становить приблизно третину території країни. Тут проблемою є не лише наземні міни, а й нерозірвані боєприпаси, що становлять серйозну загрозу для громад і серйозну перешкоду для ведення сільськогосподарських робіт, а також забруднення ґрунтів важкими металами, на виведення яких будуть потрібні чималі кошти і не один рік часу [50, с. 6].

Водночас, незважаючи на внутрішні виклики, Україна зберігає статус одного з провідних світових виробників і експортерів сільськогосподарської продукції, відіграючи стратегічну роль у зменшенні ризиків глобальної продовольчої кризи та забезпеченні стабільності міжнародних ринків харчових товарів, що особливо актуально в умовах зростання світового попиту та посилення кліматичних викликів (табл. 2.3) [52]. Вона забезпечує 10 % світового експорту пшениці, 15 % кукурудзи та 50 % соняшникової олії [323] та ін.

Таблиця 2.3

**Позиції України у світовому виробництві та експорті ключових
агропродовольчих товарів у 2024 році ***

Позиція по виду аграрного експорту	Експорт, млн дол. США	Рейтинг за обсягами виробництва	Рейтинг за обсягами експорту
Соняшникова олія	5,117	2	1
Кукурудза	5,071	7	4
Пшениця	3,735	9	6
Насіння ріпаку	1,850	7	3
Соєві боби	1,340	9	6
Соняшниковий шрот	1,029	2	1
Домашня птиця	960	19	6
Ячмінь	557	7	5
Білий цукор	420	18	11
Соєва олія	316	19	8
Соєвий шрот	304	19	11
Рапсова олія	239	15	7
Горіхи	185	5	4
Сухе молоко, вершки	74	13	10
Яловичина	73	20	18
Сир	54	12	9
Вершкове масло	49	13	7
Яблука	21	9	14

*Джерело: [121, с. 308]

Аналітика Kyiv School of Economics (KSE) свідчить, що в 2025 р. частка аграрного експорту в загальній структурі торгівлі досягала 40 % у довоєнний період і поступово відновлюється через “Solidarity Lanes” – ініціативу, започатковану Європейською комісією (2024/2025). Дані Danube Commission показують рекордний вантажообіг дунайських портів у 2023 р. – понад 95 млн т, що підтверджує переорієнтацію українських експортних потоків. У свою чергу, зростання вантажообігу дунайських портів у піковому 2023 р. підтвердило, що “вузькі місця” можна послаблювати інвестиціями в пропускну здатність, цифровізацією планування і кращою координацією між операторами [117, с. 184].

У результаті, попри воєнні умови, аграрний сектор України зберігає ключові позиції у зовнішньоторгівельній структурі України, формуючи понад половину ВВП і залишаючись головним драйвером валютних надходжень. Лише у березні 2025 р. Україна експортувала аграрної продукції на суму 2,1 млрд дол. США у 36 країн світу, зокрема кукурудзи (514 млн дол.), соняшnikової

олії (503 млн дол.), пшениці (254 млн дол.), соєвих бобів (150 млн дол.) та м'яса птиці (95 млн дол.). Продукти харчування становили 58 % від загального експорту країни обсягом 3,6 млрд дол. США у цей період [121].

Важливо відмітити, що частка ЄС у зовнішній торгівлі України зросла до понад 60% експорту та 50% імпорту, що підкреслює важливість подальшої інтеграції України до європейського ринку для мінімізації втрат від трансформації логістичних систем [24].

Після припинення дії зернової угоди у липні 2023 р., коли Росія відмовилася від її продовження, Україна спільно з міжнародними партнерами знайшла альтернативні шляхи експорту, зокрема використовуючи другий чорноморський коридор і маршрути через сусідні країни з мінімізацією ризику обстрілів, прокладаючи шлях поблизу територіальних вод Болгарії та Румунії.

Україна також започаткувала програму Grain from Ukraine, метою якої стало постачання значних обсягів зерна в регіони з критичною нестачею продовольства; у її рамках вже експортовано 170 тис. т пшениці до Ємену, Сомалі, Ефіопії та Кенії, а також передбачено поставки до Нігерії, Судану, Мадагаскару, Ліберії, Лівану та інших держав [121].

З огляду на це, ще одним важливим питанням аграрної політики є конфлікт навколо експорту українського зерна. Україна подала скаргу до СОТ проти Польщі, Угорщини та Словаччини через блокування експорту зерна, але ця справа наразі перебуває “на паузі”. Київ, Брюссель і країни-сусіди ведуть переговори для вирішення цього питання. Проблема експорту зерна є критичною для українського аграрного сектору, оскільки це – один із основних експортних продуктів країни, а блокада експорту впливає на продовольчу безпеку не лише України, але й багатьох інших країн.

У регіональному розрізі розвиток аграрного сектору України виглядає таким чином (табл. 2.4): у 2021–2023 рр. у східних та південних регіонах України спостерігалось найбільше зниження валового доходу та чистого прибутку, зумовлене активними бойовими діями, руйнуванням інфраструктури та обмеженим доступом до логістичних шляхів. Водночас західний регіон

краще адаптується до війни завдяки своїй близькості до європейських ринків, стабільнішій безпековій ситуації та збереженню можливостей експорту. Незважаючи на значні втрати, центральний регіон зберігає своє лідерство за абсолютним валовим доходом та прибутковістю, що пояснюється розвиненою інфраструктурою, масштабами виробництва та відносно безпечним розташуванням більшості сільськогосподарських підприємств [123, р. 31].

Таблиця 2.4

Фінансові показники аграрного сектору за регіонами України (2021-2023 рр.)*

Регіон	Роки	Валовий дохід, млн. грн	Чистий прибуток, млн. грн	Рентабельність активів (ROA), %	Кредиторська заборгованість, млн. грн.	Середня чисельність працівників	Експортні поставки, млн. грн.
Західний	2021	2,800	350,0	12,5	600	10,000	1,200
	2022	2,500	300,0	12,0	650	9,500	1,000
	2023	2,100	210,0	10,0	700	9,200	850
Центральний	2021	5,400	620,0	11,5	1,100	20,500	2,500
	2022	4,800	500,0	10,4	1,300	19,800	2,000
	2023	4,200	320,0	7,6	1,400	19,000	1,700
Східний	2021	1,200	80,0	6,7	250	5,500	600
	2022	900	20,0	2,2	280	3,500	300
	2023	450	- 50,0	-4,5	300	2,000	100
Піденний	2021	1,500	100,0	6,5	400	6,000	700
	2022	1,000	10,0	1,0	450	4,000	300
	2023	500	- 60,0	-5,2	500	2,500	50

*Джерело: [123, р. 31]

Нагадаємо, що сучасний аграрний сектор України характеризується співіснуванням двох моделей виробництва: великого індустріального агробізнесу та сімейних фермерських господарств. Загалом в аграрному секторі економіки виробництвом сільськогосподарської продукції займаються понад 50 тис. сільськогосподарських підприємств, 92% з яких є фермерські господарства. Кількість статистично активних фермерських господарств становить 32 452 одиниці, з яких 28788 одиниць [117].

При цьому великий агробізнес контролює 53,9% орних земель та виробляє 54,5% валового сільськогосподарського продукту. Ці підприємства спеціалізуються на вирощуванні зернових та олійних культур, переважно на експорт. Прикладом є великі агрохолдинги, які володіють тисячами гектарів землі і забезпечують основний експортний потенціал України, особливо щодо таких стратегічно важливих культур, як пшениця, кукурудза та соняшникова олія [117].

А от сімейні фермерські господарства та особисті селянські господарства обробляють 45,5% орних земель і виробляють 46,1% сільськогосподарської продукції. Вони орієнтуються на внутрішній ринок, забезпечуючи продовольчу безпеку країни за рахунок виробництва картоплі, овочів, фруктів, м'яса та молока. При цьому вони виробляють 95% картоплі, 85% овочів, 80% фруктів і ягід, 75% молока і понад 35% м'яса, що є критичним для забезпечення продовольства на національному рівні [4].

Зауважимо, що політична орієнтація на підтримку великого агробізнесу є давньою тенденцією в аграрній політиці України. Хоча законодавство декларує рівну підтримку всіх виробників, більшість державних сільськогосподарських субсидій (60–70%) отримує великий агробізнес. Це пов'язано з тим, що саме цей сектор вважається стратегічним для розвитку економіки та забезпечення експортних доходів. Прикладом може бути те, що уряд вважає великий агробізнес ключовим для залучення інвестицій і модернізації сільського господарства, і тому політики часто ігнорують інтереси дрібних фермерів [117].

Сімейні фермерські господарства залишаються на другому плані, незважаючи на їхню критичну роль у забезпеченні внутрішньої продовольчої безпеки. Малі та середні виробники є стійкішими до кризових ситуацій, зокрема війни, оскільки їхня діяльність менш залежить від міжнародних ринків і ланцюгів постачання. Однак вони отримують менше державної підтримки через політичний курс на розвиток великого бізнесу. Тобто результатом державної аграрної політики стала поляризація малих виробників, які, в основному, орієнтовані на самозабезпечення та наповнення локальних ринків трудомісткою та нішевою продукцією.

Разом із цим, війна в Україні призвела до масштабного переміщення населення, що суттєво вплинуло на доступність робочої сили у сільському господарстві.

Довоєнно аграрний сектор забезпечував більше 17% зайнятості [318]. А вже восени 2024 р. експерти [276] наголошували, що проблема дефіциту робочої сили в аграрному секторі місцями сягнула таких масштабів, що ставила під загрозу отримання поточного врожаю. Адже багато сільськогосподарських

підприємств втратили значну частину своїх працівників, які були змушені залишити свої домівки і переїхати в безпечніші регіони або навіть за кордон [199]. Окрім того, близько 200 тис. аграріїв служать у ЗСУ, що посилює кадровий дефіцит у галузі [277].

Доцільно звернути увагу й на те, що зменшення кількості робочої сили особливо гостро відчувається під час посівних та збиральних кампаній, коли попит на робітників є найвищим. Втрата працівників не тільки ускладнює процес виробництва, але й призводить до зниження продуктивності і збільшення витрат на наймання тимчасових або нових працівників. Це впливає на якість продукції та ефективність роботи підприємств.

При цьому кадровий дефіцит, викликаний війною, змушує фермерські господарства переглядати підходи до оплати праці. Згідно даних Держкомстату середньомісячна номінальна заробітна плата у сільському, лісовому та рибному господарстві держави мала тенденцію до зростання, досягнувши значення 18012 грн у 2024 р. (що на 8255 грн (або 84,6%) більше аналогічного показника у 2020 р.) (рис. 2.3). Проте, вона залишалася значно нижчою в порівнянні з деякими іншими видами діяльності. Наприклад, у 2024 р. цей показник становив 23150 грн у промисловості, 41384 грн у сфері фінансової та страхової діяльності, 52457 грн у сфері інформації та телекомунікацій [261, с. 23].

Рис. 2.3. Динаміка середньомісячної заробітної плати у сільському, лісовому та рибному господарстві в Україні у 2020-2024 роках (на кінець року), грн.

[побудовано автором на основі [261]]

Масовані обстріли російськими військами об'єктів енергетики й енергетичної інфраструктури України призводять до нестабільності та жорстких обмежень енергопостачання, що відчутно впливає й на сільське господарство, оскільки аграрний сектор критично залежить від стабільного енергопостачання. Так, “через перебої в енергопостачанні аграрії будуть змушені використовувати альтернативні джерела енергії, зокрема й дизельні генератори, акумуляторні системи. Це потребуватиме витрат на пальне та обслуговування обладнання, що своєю чергою підвищить собівартість сільськогосподарської продукції. Також це може призвести до зниження продуктивності тваринництва, оскільки електроенергія необхідна для підтримки життєво важливих систем на тваринницьких фермах – вентиляції, опалення, автоматизованої годівлі, водопостачання. Відключення струму можуть спричинити падіння продуктивності тварин, зменшення приросту ваги, зниження надоїв у молочному скотарстві. Відсутність електроенергії ускладнить роботу елеваторів, складів, холодильників, що призведе до погіршення умов зберігання зерна, овочів, фруктів і продукції тваринництва. Крім того, перебої в роботі систем зрошення можуть негативно вплинути на врожайність у посушливих регіонах” [102].

Одним із ключових напрямків розвитку аграрної політики України залишається її адаптація до стандартів ЄС, що вимагає приведення аграрної політики у відповідність до Спільної аграрної політики (САП). Це включає не лише підтримку великих підприємств, але й інвестиції в розвиток сімейних фермерських господарств і сільських територій та ін.

Фінансова підтримка є ключовим елементом аграрної політики як в Україні, так і в ЄС, проте підходи до її надання суттєво відрізняються. В ЄС фінансування надається на основі чітко визначених правил та критеріїв, які охоплюють широкий спектр аспектів від підтримки доходів до екологічних стандартів. Це забезпечує стабільність та передбачуваність для фермерів. В Україні ж фінансування аграрного сектора часто має епізодичний характер і залежить від бюджетних можливостей. Крім того, значна частина

державної підтримки спрямована на великі аграрні підприємства, тоді як малі та середні господарства отримують менше ресурсів.

Тобто, попри все, зусилля з відновлення аграрного сектору України мають все-таки продовжуватися, навіть якщо війна триває. Все це, у свою чергу, формує нові умови для функціонування суб'єктів господарювання аграрного сектору й вимагає відповідно подальшого вдосконалення засад його державного регулювання, насамперед, у сфері інвестування. Про це більш детально мова піде в наступних параграфах роботи.

Резюмуючи викладене вище, серед основних “точкок вразливості” для аграрного сектору України в умовах воєнного стану відзначимо такі, як [161]:

- втрата доступу до сільськогосподарських земель. Україна втратила доступ до близько 20% своїх сільськогосподарських угідь внаслідок окупації та бойових дій. Це призвело до значного скорочення посівних площ та, відповідно, зменшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції [6];

- незавершеність реформи у сфері земельних відносин, контролю за використанням земельних та водних ресурсів, засобів захисту рослин та агрохімікатів [233];

- проблема розмінування. Значні площі замінованих земель сільськогосподарського призначення (за попередніми підрахунками, в Україні 5 млн га полів “забруднені” вибухонебезпечними предметами [254]) та неможливість проведення польових робіт у зоні конфлікту;

- структурні зміни в аграрному секторі. Криза призвела до змін у структурі виробництва. Аграрії починають переорієнтовуватися на культури з вищою до даною вартістю та коротшим виробничим циклом. Також є тенденція до збільшення частки продукції переробки в експорті;

- недосконала/зруйнована логістика, руйнування інфраструктури виробництва, перероблення та зберігання сільськогосподарської продукції та продуктів харчування. У тому числі росіяни надалі блокують експорт сільськогосподарської продукції морським напрямом (наприклад, “зерновий коридор”), що негативно впливає на дохідність вітчизняних сільгоспвиробників

і знижує експортні надходження, адже експортні маршрути суходелом в західному напрямку не дозволяють вивозити необхідні обсяги продовольства;

- скорочення українського експорту та його сировинна орієнтація, що обмежує можливості створення доданої вартості всередині країни. З іншого боку така ситуація призвела до зростання світових цін на продовольство та загострення проблеми голоду в найбідніших країнах світу;

- негативні структурні зрушення на ринку робочої сили та дефіцит необхідної робочої сили у зв'язку з внутрішньою та зовнішньою міграцією населення в безпечніші регіони, мобілізацією до лав ЗСУ та ін.;

- проблеми забезпечення продовольством населення в окупації та прифронтових територіях. У цьому випадку ситуація ускладнюється не лише, з огляду на ведення воєнних дій, але й фактичної руйнації дорожньо-транспортної інфраструктури;

- фінансові проблеми аграріїв та підвищення ризиків втрат доходів. Війна призвела до різкого зростання виробничих витрат, зокрема на паливо, добрива та засоби захисту рослин. Одночасно аграрії зіткнулися з проблемами доступу до фінансування та страхування через високі ризики, пов'язані з воєнними діями [24];

- низький рівень інвестування аграрного сектору та значна залежність від державного фінансування;

- низький рівень продуктивності виробництва та доходів значної частини виробників сільськогосподарської продукції [233];

- втрата біорізноманіття, посилення негативного впливу на екосистеми, низька ефективність заходів щодо збереження навколишнього природного середовища та ландшафтів [233];

- погіршення (у деяких випадках – повне знищення) матеріально-технічних потужностей сільськогосподарських підприємств та низький рівень їх інноваційної активності;

- монополізація ринку та тінізація дрібного виробництва;

- неможливість провадження сільськогосподарської діяльності на тимчасово окупованих російською федерацією територіях; та ін.

Окрім того, залишаються й інші виклики, що не були подолані до початку війни. Серед них: демографічні ризики та інфраструктурні проблеми у віддалених і сільських районах; складність підключення до інженерних мереж; захисні бар'єри при входженні аграрної продукції на ринки інших країн (у т. ч. наявність квот ЄС); незавершена адаптація законодавства у сфері безпечності, ветеринарного та фітосанітарного контролю до норм ЄС; проблеми з блокуванням податкових накладних; невідповідність потужностей по перевалці і доставці сільськогосподарської продукції зростаючим потребам агровиробників; та ін.

Безпосереднім наслідком такої складної ситуації в аграрному секторі є зменшення обсягу внутрішнього ринку та надзвичайно низький рівень продовольчої безпеки України. Так, наприклад, згідно даних Economist Intelligence Unit, у 2022 р. Україна за цим показником посідала 71 місце серед 113 країн світу, порівняно з 58 місцем у 2021 р. [54].

На наше переконання, вирішення всіх вище окреслених проблем аграрного сектору України потребує консолідованих зусиль держави, бізнесу та міжнародної спільноти та передбачає, насамперед, подолання дестабілізуючого впливу наростаючих викликів і загроз за рахунок відповідного ефективного державного втручання. З огляду на це, в умовах воєнного стану особливої значимості набувають питання державного регулювання аграрного сектору в Україні.

Водночас важливо усвідомлювати, що військові дії на території України створили нові умови та можливості для функціонування аграрного сектору. У результаті на ринку з'являються нові потреби, серед яких: забезпечення продуктами харчування ЗСУ; зміна структури споживання в період воєнного часу; збільшення попиту в західних регіонах країни внаслідок внутрішньої міграції населення та його зменшення на окупованих чи прифронтових територіях тощо.

Фахівці звертають увагу й не те, що криза стала каталізатором технологічного та інституційного оновлення аграрної галузі. Відкриття так званих Solidarity Lanes та активізація дунайських портів відновили значну частину експортного потенціалу, продемонструвавши здатність українського агросектору швидко адаптуватися до зовнішніх обмежень. Паралельно з цим

відбувалися глибокі перетворення у сфері земельних відносин – від поступового запуску ринку землі у 2021 р. до розроблення систем масової оцінки та нових підходів до місцевого оподаткування [117].

Все це відкриває нові можливості для аграрних виробників і потребує, розробки та впровадження інноваційних методів та інструментів державного регулювання/підтримки даної сфери як на сучасному етапі, так і в умовах повоєнного відновлення та зростання. Адже, як засвідчує SWOT-аналіз аграрного сектору України за 2020–2024 рр. (табл.2.5), аграрний сектор протягом досліджуваного періоду зберігає сильні позиції завдяки природним умовам, високому виробництву та експортному потенціалу. Однак війна, кліматичні зміни й інфраструктурні проблеми – ключові загрози, які стримують розвиток. Проте європейська інтеграція, інновації та розширення ринків переробки продукції відкривають нові можливості для подальшого зростання та модернізації галузі.

Таблиця 2.5

SWOT-аналіз аграрного сектору України у 2020–2024 роках*

S – Сильні сторони (Strengths)	W – Слабкі сторони (Weaknesses)
1) Великий агропотенціал (родючі ґрунти, сприятливі агрокліматичні умови) — Україна має до 1/3 світових чорноземів; 2) Україна – один із провідних світових виробників і експортерів зерна, олійних та інших с/г культур; 3) високий експортний потенціал і позитивна репутація української агропродукції; 4) розвинена транспортна інфраструктура (порти, залізниця) і вигідне географічне розташування біля великих ринків; 5) кваліфіковані аграрії та давні традиції сільського господарства.	1) Руйнування інфраструктури внаслідок війни (зокрема сховищ, елеваторів, транспортних шляхів тощо); 2) застаріла техніка та матеріально-технічна база, низький рівень технологічної модернізації; 3) обмежений доступ малого й середнього бізнесу до фінансування та кредитів; 4) недостатня якість логістики, маркетингу, холодових ланцюгів та якісної обробки продукції; 5) дефіцит кваліфікованої робочої сили, зокрема через мобілізацію, міграційні процеси й демографічні зміни.
О – Можливості (Opportunities)	Т – Загрози (Threats)
1) Доступ до нових ринків та зростання попиту на органічну й екологічну продукцію у світі; 2) Європейська інтеграція створює доступ до європейських інвестицій, фінансування за рахунок грантів і програм підтримки та стандартів; 3) зміна структури експорту: розвиток переробки харчових продуктів і збільшення доданої вартості (зокрема після завершення преференцій ЄС у 2025); 4) перехід до точного землеробства, цифрових агросервісів та агро-даних; 5) інвестиції у “зелені” технології, сталий розвиток агровиробництва та цифровізацію сектору.	1) Довгостроковий вплив війни: втрата/окупація частини земель, заміновані території, руйнування інфраструктури; 2) небезпечні кліматичні зміни — посуха, низька вологість ґрунту та непередбачувані погодні явища, що загрожують врожаюм; 3) зниження врожаїв і логістичних можливостей через погодні умови та геополітичну нестабільність; 4) валютні та торговельні ризики, конкуренція на зовнішніх ринках та захисні заходи інших країн; 5) ризики монополізації земель, юридична невизначеність у земельних відносинах.

*Джерело: узагальнено та систематизовано автором

Таким чином, можемо констатувати, впродовж 2020–2024 рр. аграрний сектор України пройшов складний і трансформаційний етап, що поєднує “глибокі структурні зміни, шоки війни, перебудову логістичних маршрутів, земельні реформи та поступовий перехід до моделей сталого виробництва” [117]. У результаті на сьогодні аграрна політика України перебуває на перетині декількох ключових трансформаційних процесів: війни, земельної реформи та євроінтеграції. При цьому стан розвитку аграрного сектору України відображає незбалансованість та формування переваг економічних складників за вторинного відношення до екологічної та соціальної детермінант.

Отже, як в умовах воєнного стану, так і в повоєнний період всі механізми державного регулювання аграрного сектору мають враховувати специфіку євроінтеграційних тенденцій галузі та бути спрямовані на збереження і розвиток трудових, земельних, матеріально-технічних, фінансових, та інформаційних ресурсів, які виступають головною умовою успішної післявоєнної “реінкарнації” вітчизняного аграрного виробництва. Саме про це й піде мова в наступних параграфах роботи.

2.2. Еволюція формування та розвитку організаційного та нормативно-правового механізмів державного регулювання аграрного сектору економіки України

Як було вже відзначено вище, аграрний сектор традиційно відіграє системоутворюючу роль у національній економіці України, забезпечуючи продовольчу безпеку держави, зайнятість значної частини населення та експортний потенціал та ін., що зумовлює особливу увагу з боку держави до формування ефективних механізмів його регулювання.

У свою чергу, формування та розвиток механізмів державного регулювання аграрної сфери відбувається в умовах трансформації економічної системи, зміни моделей державного управління та переосмислення ролі держави в системі аграрних відносинах. Перехід від адміністративно-командної системи

до ринкової економіки супроводжувався суттєвими інституційними змінами, що вплинули на інструменти, форми та методи державного впливу на аграрне виробництво, земельні відносини, цінову політику, фінансово-кредитне забезпечення та соціальний розвиток сільських територій.

У даному контексті принагідно зауважимо, що в параграфі 1.3 нами запропоновано розглядати процес розвитку аграрного сектору в Україні через реалізацію комплексу механізмів державного регулювання, серед яких ключовими є такі, як: організаційний, нормативно-правовий, фінансово-економічний, інформаційно-комунікативний та науково-дослідний.

Відповідно, дотримуючись логіки викладення матеріалу, дослідження механізмів державного регулювання аграрного сектору в Україні, вважаємо за доцільне, розпочати з організаційного механізму, оскільки результативне й ефективне функціонування аграрного сектору в межах реалізації трансформаційних реформ в державі (у т.ч. й у повоєнний період) повинно мати чітко вибудовану дієву організаційно-функціональну основу.

Організаційний механізм державного регулювання аграрного сектору. На переконання автора (див. параграф 1.3), організаційний механізм державного регулювання аграрного сектору, як правило, характеризується своєчасністю виникнення зовнішніх і внутрішніх інститутів розвитку, а також їхнім впливом на формування та розвиток аграрного сектору та створенням відповідного дієвого організаційно-функціонального середовища в цій сфері. Тобто, як правило, даний механізм представлений системою інститутів, що зорієнтовані на реалізацію базових функцій державного регулювання аграрного сектору.

При цьому організаційне забезпечення державного регулювання аграрного сектору в Україні формується як багаторівнева ієрархічна система, в межах якої взаємодіють суб'єкти публічної влади, інститути громадянського суспільства та суб'єкти господарювання. Така ієрархічність зумовлена складністю аграрних відносин, необхідністю узгодження стратегічних цілей державної політики з регіональними особливостями та безпосередніми умовами функціонування сільськогосподарських виробників.

З огляду на викладене, вважаємо, що організаційне забезпечення державного регулювання аграрного сектору в Україні має чітко виражену вертикальну ієрархічність, що представлена мега-, макро-, мезо- та макрорівнями, а саме:

1. Мегарівень (міжнародний): охоплює наднаціональні та міжнародні організації, що, з одного боку, впливають на формування та реалізацію державної аграрної політики України, а, з іншого, сприяють забезпеченню міжнародного співробітництва в аграрній сфері. До них належать такі міжнародні організації (табл. 2.6): Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО); Світова організація торгівлі (СОТ); Світовий банк; Міжнародний валютний фонд (МВФ); Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР); та ін. А також у даному контексті доречно згадати й про окремі інститути ЄС (Європейська Комісія; Рада Європейського Союзу; Європейський Парламент; та ін.), з якими Україна взаємодіє в межах Угоди про асоціацію.

На цьому ієрархічному рівні формуються міжнародні рамкові принципи аграрного розвитку, стандарти безпечності та якості продукції, правила міжнародної торгівлі, екологічні вимоги та підходи до державної підтримки, що обмежують або спрямовують національні механізми регулювання.

2. Макрорівень (державний): представлений, в основному, системою органів державної влади загальнодержавного рівня, передусім органів законодавчої та виконавчої влади, які забезпечують розробку та реалізацію державної аграрної політики загалом та визначають стратегічні засади, пріоритети й інструменти державного регулювання аграрного сектору в тому числі. До ключових інститутів цього рівня належать суб'єкти, які:

а) забезпечують розробку та реалізацію державної аграрної політики в Україні загалом (ВРУ, КМУ, Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України);

б) наділені виконавчо-розпорядчими та контрольно-наглядовими функціями, тобто здійснюють координацію діяльності щодо фінансування/інвестування, регулювання, контролю в аграрній сфері (Міністерство фінансів України; Державна регуляторна служба України; Антимонопольний комітет України;

Таблиця 2.6

Основні міжнародні інститути (у т. ч. і ЄС), що впливають на регулювання державної аграрної політики в Україні*

Міжнародні інститути	Їх функції
1. Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (англ. Food and Agriculture Organization (FAO))	Міжнародна організація під патронатом ООН. Діяльність ФАО спрямована на зменшення гостроти проблеми бідності та голоду у світі шляхом сприяння розвитку сільського господарства, поліпшення харчування та розв'язання проблеми продовольчої безпеки — доступності всім і завжди харчування, необхідного для активного та здорового життя. ФАО діє як нейтральний форум, а також як джерело знання й інформації [44].
2. Світова організація торгівлі (COT) (англ. World Trade Organization, WTO),	Міжнародна організація, що опікується глобальними правилами торгівлі між державами. Її головна функція — забезпечувати, щоб торгівля відбувалася настільки легко, передбачувано і вільно, наскільки можливо. Членство у COT стало на сьогодні практично обов'язковою умовою для будь-якої країни, що прагне інтегруватися в світове господарство. Документами COT регулюються правила торгівлі товарами, послугами, с/г продукцією, текстилем та одягом, інтелектуальною власністю. Найбільш чутливим сектором глобальної торгівельної системи традиційно виступає с/г [81].
3. Світовий банк (англ. World Bank)	Кредитно-фінансова установа, заснована в 1945 році, є однією з найбільших у світі, що надає допомогу з метою розвитку. До Світового банку входять дві інституції — Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР) та Міжнародна асоціація розвитку (МАР) [80]. До Світового Банку Україна вступила в 1992 році (водночас із вступом до МВФ). Банк відіграє вирішальну роль у підтримці аграрного сектору України під час війни та відбудови, надаючи фінансування для обороту капіталу (проект ARISE), сприяючи модернізації, стійкості та реформам, а також виступаючи платформою для мобілізації донорських коштів для екстреної підтримки та довгострокового відновлення с/г та прифронтових регіонів.
4. Міжнародний валютний фонд (МВФ) (англ. International Monetary Fund, IMF)	Спеціальне агентство ООН, засноване 29-ма державами, з метою регулювання валютно-кредитних відносин країн-членів і надання їм допомоги при дефіциті платіжного балансу шляхом надання коротко- і середньострокових кредитів в іноземній валюті. Фонд має статус спеціалізованої установи ООН [221]. МВФ відіграє критичну роль для аграрного сектору України, надаючи фінансування в обмін на реформи, що покращують макроекономічну стабільність та інвестиційну привабливість країни, а також вимагаючи підвищення прозорості, боротьби з корупцією та реформування управління державними підприємствами.
5. Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) (англ. Organisation for Economic Cooperation and Development OECD)	Міжнародна організація, яка за впливом належить до трійки провідних світових економічних установ разом з МВФ та Світовим банком [164]. Роль ОЕСР для аграрного сектору України полягає у модернізації політики, гармонізації стандартів із ЄС для доступу до ринків, розвитку інфраструктури та обміну знаннями, що підвищує якість продукції та конкурентоспроможність. Україна прагне приєднатися до Аграрного комітету ОЕСР, щоб впроваджувати найкращі світові практики в с/г.
6. Європейська Комісія (англ. European Commission)	Вищий орган виконавчої влади ЄС. Вона діє як кабінетний уряд. Наразі Єврокомісія відповідає за розробку та виконання політики ЄС. У сфері аграрної політики, вона пропонує законодавчі акти, розробляє стратегії та здійснює нагляд за їх виконанням, визначає ключові інструменти підтримки сільськогосподарських підприємств та ін. [40]
7. Рада Європейського Союзу (англ. Council of the European Union)	Одна із основних законодавчих установ і спільно з Європейським Парламентом визначає основні напрямки політики ЄС, включаючи аграрну політику. Представники країн-членів регулярно збираються на засіданнях для обговорення та ухвалення рішень [40].
8. Європейський Парламент (англ. European Parliament)	Законодавчий орган, що представляє інтереси громадян ЄС. У сфері аграрної політики, він відіграє важливу роль у процесі прийняття рішень, взаємодіючи з Радою та Комісією [41].

*Джерело: узагальнено та систематизовано автором на основі [40; 41; 44; 80; 81; 164; 221]

Міністерство юстиції України; Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (Держпродспоживслужба); Український державний фонд підтримки фермерських господарств (Укрдержфонд); Державна служби України з питань геодезії, картографії та кадастру (Держгеокадастр);

в) функціонують у межах державної освітньо-наукової політики та дорадчої діяльності та здійснюють функції щодо стимулювання розвитку аграрного сектору, тобто забезпечують навчання, підвищення кваліфікації фахівців для аграрного сектору та проведення НДДКР у цій сфері (Асоціація Дорадчих служб України (АДСУ) – всеукраїнське професійне об'єднання, яке координує діяльність сільськогосподарських дорадчих служб та сприяє розвитку системи аграрного дорадництва в Україні); МОН України, наукові установи (наприклад, ННЦ Інститут аграрної економіки), ЗВО (НУБіП, аграрні університети), що готують кадри та проводять наукові дослідження тощо);

г) дотичні до державних процедур щодо відшкодування пошкодженого або втраченого майна (насамперед, в умовах воєнного стану) представників аграрного сектору та жителів сільських територій (Міністерство розвитку громад та територій України (Мінрозвитку); Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України (Мінреінтеграції); Державна служба України з надзвичайних ситуацій (ДСНС); та ін.).

Отже, макрорівень забезпечує формування нормативно-правової бази, бюджетно-фінансових механізмів, податкової та цінової політики, системи державної підтримки, а також загальнодержавних програм розвитку аграрного сектору та сільських територій.

При цьому зауважимо, що формування та реалізація державної в аграрному секторі України на національному рівні до 21.07.2025 р. здійснювалося через Міністерство аграрної політики та продовольства України.

Згідно Постанови КМУ від 21.07.2025 р. № 903 [196] формування та реалізація державної в аграрному секторі України вже здійснюється, насамперед, через Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України (Мінекономіки) – головний орган у системі ЦОВВ, який на сьогодні

є “правонаступником майна, прав і обов’язків Міністерства аграрної політики та продовольства і Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів, що ліквідуються згідно з пунктом 3 цієї постанови” [196]. З огляду на це, до функціоналу Мінекономіки з липня 2025 р. входить формування та реалізація державної аграрної політики, державної політики у сфері сільського господарства, з питань продовольчої безпеки держави, охорони прав на сорти рослин, насінництва та розсадництва, тваринництва, рослинництва, розвитку сільських територій, садівництва, виноградарства, виноробства, хмелярства, харчової і переробної промисловості, у сфері географічних зазначень сільськогосподарської продукції та харчових продуктів, спиртних напоїв, а також у сфері традиційних гарантованих особливостей, технічної політики у сфері агропромислового комплексу та машинобудування для агропромислового комплексу, сільського розвитку, розвитку фермерства, сільськогосподарської кооперації, сільськогосподарської дорадчої діяльності, моніторингу та родючості ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення; та ін. [196].

У даному контексті відзначимо, що таке мегаоб’єднання трьох провідних Мінстерств викликало серйозну наукову дискусію. Ми ж солідарні з позицією В. Чопенка [291], який таке об’єднання асоціює із створенням Держагропрому УРСР (1986 р.) як аграрного мегахолдингу в радянському стилі та бюрократичного монстру, який не зміг адаптуватися до змін, не стимулював розвиток і фактично знизив конкурентоспроможність українського агросектору на порозі незалежності.

Зокрема В. Чопенко констатує, що “епоха Держагропрому продемонструвала кілька важливих закономірностей, які, на жаль, наступні покоління українських реформаторів не засвоїли. Щонайперше, масштаб не гарантує ефективність. Створення величезних адміністративних структур автоматично не поліпшує результатів. Бюрократизація є неминучим наслідком централізації. Чим більша система, тим більше вона потребує координації, а отже – чиновників. Перейменування відомств не змінює мотивацію людей. Управління сільським господарством потребує спеціалізованих знань. Універсальні чиновники не можуть ефективно керувати специфічними галузями” [291].

Дійсно, враховуючи той факт, що один із стратегічних пріоритетів України – повноцінна євроінтеграція, а 40% усієї підготовчої роботи до вступу в ЄС – це аграрний блок, то тоді ліквідація Міністерства-лідера виглядає абсолютно алогічною.

Послідовні етапи реорганізації системи управління аграрним сектором України, починаючи з Держагропрому УРСР (1986 р.) і до формування сучасної моделі – Міністерства економіки, докільля та сільського господарства України, подано в табл. 2.7.

Таблиця 2.7

**Етапи інституційної реорганізації управління аграрною сферою
України на макрорівні у 1986-2025 роках***

Період	Орган управління	Суть реорганізації
1986 – 1990 рр.	Держагропром СРСР / Держагропром УРСР	Рада Міністрів УРСР постановою № 185 від 17.05.1986 р. [217] затвердила Положення про Держагропром УРСР – центральний орган управління агропромисловим комплексом республіки. Держагропром був спробою створити аграрний мегахолдинг у радянському стилі.
1990–1991 рр.	Галузеві міністерства	Ліквідація Держагропрому. На місці ліквідованого Держагропрому, замість чіткої системи управління, з'явилася “мозаїка” із різних відомств, комітетів і агентств, які часто дублювали функції одне одного.
1991–1992 рр.	Міністерство сільського господарства	Законом України “Про перелік міністерств та інші центральні органи державного управління Української РСР” (від 13.05.1991 р.) [227] розпочато формування національної системи управління АПК.
1992–1999 рр.	Міністерство сільського господарства і продовольства України	Аграрний сектор знову потрапив у вир інституційних змін. Постанова КМУ № 252 “Питання Міністерства сільського господарства і продовольства України” (від 19.05.1992 р.) [191] змінила назву Міністерства.
2000–2010 рр.	Міністерство аграрної політики	Реорганізація та оновлення функцій [195]. Формуються ринкова модель; державна аграрна політика; продовольча безпека.
2010–2019 рр.	Міністерство аграрної політики та продовольства України	Розширення повноважень [221]. Аграрне відомство протягом майже двох десятиліть функціонувало без кардинальних реорганізацій. Це дало змогу накопичити досвід, сформувати стабільні команди, налагодити взаємодію з галуззю. Поступово формувалася когорта професійних управлінців, які розуміли специфіку аграрного сектору. Стабільне управління створило умови для інвестицій у технологічну модернізацію. Великі агрохолдинги отримали можливість довгострокового планування.
2019–2020 рр.	Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України	Ліквідація окремого аграрного міністерства. Постановою КМУ № 829 “Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади” (від 02.09.2019 р.) [68], ухвалено рішення реорганізувати Міністерство аграрної політики та продовольства з Міністерством економічного розвитку і торгівлі.
2020–2025 рр.	Міністерство аграрної політики та продовольства України	Мінагрополітики відновлене у своїй діяльності постановою КМУ № 1344 від 28.12.2020 р. А Постановою КМУ № 903 від 21.07.2025 р. було ліквідоване [196].
2025 р. – до ц.ч.	Міністерство економіки, докільля та сільського господарства України	Постановою КМУ № 903 від 21.07.2025 р. створено головний орган у системі ЦОВВ, який є “ правонаступником майна, прав і обов’язків Міністерства аграрної політики та продовольства і Міністерства захисту докільля та природних ресурсів, що ліквідуються згідно з пунктом 3 цієї постанови” [196]. Тобто відбулося поєднання економічної, аграрної та екологічної політики.

* Джерело: узагальнено та систематизовано автором з використанням [68; 191; 195; 196; 217; 227]

У даному контексті може бути корисним посилення на провідний зарубіжний досвід. Наприклад, Міністерство сільського господарства США (USDA) є одним з найефективніших аграрних відомств у світі. Створене у 1889 р., воно демонструє рідкісну стабільність структури та функцій.

При цьому всі успішні європейські країни (Франція, Німеччина та ін.) також мають спеціалізовані аграрні міністерства. Стабільність структури – основа ефективності. Країни з найуспішнішим сільським господарством не проводять перманентних реорганізацій [291].

3. Мезорівень (регіональний (область/район/ТГ/місто)): охоплює регіональні та галузеві інституції, що забезпечують адаптацію загальнодержавної аграрної політики до територіальних, природно-кліматичних та соціально-економічних особливостей розвитку. До них належать обласні та районні органи виконавчої влади, ОМС, структурні підрозділи з питань агропромислового розвитку, а також галузеві об'єднання, асоціації виробників і дорадчі служби. На цьому рівні здійснюється реалізація державних програм, координація між суб'єктами аграрного ринку, підтримка розвитку малого і середнього агробізнесу, а також формування умов для сталого розвитку сільських територій.

4. Мікрорівень (рівень аграрного підприємства чи домогосподарства): представлений безпосередніми суб'єктами аграрних відносин – сільськогосподарськими підприємствами різних організаційно-правових форм, фермерськими та особистими селянськими господарствами, кооперативами, агрохолдингами, переробними підприємствами, а також інституціями ринкової інфраструктури. На цьому рівні державне регулювання набуває прикладного характеру через реалізацію регуляторних, фінансових, контрольних та стимулюючих механізмів, а ефективність інституційного забезпечення безпосередньо відображається у результатах господарської діяльності, інноваційній активності тощо.

Таким чином, ієрархічна структура організаційного механізму державного регулювання аграрного сектору в Україні забезпечує вертикальну та горизонтальну взаємодію інститутів, що відіграють ключову роль у регулюванні аграрного сектору економіки України (рис. 2.4).

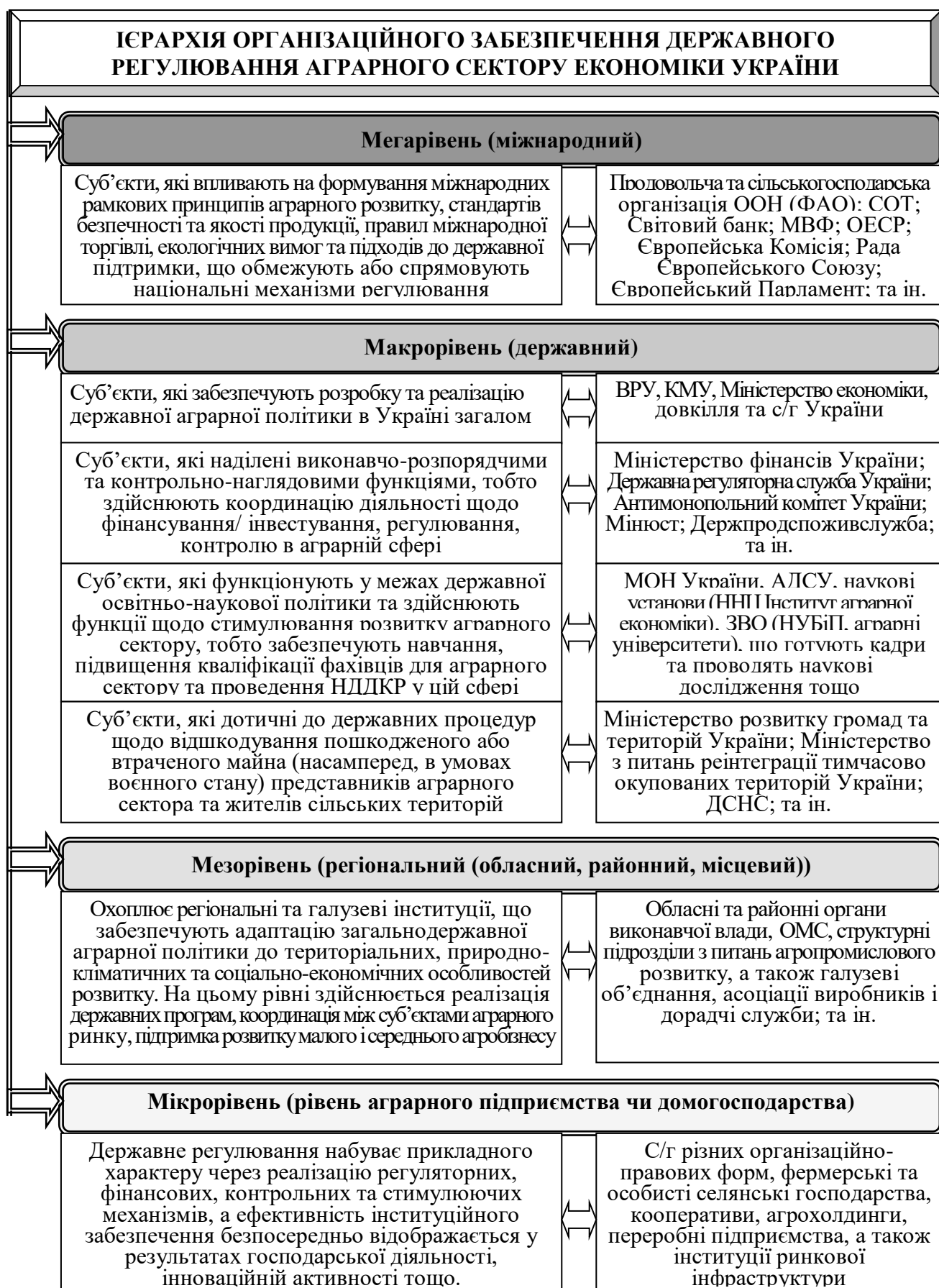

Рис. 2.4. Ієрархія організаційного забезпечення державного регулювання аграрного сектору економіки України [власна розробка автора]

Значущість цих інститутів полягає в їхній здатності створювати ефективні інструменти та правові рамки для забезпечення стабільності, справедливості та сталого розвитку аграрного сектору, а також узгоджувати стратегічні і тактичні рішення та можливість комплексного впливу на розвиток аграрної сфери з урахуванням глобальних викликів, національних пріоритетів і локальних особливостей.

Всі вищезгадані суб'єкти державного регулювання аграрного сектору (див. рис. 2.4) опираються у своїй діяльності на відповідні нормативно-правові засади публічного управління. Тому надалі важливим є вивчення нормативно-правового механізму державного регулювання аграрного сектору, в основі якого лежить аграрне законодавство – “підсистема системи законодавства України і, в свою чергу, системою, структура якої об'єднує відповідні нормативно-правові акти, що врегульовують аграрні відносини” [127, с. 246]

Нормативно-правовий механізм державного регулювання аграрного сектору. Даний механізм представлений сукупністю законів, підзаконних актів, інституцій та правових інструментів, за допомогою яких держава впливає на розвиток сільського господарства з метою забезпечення продовольчої безпеки, сталого розвитку сільських територій і захисту національних інтересів. Відповідно дослідження вищезначеного питання, вважаємо за доцільне, розпочати з проведення комплексного аналізу НПА, які регулюють “аграрні справи” в Україні загалом.

Всі процеси, що виникають в аграрній сфері в Україні, визначаються низкою міжнародно-правових документів (насамперед, у контексті гармонізації державної аграрної політики до вимог ЄС (САП)) та регулюються (рис. 2.5):

- положеннями Конституції України [108] (найвищий правовий акт, що закладає основи права власності на землю та природні ресурси);
- різними кодексами України (Земельним кодексом [88] (регулює відносини щодо володіння, користування та розпорядження землями сільськогосподарського призначення; ЦКУ [287] та ГКУ [55] (визначають майнові та господарські аспекти діяльності агропідприємств); КЗпПУ [105] (регулює трудові відносини в агросекторі); ПКУ [194] (регулює відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів); та ін.);

– стратегічними документами України та спеціальними Законами України (“Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку” [213], “Про фермерське господарство” [234], “Про особисте селянське господарство” [224], “Про державну підтримку сільського господарства України”, “Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою” [225], “Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу” [230], “Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів” [223], та ін.);

– указами Президента України (“Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року” [237] та ін.), актами/розпорядженнями КМУ, наказами Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства України, тощо.

Рис. 2.5. Складові нормативно-правового механізму державного регулювання аграрного сектору економіки України [узагальнено автором]

Тобто діяльність в аграрному секторі реалізується на всіх рівнях управління, від міжнародного/макрорівня до місцевого/мікрорівня. При цьому часто для планування державної аграрної політики використовується програмно-цільовий підхід. Хоча однією з особливостей аграрного законодавства України до цього часу залишається відсутність єдиного спеціалізованого нормативно-правового акта кодифікованого характеру. Натомість існує великий масив НПА, які регулюють різні види аграрних відносин.

Доцільно артикулювати, що ключовими документами, що визначають програмні засади аграрної політики в Україні, є Національна економічна стратегія на період до 2030 року [216], Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року [231], Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки [215], Розпорядженнями КМУ “Про схвалення Стратегії зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 року” (від 14.08.2019 р. № 688-р) [232] та “Про схвалення Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках” (від 15.11.2024 р. № 1163-р) [233].

Разом із цим, відповідно до Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікованої Законом України від 16.09.2014 р. (ст. 403 і 405), сторонами задекларовано поступове зближення та гармонізацію аграрного законодавства з відповідним правом та регуляторними стандартами ЄС [238]. На думку Н. Багай, до основних напрямів адаптації вітчизняного аграрного законодавства до законодавства ЄС слід віднести їх зближення щодо: 1) способів виробництва сільськогосподарської продукції; 2) організації аграрного ринку та торгівлі продукцією рослинництва і тваринництва; 3) вимог щодо якості сільськогосподарської продукції; 4) охорони довкілля у процесі аграрного виробництва, розвитку органічного виробництва; 5) розвитку сільських територій та сільських громад; 6) забезпечення сталого сільськогосподарського виробництва; 7) державної

підтримки сільського господарства [13, с. 6]. Отже, до чинників стимулювання законодавчої активності, слід також віднести євроінтеграційні зобов'язання України щодо гармонізації національного аграрного законодавства, а також глобалізаційні процеси, що відбуваються у сучасному світі.

Визначальним фактором актуалізації дослідження правового регулювання аграрної сфери є також досягнення Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року [237], які були визначені в Указі Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019, що є орієнтирами для розроблення проєктів прогнозних і програмних документів, проєктів нормативно-правових актів тощо. Адже переважна більшість з них безпосередньо стосується агросфери, яка традиційно виступає сферою концентрації цілої низки публічних і приватних інтересів: економічного, продовольчого, екологічного, соціального, безпекового та ін.

На думку фахівців [236], до 2022 р. система правового регулювання аграрного сектору базувалася на стабільності та передбачуваності. Діяли Земельний кодекс, закони про охорону земель і довкілля, правила насінництва, фітосанітарні норми, регламенти щодо пестицидів, харчової безпеки, органічного виробництва. Ця нормативна база була орієнтована на модернізацію агросектору, розвиток експортного потенціалу та євроінтеграційні процеси [236].

Повномасштабна війна, яка розпочалася в Україні 24.02.2022 р., стала каталізатором глибоких змін, у тому числі й у сфері правового регулювання аграрного сектору України. У результаті вже з кінця 2022 р. система правового регулювання аграрного сектору “почала перехід від стихійної дерегуляції до відновлення правових механізмів з урахуванням обмежених ресурсів держави та потребу в гнучкості” [236]. Відповідно з метою врегулювання господарської діяльності у сфері аграрного сектору України в умовах війни було прийнято низку законів, серед них:

– Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану” (від 24.03.2022 р. № 2145-IX) [209]: дозволив оперативну оренду земель без повної реєстрації прав;

– Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель” (від 19.10.2022 р. № 2698-IX) [208]: ознаменував початок етапу поступового повернення до правового порядку, під час якого відбулося відновлення земельних аукціонів, електронних торгів, кадастрової фіксації оренди;

– Розпорядження КМУ “Про схвалення Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках” (від 15.11.2024 р. № 1163-р) [233]: сама Стратегія розроблена з урахуванням потреби в удосконаленні державної політики у сфері сільського господарства та сільських територій, зокрема надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС та інших міжнародних зобов’язань, визначає основні пріоритетні цілі, що сприятимуть досягненню загальних цілей в економічній, екологічній та соціальній сферах відповідно до Плану України для реалізації ініціативи Європейського Союзу Ukraine Facility, запровадженої Регламентом (ЄС) Європейського Парламенту та Ради (ЄС) від 29 лютого 2024 р. № 2024/792 [192];

– Розпорядження КМУ “Про схвалення Стратегії продовольчої безпеки України на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації” (від 23.07.2024 р. №684-р) [266]: декларує такі цілі, як наповнення внутрішнього ринку, забезпечення доступності продовольства, створення безпекових резервів через розмінування та підтримку аграріїв;

– Наказ Міноборони, МВС та Мінінтеграції “Про затвердження Порядку здійснення координації діяльності центру протимінної діяльності, центру гуманітарного розмінування та центру соціально-гуманітарного реагування секретаріатом Національного органу з питань протимінної діяльності” (№ 9/3/5 від 31.01.2023 р.): на сьогодні є базовим документом і операційним інструментом земельного менеджменту; та ін.

Загалом ми підтримуємо позицію І. Проценко, що “функція аграрного права змінилася: із “регулятора” воно стало механізмом, який має одночасно

безпекову, екологічну та економічну функцію. Маневруючи між вимогами безпеки, ринкової стабільності та міжнародних зобов'язань, завдяки проведеним реформам вдалося досягнути безперервного виробництва, запобігти продовольчій кризі, сформувати систему компенсацій і запустити ринок розмінування” [236].

Отже, правове регулювання аграрного сектору України в умовах війни зазнало змін у різних сферах забезпечення (продовольчої безпеки; державної підтримки сільського господарства; агроекспортної логістики; відшкодування шкоди, завданої суб'єктам агробізнесу внаслідок ведення повномасштабної війни на території України та ін.) та більш зосереджене на підтримці стійкості аграрного виробництва через фінансові інструменти (кредити 5-7-9%, гранти на сади), компенсації втрат (наприклад, після Каховської ГЕС), адаптації до ризиків (меліорація, СФГ) та гарантуванні продовольчої безпеки шляхом збереження виробничих потужностей. У свою чергу, все це вимагає гнучкого законодавства, програм стимулювання та оперативної координації для мінімізації наслідків бойових дій та окупації.

Узагальнюючи викладене вище, вважаємо за доцільне, виокремити такі еволюційні етапи формування нормативно-правового механізму державного регулювання аграрного сектору України в незалежній Україні: початковий / реформаторський етап (1990–1999 рр.); інституційно-кодифікаційний етап (2000–2004 рр.); етап стабілізації та державної підтримки (2005–2013 рр.); євроінтеграційний етап (2014–2021 рр.); воєнний та відновлювальний етап (з 2022 р. до ц.ч.) (табл. 2.8).

Насамкінець, можемо констатувати, що процеси створення якісного організаційного та нормативно-правового забезпечення державного регулювання аграрного сектору України пов'язані зі значними проблемами, серед яких:

- необґрунтовані перманентні інституційно-структурні зміни в системі управління аграрним сектором під виглядом “оптимізації ЦОВВ” призвели до ліквідації профільного міністерства, що, у свою чергу, може обумовити зниження конкурентоспроможності українського агросектору загалом та ускладнити технічну співпрацю з ЄС (де аграрне питання – одне з ключових);

Таблиця 2.8

**Еволюційні етапи формування нормативно-правового механізму державного регулювання (ДР)
аграрного сектору в незалежній Україні***

Етапи	Період	Основні характеристики	Ключові НПА
1. Початковий (реформаторський)	1990–1999 рр.	Початковий етап розвитку ДР аграрного сектору характеризувався демонтажем адміністративно-командної системи господарювання та формуванням базових інституцій ринкової економіки. Основний акцент державної політики зосереджено на реформуванні відносин власності, роздержавленні та приватизації с/г підприємств, запровадженні паювання земель і майна колективних господарств. Формула “земля-людина-виробництво” мінялася на “людина-земля-прибуток”. ДР мало переважно реактивний характер і не забезпечувало стабільного розвитку галузі.	Конституція України; Закон УРСР “Про земельну реформу” (1990); Земельний кодекс (1990); ЗУ: “Про селянське (фермерське) господарство”, “Про оренду землі”, “Про КСР”, “Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів”; Укази Президента про паювання земель; та ін.
2. Інституційно-кодифікаційний	2000–2004 рр.	Відзначається поступовим посиленням ролі держави в регулюванні аграрного сектору та формуванням більш системного підходу до аграрної політики. У цей період закладено основи податкової підтримки с/г, запроваджено спеціальні режими оподаткування, розширено механізми бюджетного фінансування, кредитування та страхування аграрних ризиків. Відбувається поступова систематизація законодавства, закріплення ринкових засад, запровадження мораторію на продаж с/г земель.	Земельний кодекс України (2001); ЦКУ (2003); ГКУ (2003); ЗУ: “Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку”, “Про фермерське господарство”, “Про особисте селянське господарство”, “Про державну підтримку сільського господарства України” та ін.
3. Стабілізації державної підтримки	2005–2013 рр.	Спостерігається зростання виробництва, підвищення експортного потенціалу та активізація інвестиційних процесів. ДР здійснюється переважно у великих аграрних формуваннях, що посилювало структурні диспропорції в галузі. Посилюється роль держави, запроваджуються механізми фінансової підтримки аграріїв, розвиваються агрохолдинги.	ПКУ; ЗУ: “Про державну підтримку сільського господарства України”, “Про кооперацію”, “Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою”; та ін.
4. Євроінтеграційний	2014–2021 рр.	Основна увага державної аграрної політики зосереджена на гармонізації законодавства з нормами ЄС, дерегуляції господарської діяльності, реформуванні системи державної підтримки та поступовому переході до ринкових механізмів. Запроваджується ринок землі с/г призначення, що суттєво змінило підходи до регулювання земельних відносин. Разом з тим, обмежені обсяги державної підтримки та збереження інфраструктурних проблем стримували повноцінний розвиток аграрного сектору.	Угода про асоціацію Україна–ЄС; ЗУ “Про безпечність та якість харчових продуктів”, “Про обіг земель сільськогосподарського призначення”; Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року; Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки; Указ Президента “Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року”; та ін.
5. Воєнний та відновлювальний	з 2022 р. – до ц.ч.	Формується спеціальне правове регулювання в умовах воєнного стану. Державна політика набула чітко вираженого антикризового характеру та спрямовується на забезпечення продовольчої безпеки, збереження виробничого потенціалу та підтримку функціонування аграрних підприємств в умовах високих ризиків. Ключовими інструментами ДР стали програми фінансової підтримки, спрощення доступу до кредитних ресурсів, адаптація логістичних маршрутів експорту та посилення координації з міжнародними партнерами. За цих умов ДР виступає не лише економічним, а й стратегічним інструментом національної безпеки.	Закони та постанови КМУ щодо воєнного стану, спрощення земельних процедур; Стратегія продовольчої безпеки України на період до 2027 року; Стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року; та ін.

*Джерело: узагальнено, обґрунтовано та систематизовано автором з використанням [262]

- відсутній спеціальний орган (на кшталт, платіжного агентства (на створенні якого наполягає ЄК)), який може адмініструвати фінансові потоки державної підтримки та забезпечуватиме їх відповідність правилам ЄС;

- відсутній єдиний спеціалізований нормативно-правовий акт кодифікованого характеру. Натомість існує великий масив НПА, що регулюють різні види аграрних відносин. Відповідно правове поле у сфері регулювання розвитку аграрного сектору залишається необґрунтовано розпорошеним або ж у деяких випадках – колізійним і архаїчним, що штучно ускладнює взаємовідносини у цій сфері;

- обмежені можливості стратегічного планування через режим воєнного стану;

- прийняті нашвидкуруч законодавцем новели щодо регулювання діяльності в аграрному секторі в умовах воєнного стану часто “не формують науково обґрунтованого й системного підходу, не враховують потреб євроінтеграційних перетворень, необхідності стратегічних реформ у напрямку екологізації сільського господарства, сталого розвитку агросфери та протидії негативним для аграрного виробництва кліматичним змінам” [262];

- у нормах земельного, аграрного та екологічного законодавства не знаходять свого вираження і закріплення юридичні, інституційно-функціональні, юрисдикційні імперативи, правила, способи і механізми подолання бідності і голоду крізь призму забезпечення усім бажаючим законодавчо гарантованої можливості доступу до використання землі, вод, лісів, природних ресурсів з метою здійснення виробничої діяльності, надання послуг, задоволення особистих потреб у продуктах харчування, питній воді тощо [267, с. 84];

- відсутність чіткого і ефективного механізму відшкодування збитків агровиробникам. Адже наразі не затверджено методику визначення шкоди, завданої особистим селянським господарствам та/або фермерським господарствам, що зареєстровані як фізичні особи – підприємці, що, на жаль, ускладнює становище вказаних суб’єктів, які вже зазнали втрат і збитків, й не гарантує можливості їх відшкодування в майбутньому;

- відсутність спеціальних правових механізмів оцінки екологічної шкоди ґрунтам унаслідок бойових дій;

- недостатня врегульованість питань страхування аграрних ризиків;
- неврегульованими залишаються питання правового забезпечення фінансування й організації розмінування сільськогосподарських угідь аграрних товаровиробників, відповідальності за агроєкоцид та ін.;
- недостатня гнучкість трудового законодавства для аграрного виробництва в умовах війни. Зокрема практичні труднощі із застосуванням дистанційної праці та спрощених трудових договорів у сільській місцевості;
- часті зміни податкових пільг для аграріїв, що створює правову нестабільність;
- відсутність системного діалогу між стейкхолдерами щодо бачення аграрної політики та розвитку галузі;
- мають місце правові колізії між забезпеченням внутрішньої продовольчої безпеки та виконанням експортних контрактів. Існує залежність від міжнародних домовленостей (зернові коридори) та їх нестабільність;
- ослаблення контролю та нагляду за дотриманням аграрного законодавства в умовах воєнного стану; та ін.

Хоча, загалом, все-таки основна проблема правового регулювання аграрного сектору України в умовах воєнного стану полягає у фрагментарності, тимчасовості та реактивності правових рішень, які часто не встигають за реальними викликами війни.

Отже, в умовах воєнного стану організаційний та нормативно-правовий механізми регулювання аграрного сектору економіки України зазнали складної трансформації: від стабільної системи, орієнтованої на розвиток і євроінтеграцію, до гнучкої моделі, здатної реагувати на безпекові та соціально-економічні виклики. При цьому повномасштабна збройна агресія з боку РФ кардинально змінила цільову пріоритетність таких механізмів: так, на перший план вже наразі вийшли продовольча безпека, розмінування земель, підтримка агровиробників і збереження експортного аграрного потенціалу. У фокусі такої трансформації наразі – завершення переходу від антикризових рішень до системної інтеграції за нормами ЄС загалом (САП у т.ч.).

2.3. Діагностика фінансово-економічного, інформаційно-комунікативного та науково-дослідного механізмів державного регулювання вітчизняного аграрного сектору

Багатофункціональність аграрного сектору економіки України зумовлює необхідність комплексного підходу до оцінювання дієвості механізмів державного впливу, що охоплюють не лише організаційний та нормативно-правовий механізми, але й фінансово-економічний, інформаційно-комунікативний та науково-дослідний механізми.

У цьому контексті діагностика зазначених механізмів державного регулювання вітчизняного аграрного сектору виступає важливим аналітичним інструментом, який дає змогу виявити наявні дисбаланси, визначити рівень їхньої результативності та відповідність сучасним потребам галузі.

Фінансово-економічний механізм державного регулювання аграрного сектору. Як відзначено в параграфі 1.3, фінансово-економічний механізм державного регулювання аграрного сектору є ключовим для забезпечення економічної сталості аграрного сектору, що, у свою чергу, передбачає підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора, його довгострокової фінансово-економічної життєздатності без загрози для спроможності задовольняти потреби суспільства.

З огляду на це, досліджуваний фінансово-економічний механізм спрямований на економічне стимулювання розвитку аграрного сектору та фінансово-економічну підтримку агровиробників на основі забезпечення фінансової стабільності агропідприємств, підвищення інвестиційної активності та конкурентоспроможності продукції. Цей механізм є багатокомпонентною системою (рис. 2.6), де кожен блок (бюджетно-податковий, кредитно-інвестиційний, ціновий) виконує специфічну роль, а їхня узгоджена взаємодія дозволяє досягати стратегічних цілей аграрної політики держави.

Важливо відзначити, що унікальні особливості аграрного сектору визначають специфіку управління фінансуванням, оскільки галузь потребує значних інвестицій у модернізацію виробництва, розвиток логістики та інновації.

Рис. 2.6. Складові блоки фінансово-економічного механізму державного регулювання аграрного сектору економіки України [власна розробка автора]

З огляду на це, ми погоджуємося, що для досягнення успішного фінансування аграрних підприємств необхідний комплексний підхід, що включає інноваційні рішення, ефективні стратегії управління та активну співпрацю з усіма суб'єктами аграрного сектору [326]. Це не лише дозволить подолати існуючі фінансові труднощі, але й створить основу для сталого розвитку аграрного сектору в цілому.

Інформацію про основні джерела фінансового забезпечення аграрного сектору України в умовах воєнного стану (бюджетне фінансування, банківське кредитування, міжнародна допомога, власні кошти агропідприємств, інвестиції (внутрішні та іноземні), аграрні розписки, аграрні ноти, аграрне страхування та ін.) узагальнимо у табл. 2.9.

**Основні джерела фінансового забезпечення аграрного сектору економіки
України в умовах воєнного стану***

Джерело фінансування	Основні інструменти	Роль в умовах воєнного стану	Обмеження
1. Державний бюджет	Дотації, субсидії, компенсації, програми підтримки фермерів та ін.	Базова стабілізація сектору	Обмеженість коштів через переорієнтацію бюджету на оборонні потреби
2. Банківське кредитування	Кредити 5–7–9%, гарантії	Обігові кошти	Високі ризики, високі процентні ставки, необхідність забезпечення та гарантій
3. Міжнародна допомога	Міжнародні кредити, гранти	Критично важлива	Залежність від донорів, високі вимоги до прозорості та ефективності використання коштів
4. Власні кошти	Прибуток, амортизація	Основне джерело самофінансування	Скорочення доходів
5. Інвестиції (внутрішні)	Капіталовкладення	Обмежений розвиток	Високі ризики для інвесторів, залежність від політичної та економічної стабільності, слабке страхування
6. Прямі іноземні інвестиції (ПІІ)	Спільні підприємства, придбання часток підприємств тощо	Довгостроковий розвиток, нові технології	
7. Аграрні розписки	Фінансові, товарні	Альтернатива кредитам	Потребують гарантій, залежність від ринкових умов
8. Аграрні ноти	Неемісійні/електронні цінні папери	Розширення варіантів застави	Заборона особам окремих категорій бути учасником відносин щодо аграрних нот
8. Відстрочка / бартер	Обмін ресурсів	Підтримка малих фермерів	Залежність від врожаю
9. Аграрне страхування	Страховання врожаїв, техніки, інфраструктури	Управління ризиками, доступ до кредитів	Не покриває воєнні ризики, висока вартість страхових полісів, обмежений доступ до страхових послуг у деяких регіонах

*Джерело: узагальнено та систематизовано автором з використанням [205; 206; 272]

Фінансовий потенціал аграрних підприємств України безпосередньо залежить від ефективності залучення та використання фінансових ресурсів (табл. 2.4), що є критичним аспектом для стабільності та розвитку цієї сфери діяльності. Як правило, коли рівень ефективності управління фінансовими ресурсами знижується, це негативно впливає на загальний фінансовий потенціал підприємства. Тому для того, щоб стабілізувати та покращити цей потенціал, необхідно зосередитися на збалансуванні показників залучення та витрачання фінансових ресурсів. У свою чергу підвищення ефективності фінансування аграрних підприємств може суттєво вплинути на їхню здатність зростати та адаптуватися до сучасних економічних викликів [123, р. 31].

Ключовим моментом у цьому процесі є аналіз структури фінансових ресурсів аграрних підприємств (табл. 2.10), яка має свою специфічну залежність від різних факторів (на кшталт, розмір підприємства, його стратегічні цілі та зовнішнє бізнес-середовище тощо). Наприклад, “великі агрохолдинги мають змогу отримувати кредити від комерційних банків на набагато кращих умовах, ніж малі фермерські господарства, а також можуть залучати інвестиції шляхом випуску корпоративних облігацій або іншого капіталу з фондових ринків. Водночас державні програми підтримки, субсидії, гранти та партнерські програми можуть відігравати вирішальну роль для малих підприємств, які мають обмежений доступ до банківського фінансування” [123].

Таблиця 2.10

Структура джерел фінансування аграрних підприємств України (2021-2023 рр.)*

Джерела фінансування	Роки		
	2021	2022	2023
Власний капітал, млн. грн	340,145	360,120	375,210
частка, %	44,10	43,75	43,50
Довгострокові зобов'язання та резерви, млн. грн.	105,200	112,350	120,980
частка, %	13,36	13,65	14,01
Поточні зобов'язання та резерви, млн. грн	284,920	305,480	320,730
частка, %	36,92	37,42	37,25
Зобов'язання, пов'язані з необоротними активами та пенсійними фондами, млн. грн	1,560	1,580	1,590
частка, %	0,22	0,18	0,18
РАЗОМ, млн. грн	731,825	779,530	818,510
частка, %	100	100	100

*Джерело: [123, с. 33]

Аналіз даних, наведених у табл. 2.10, дозволяє констатувати чіткий тренд щодо зміни структури джерел фінансування вітчизняних аграрних підприємств, що призводить до збільшення залежності галузі від зовнішніх фінансових джерел. Зокрема, результати свідчать про поступове збільшення частки поточних зобов'язань, яка зросла з 36,92% у 2021 р. до 37,25% у 2023 р. Така динаміка переважно зумовлена збільшенням кредиторської заборгованості, тоді як обсяг банківських кредитів залишався стабільним. Наявна тенденція демонструє певні обмеження у фінансовій стійкості підприємств, що може бути наслідком недостатньої ліквідності або стриманого ставлення банків до кредитування аграрного сектору.

Ми погоджуємося з науковцями (Г. Кришталь, І. Беженар, С. Хіміч, Г. Скиба [123]), які стверджують, що для забезпечення фінансової стійкості агробізнесу в Україні важливо збільшувати власний капітал, який є одним з ключових факторів стабільності та незалежності від зовнішніх джерел. Основу власного капіталу аграрних підприємств складають внески засновників, а також нерозподілений прибуток, що генерується в процесі ефективної/прибуткової діяльності. Однак частка збиткових підприємств в аграрному секторі України залишається досить високою. Так, на початок 2025 р. частка підприємств сільського господарства, які завершили період із збитками, становила понад 56 %, що є одним із найвищих показників серед усіх видів економічної діяльності в країні [296]. Така ситуація значно обмежує здатність агропідприємств накопичувати достатні власні ресурси для подальшого розвитку та змушує їх шукати альтернативні джерела фінансування.

Як слушно зазначають Х. Григор'єва та Т. Харитонova, післявоєнні країни стикаються з глибоким спадом аграрного виробництва і затяжною продовольчою кризою. Саме тому надзвичайно важливим стає максимальне збереження рівня й обсягів сільськогосподарського виробництва ще на стадії гострого конфлікту. У зв'язку з цим надання системної виваженої державної/бюджетної підтримки вітчизняному аграрному бізнесу є питанням національної безпеки [283, с. 290].

Зауважимо, що сільське господарство є дотаційною галуззю в багатьох країнах. В Україні ж бюджетне регулювання аграрного сектору України, як правило, реалізується через надання дотацій, субсидій, грантів і компенсацій, спрямованих на підтримку ліквідності аграрних підприємств, відновлення пошкоджених виробничих потужностей, часткове відшкодування витрат на матеріально-технічні ресурси, логістику та страхування ризиків. Водночас податкові пільги та спрощені режими оподаткування сприяють зменшенню фінансового навантаження на суб'єктів аграрного бізнесу в умовах скорочення доходів і зростання витрат. Хоча оподаткування агросектору України в умовах війни часто не відповідає реальній платоспроможності аграріїв. Основна

проблема – відсутність гнучкої, регіонально диференційованої податкової моделі. А без податкових стимулів для відновлення земель, техніки та логістики сталий розвиток агросектору у післявоєнний період буде ускладненим.

У даному контексті відзначимо, що в умовах воєнного стану зазнали певних змін підходи до державної фінансової підтримки аграрного сектору. Так, для розширення напрямів підтримки фермерських господарств КМУ ухвалив постанову № 300, яка внесла зміни до Порядку використання бюджетних коштів для підтримки фермерських господарств та інших агровиробників. Цей оновлений порядок, затверджений Постановою № 918 у 2022 р. [199], спрямований на вдосконалення механізмів фінансування та розширення можливостей для аграріїв.

Разом із цим, для підтримки аграрних товаровиробників в умовах воєнного стану постановами КМУ № 274 від 12.03.2022 р. [210] та № 312 від 18.03.2022 р. [211] внесено зміни до програми “Доступні кредити 5-7-9%”; постановою КМУ від 21.06.2022 р. “Деякі питання надання грантів бізнесу” [67] затверджено Порядки надання: мікрогрантів на створення або розвиток власного бізнесу; грантів для створення або розвитку садівництва, ягідництва та виноградарства; грантів для створення або розвитку тепличного господарства. Серед загальних підходів у зазначеній постанові: перехід до прямої грантової підтримки; надання коштів з резервного фонду державного бюджету за програмою “Надання грантів для створення або розвитку бізнесу”; загальні вимоги до отримувачів грантів (приміром, приватна форма власності) й покладання на них певних обов’язків (створення визначеної кількості робочих місць тощо); безготівкова форма надання гранту; цифровізація процедури з використання засобів Єдиного державного вебпорталу електронних послуг (Порталу Дія) та ін. [112].

З 01.01.2025 р. набрав чинності Закон України № 9266 “Про аграрні ноти” [205], який запроваджує новий фінансовий інструмент для кредитування сільськогосподарського виробництва – аграрні ноти. При цьому новий Закон не поширюється на відносини, що регулюються Законом “Про аграрні розписки” [284]. Традиційні паперові аграрні розписки продовжать використовуватись.

Загалом виокремлюють декілька джерел державної підтримки аграріїв в Україні, зокрема пряма бюджетна підтримка у вигляді субсидій та дотацій, податкові пільги, а також державне регулювання ціноутворення через обмеження експорту або імпорту. Найбільш привабливими джерелами для аграріїв є пряма бюджетна підтримка, оскільки це сума видатків, що передбачена в держбюджеті як бюджетна програма підтримки сільгоспвиробників. Але вже котрий рік поспіль ситуація щодо програм прямої державної підтримки дуже складна, і це зрозуміло, бо в умовах війни бюджет максимально обмежений [263].

Згідно оприлюднених статистичних даних, на підтримку аграрного сектора в Державному бюджеті України на 2025 р. було виділено 8,5 млрд грн., що значно більше, ніж у 2024 р. (коли було виділено 4,9 млрд грн). Зокрема, кошти мають спрямовуватимуть на розвиток тваринництва й агропереробної галузі, виплату дотацій на гектар сільгоспвиробникам та на утримання корів, овець і кіз, розмінування сільгоспземель, меліорацію та гранти на садівництво, а саме [263]:

- 1 млрд грн – на розвиток тваринництва та агропереробної галузі. Це кошти, які надійдуть до держбюджету з проєкту “Земельний банк” від аукціонів з оренди державних с/г земель. Відбілення ринку землі стало переломним чинником для підтримки агросектора;

- 4 726 млн грн – на виплату дотацій на гектар сільгоспвиробникам і на утримання корів, овець та кіз;

- 200 млн грн – на відновлення і будівництво меліоративних систем. Ще 5 млн грн – на компенсацію ЄСВ сімейним фермерським господарствам. А також 80 млн грн – на надання пільгових безвідсоткових кредитів фермерським господарствам;

- 1,37 млрд грн – на видачу грантів, зокрема на сади й теплиці;

- 1 млрд грн – на розмінування сільськогосподарських земель.

Наразі важливу роль у фінансовій та організаційній підтримці аграріїв в Україні відіграє Український державний фонд підтримки фермерських господарств (Укрдержфонд), який реалізує державну політику фінансової

підтримки фермерства. Насамперед, Укрдержфонд надає дотації та гранти для реалізації проектів, що сприяють розвитку фермерських господарств.

Отже, на сьогодні вітчизняним аграрним підприємствам доступний широкий спектр державних програм фінансової підтримки (табл. 2.11). Такі програми в умовах воєнного стану спрямовані на забезпечення продовольчої безпеки, стабілізацію виробництва та підтримку малих і середніх агровиробників. Основний акцент законодавцем зроблено на прямих бюджетних дотаціях, пільгове кредитування, грантові програми та компенсацію втрат, спричинених бойовими діями.

Таблиця 2.11

Державні програми фінансової підтримки аграрного сектору України в умовах воєнного стану

Назва програми	Основні інструменти підтримки	Мета програми	Отримувачі
Дотації на оброблювану землю	Виплати на 1 га посівних площ	Підтримка виробництва, особливо малих фермерів	Малі та середні агровиробники
Підтримка тваринництва	Дотації на ВРХ, корів, овець, кіз	Збереження поголів'я та виробництва продукції	Сільгосп підприємства, фермери
“Доступні кредити 5–7–9 %”	Пільгові кредити, держгарантії	Забезпечення обігових коштів і інвестицій	Аграрні підприємства
Компенсація відсоткових ставок	Часткове відшкодування % за кредитами	Зниження кредитного навантаження	Позичальники-аграрії
Гранти на розвиток переробки	Безповоротні гранти	Підвищення доданої вартості продукції	МСП, фермерські господарства
Підтримка садівництва, ягідництва, теплиць	Гранти на закладку насаджень і теплиць	Диверсифікація агровиробництва	Фермери, агропідприємства
Компенсація ЄСВ для сімейних фермерів	Часткове покриття ЄСВ	Легалізація та підтримка фермерства	Сімейні фермерські господарства
Гуманітарне розмінування земель	Фінансування робіт із розмінування	Повернення земель у с/г обіг	Аграрії з постраждалих регіонів
Компенсація збитків від бойових дій	Часткове відшкодування втрат	Зменшення наслідків війни	Аграрні підприємства
Підтримка аграріїв у зонах бойових дій	Підвищені дотації, спецвиплати	Збереження виробництва в ризикових регіонах	Фермери прифронтових територій

*Джерело: узагальнено та систематизовано автором з використанням [205; 206; 263; 272]

Означені табл. 2.11 ініціативи можуть значно полегшити фінансове навантаження на сільськогосподарських виробників, надаючи альтернативні джерела фінансування, що зменшують залежність від власного капіталу. Зокрема, програми підтримки можуть охоплювати різноманітні аспекти: від

прямих субсидій та грантів до позик на вигідних умовах. Це дозволяє агропідприємствам не лише підтримувати свою поточну діяльність, але й інвестувати в модернізацію, розвиток нових технологій та підвищення ефективності виробництва.

У свою чергу міжнародні фінансові установи та міжнародні агенції розвитку (МФУ/МАР) (ООН (FAO, IFAD, UNIDO), ЄБРР, Європейський інвестиційний банк, Установи Групи Світового банку) відіграють значну роль у зусиллях щодо відновлення та євроінтеграції аграрного сектору України. Вони надають фінансову підтримку аграрному сектору, сприяють залученню агроінвестицій та просувають здійснення необхідних реформ у цій сфері (Додаток Б).

Аналіз регіональної специфіки (табл. 2.12) показав, що західні та північні регіони України отримують більше підтримки від міжнародних організацій, тоді як у східних та південних регіонах, де тривають бойові дії, доступ до фінансування значно ускладнений. Це вимагає спеціальних підходів до фінансування залежно від географічного та економічного положення кожного регіону.

Таким чином, реалізація державних та міжнародних ініціатив підтримки стає ключовим фактором забезпечення економічної стійкості та конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств в Україні. Ці програми можуть значно сприяти фінансуванню агробізнесу, стимулюючи інвестиційну активність та розвиток цього важливого сектору економіки.

У даному контексті ми солідарні з Т. Мациборою, яка звертає увагу на те, що “забезпечення позитивної інвестиційної динаміки в аграрному секторі являє собою необхідну умову досягнення продовольчої і національної безпеки країни та економічного зростання і розвитку в майбутньому” [141]. І це – беззаперечний факт, адже саме земля і праця є тими класичними факторами виробництва, що завжди були традиційними для України, та, які сформували підґрунтя її історико-економічного державотворення, становлення та розвитку.

Станом на 2024 р. обсяг капітальних інвестицій в аграрний сектор України склав понад 45 млрд грн, що становить близько 12% від загального обсягу капітальних інвестицій у національну. Попри війну, агросектор залишається одним

Використання окремих програм фінансової підтримки аграрними підприємствами за регіонами України та результати їх впровадження*

Програми підтримки	Регіони, що їх реалізують	Результат
Програма сільського господарства та розвитку сільських районів (AGRO) (USAID, н.д.)	Західний, центральний, південний	– Підтримка відновлення виробництва та продовольчої безпеки; – розширення експортних можливостей, зокрема до ЄС; – підвищення ефективності с/г підприємств за рахунок фінансових впливів та технічної підтримки.
Проект “Кредитні ресурси для сільськогосподарських виробників” (USAID, н.д.)	Центральний, західний	Надання мікро- та малим сільськогосподарським виробникам позик для стабілізації їхнього фінансового стану.
Ініціатива сталого сільського господарства в Україні (USAID, н.д.)	Західний, центральний	Сприяння розвитку експорту української с/г продукції, що допомогло зменшити економічні втрати в аграрному секторі.
Гуманітарна допомога від ФАО (полімерні рукави для зберігання зерна) (Державний аграрний реєстр України, н.д.)	Центральний, східний, південний	Підвищення ефективності зберігання зерна, що зменшує ризик втрат врожаю через воєнні умови.
Закон України № 2445-IX (2022)	Всі регіони	С/г виробники отримали звільнення від імпортних мит на товари першої необхідності для зберігання зерна та олійних культур.
Постанова Кабінету Міністрів України № 694 (2009)	Всі регіони	Спрощення процедури реєстрації техніки, що сприяє модернізації технічного парку сільськогосподарських підприємств.
Державна програма “Доступні кредити 5-7-9%” (Міністерство аграрної політики та продовольства України, 2023)	Центральний, південний, західний	Надає фермерам можливість отримати кредити для модернізації та розвитку виробництва.
Програма eRobota (КМУ, н.д.)	Всі регіони	Підвищення продуктивності та прибутковості підприємств шляхом будівництва теплиць та садів.
Представництво ЄС в Україні (н.д.)	Західний, центральний, східний	Фінансування мікро- та малих підприємств для відновлення виробництва.
Програма субсидій для дрібних фермерів (Європейська комісія, н.д.)	Західний, центральний	Надання фінансової підтримки дрібним фермерам для розвитку їхнього бізнесу.

*Джерело: [123, с. 34-35]

з найбільш інвестиційно активних напрямів, завдяки своєму експортному потенціалу та пріоритетному статусу в програмах відновлення країни [95].

Джерелами капітальних інвестицій є: власні кошти аграрних підприємств (понад 60%); банківські кредити (державні програми “5-7-9%” + UGF); іноземні інвестори та агрофонди; міжнародна допомога та донорські кошти (IFC, EBRD, USAID) [95].

Відзначимо, що аграрний сектор України традиційно був привабливим для іноземних інвесторів завдяки великим ресурсам чорноземів, вигідному

географічному розташуванню та потенціалу експорту. Незважаючи на ризики, спричинені війною та наявністю проблем у агроінвестуванні, родючі українські землі зберігають високу інвестиційну привабливість серед вітчизняних та іноземних інвесторів. Так, наприклад, відповідно до проведених соціологічних досліджень, навіть під час війни інвестиції в землю сільськогосподарського призначення вважають надійними понад 16% інвесторів. Такий актив, на думку багатьох експертів, найменш податливий до кризи дає прибуток від 8% річних [183].

За попередніми оцінками [285], український аграрний сектор має потенціал збільшити виробництво на 400 %. І для цього потрібні інвестиції у розмірі \$ 75 – 80 млрд. Залучити такі кошти можна лише за рахунок іноземних інвесторів, оскільки українські банки не готові надавати довгострокові кредити.

На сьогодні точні щорічні дані по ПІІ саме в агросекторі України за 2022–2024 рр. окремо від загальних ПІІ відсутні в публічних джерелах, але тенденції свідчать про відносну стагнацію або незначне зниження інвестицій у сільське господарство порівняно з іншими секторами. Так, станом на 2024 р. аграрний сектор утримує приблизно 6–9,5 % усіх ПІІ України, із часткою в агропромисловості (включно з харчовою промисловістю) – близько 9,5 %. При цьому загальна структура ПІІ має такий вигляд [293]: землеробство та рослинництво – 45%; тваринництво та молочне виробництво – 15%; переробка та експортна упаковка – 20%; агроінфраструктура та логістика – 10%; агроінновації та технології – 10% . Значна частина цих інвестицій надходить через іноземні холдинги або з офшорних юрисдикцій (наприклад, Кіпр, Віргінські острови), що може означати репатріацію капіталу або структурування власності іноземними компаніями [185].

Що стосується цінового блоку досліджуваного фінансово-економічного механізму державного регулювання аграрного сектору, то він має переважно стабілізаційний характер і спрямований на запобігання різким коливанням цін на соціально значущі види продовольства, підтримку внутрішнього ринку та експортного потенціалу галузі. При цьому держава змушена балансувати між інтересами виробників, споживачів і потребами макроекономічної стабільності.

Узагальнюючи проведене дослідження особливостей фінансово-економічного механізму державного регулювання аграрного сектору України, визначимо основні проблемні аспекти його функціонування, серед яких:

- дефіцит бюджетного фінансування, адже частка державної фінансової підтримки агросектору в державному бюджеті (близько 1,2% [132]) є значно нижчою за потреби галузі та поступається аналогічним показникам країн ЄС ат США (близько 5-6% [132]);

- високий фіскальний тиск в умовах воєнних втрат (податки часто не враховують: втрату або замінування земель; знищення інфраструктури; зниження врожайності тощо);

- складність фіскального адміністрування (бюрократичні процедури отримання пільг і компенсацій; проблеми з ПДВ-відшкодуванням для експортерів; нерівний доступ до податкових інструментів для малих і великих господарств та ін.);

- обмежений доступ до кредитних ресурсів (високі процентні ставки навіть за програмами державної підтримки; жорсткі вимоги до застави, яку аграрії часто втратили через війну; обмежена участь банків у фінансуванні малих фермерських господарств та ін.);

- недосконалість державних програм (програми типу “5–7–9%” є не завжди доступними для дрібних виробників; мають обмежене фінансування; часто орієнтовані на короткострокові потреби, а не на розвиток) та відсутність спеціалізованих кредитних інструментів для відновлення аграрної інфраструктури;

- зниження інвестиційної привабливості (високі воєнні ризики для іноземних інвесторів; недостатній розвиток страхування воєнних ризиків; обмежений доступ до довгострокового капіталу та ін.);

- низький рівень капіталізації аграрних підприємств (переважання самофінансування; недостатній розвиток аграрних інвестиційних фондів і кооперативних фінансових інститутів та ін.);

- висока волатильність цін та відсутність ефективних державних інтервенційних механізмів у цій сфері;

- слабкий розвиток ринкової інфраструктури (недостатня кількість біржових інструментів; обмежений розвиток форвардних і ф'ючерсних контрактів; низька прозорість формування закупівельних цін та ін.)

- обмежена державна цінова підтримка (мінімальні закупівельні ціни фактично не працюють, а державні продовольчі резерви мають обмежений вплив на ринок); та ін.

Отже, фінансово-економічний механізм державного регулювання агросектору України залишається фрагментарним і недостатньо адаптованим до воєнних умов. Відсутня узгодженість між бюджетною, кредитною та ціновою політикою. Особливо вразливими залишаються малі та середні агровиробники.

Інформаційно-комунікативний механізм державного регулювання аграрного сектору. Такий механізм забезпечує циркуляцію інформації між державою, агровиробниками та іншими учасниками аграрного ринку задля підвищення прозорості державної аграрної політики та обізнаності агровиробників щодо можливостей розвитку. Він, як правило, представлений комплексом інструментів і методів інформаційно-методичного забезпечення функціонування і розвитку аграрного сектору. Інформаційно-комунікативний механізм державного регулювання аграрного сектору економіки України детермінує ефективність і якість комунікацій у цій сфері. У контексті свого функціоналу сприяє підвищенню прозорості, покращенню доступу до знань і державних сервісів у сфері агровиробництва.

З огляду на це, доцільно артикулювати, що стрімкий розвиток інформаційних технологій разом із поширенням гнучкого і надійного мережевого доступу призводить до створення глобальної цифрової екосистеми, конфігурація якої зумовлює зміну моделей економічного зростання країн. Немає сумнівів у тому, що цифрова трансформація сьогодні є важелем, який стимулює розвиток та економічне зростання, сприяючи підвищенню конкурентоспроможності та ефективності ведення бізнесу загалом й в аграрному секторі в тому числі [73].

На основі опрацьованих нами наукових підходів, цифрову трансформацію аграрних відносин доцільно визначати як “урегульований нормами права процес (технологію, стратегію і навіть інтеграцію до нових методів і моделей) переходу на новий рівень ведення агробізнесу, зі зміною моделей організації і ведення сільськогосподарського виробництва, управління агровиробничими та суміжними процесами на основі ефективного використання сучасних електронно-цифрових пристроїв, засобів, систем та налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними” [145].

Загалом виокремлюють чотири різні можливі сценарії цифрової трансформації, що характеризуються різними рівнями цифровізації, контролю даних, прийняття технологій, динаміки влади та фокусу політики на перетині цифровізації та аграрної політики [304]:

1) “легка цифровізація”: процес цифровізації перебуває на базовому рівні, а контроль над даними поширюється на весь аграрний сектор. Рівень цифрової грамотності та впровадження технологій є нерівномірним, а інновації у сфері цифрових технологій, що стосуються політики, є обмеженими;

2) “автономні технології”: передбачає сільськогосподарський сектор, де обмін даними відбувається автоматично, а цифрові технології, включно з роботою та алгоритмами, керують процесом ухвалення рішень на фермах. Рівень цифрової грамотності нерівномірний, а цифрові технології швидко адаптуються до місцевих умов;

3) “цифровий харчовий бізнес”: домінуючі харчові компанії контролюють дані фермерських господарств на основі даних споживачів. Цифрова грамотність зосереджена в продовольчих компаніях, і розподіл влади сприяє їм. Аграрна політика фокусується на інтересах продовольчих компаній, і вони надають ключову цифрову інфраструктуру та керують нею;

4) “цифрове регулювання”: передбачає широке використання цифрових технологій, контрольованих урядом. Фермерські господарства змушені надавати дані для аграрної політики, а уряд широко використовує аналітику даних та алгоритми. Основні цифрові знання та навички зосереджені в уряді, а

державна дорадча діяльність і розробка технологій сприяють дотриманню політики. Уряд має владу над усіма учасниками аграрної політики.

Враховуючи викладене вище, ми підтримуємо позицію М.В. Негрей, що для України більше характерний сценарій “Легка цифровізація”, оскільки процес цифровізації перебуває на базовому рівні, фермери обмінюються даними з урядом та бізнесом на власний розсуд, а дані від споживачів та агропродовольчих компаній мають обмежений вплив на аграрну політику. Рівень цифрової грамотності та впровадження технологій є нерівномірним. Так, агрохолдинги мають високий рівень цифрової грамотності та впровадження цифрових технологій. Проте мікро-, малі та середні фермерські господарства мають низький рівень цифрової грамотності та впровадження технологій [150].

Вважаємо за доцільне звернути увагу на те, що на національному рівні Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки визначає основну мету цифровізації – досягнення цифрової трансформації існуючих та створення нових галузей економіки, а також трансформацію традиційних сфер життєдіяльності в нові більш ефективні та сучасні сфери. Проте, саме Стратегію розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року, слід вважати основним НПА, що сприяє розвитку процесів і напрямів цифровізації та цифрової трансформації в Україні, де, серед іншого, закріплено, що основним рушієм економічного зростання у найближчій перспективі має виступати аграрний сектор [45].

Загалом, як засвідчує практика, для забезпечення успішної гармонійної цифрової трансформації аграрного сектору в Україні вкрай необхідною є активна урядова підтримка створення надійної інфраструктури даних для аграрного сектору через полегшення доступності наявних сільськогосподарських даних, надання пріоритету онлайн-підходу до державних послуг та інвестування в технології збору даних, які відповідають конкретним потребам і цілям аграрного сектору.

У даному контексті В. Вакуленко слушно звертає увагу на те, що “в умовах, коли сільське господарство є важливою частиною національної економіки, Україна стикається з численними викликами, які ускладнюють

процеси цифровізації в аграрному секторі. Одним з найсерйозніших факторів, що стримує цей процес, є військові дії, котрі призвели до значних руйнувань інфраструктури, втрат у сільському господарстві та складнощів у логістичних ланцюгах. Це, у свою чергу, вплинуло на темпи впровадження інноваційних технологій, включаючи цифровізацію” [31].

Проте, незважаючи на ці складнощі, розвиток цифрових технологій аграрному секторі України залишається важливим напрямом для забезпечення продовольчої безпеки та зростання національної економіки.

Так, основними напрямками цифровізації в аграрному секторі є використання систем точного землеробства, дронів для моніторингу посівів, застосування геоінформаційних систем (ГІС), мобільних додатків для аграріїв та онлайн-платформ для управління господарством [99]. Крім того, розвиток ІКТ, зокрема тих, що пов’язані з Інтернетом речей (Internet of things, IoT) і штучним інтелектом (artificial intelligence, AI), має значні перспективи для стимулювання цифрової трансформації аграрного сектору [150].

Основні цифрові технології, що мають високий потенціал для впровадження в систему управління в аграрному секторі України, та їх коротку характеристику узагальнено на рис. 2.7.

Значним кроком у напрямку створення аграрної цифрової спільноти став запуск у 2022 р. цифрової платформи Державного аграрного реєстру (далі – ДАР), що надає можливість підприємствам аграрного сектора подати заявку на отримання державних субсидій, цільових, субсидованих кредитних програм, позик і технічної допомоги від ЄС та інших міжнародних донорів на онлайн-платформі Державний аграрний реєстр. При цьому правові засади функціонування ДАР були встановлені Законом України “Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування Державного аграрного реєстру та удосконалення державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції” [207], постановою КМУ “Про функціонування Державного аграрного реєстру” [235].

Державний аграрний реєстр (ДАР) – є нематеріальним активом у вигляді цифрового об’єкта, як інтегрованої бази даних, що функціонує як головне

Рис. 2.7. Основні цифрові технології, що мають високий потенціал упровадження в систему управління аграрним сектором України [узагальнено автором на основі [31]]

сховище інформації про сільськогосподарських суб'єктів у межах держави [171]. Його функціонування спрямоване на централізацію інформації про земельні ресурси, товаровиробників та сільськогосподарську продукцію, що сприяє ефективному управлінню аграрним сектором. Наразі стає функціонування ДАР є одним із прикладів успішної реалізації державної аграрної політики у сфері цифровізації.

Професор Д. Корнієнко [112] звертає увагу на те, що ДАР обліковується та адмініструється державою. Майнові права інтелектуальної власності на ДАР належать державі, але це не виключає можливості передавати окремі майнові права на супровід програмного забезпечення ДАР іншим суб'єктам, що потребує окремого наукового дослідження. ДАР є цифровою платформою, що здійснює online обробку великих за обсягом геопросторових інформаційних даних. Завдяки систематизації даних в режимі online з'являються можливості для створення прозорого цифрового аграрного ринку, зокрема, щодо надійності контрагентів при укладанні електронних правочинів [112].

Цифровізація активно реалізується й у сфері аграрно-експортних відносин. Зокрема, 20.03.2023 р. між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії підписано Угоду про цифрову торгівлю, що має на меті створення правового поля для розвитку цифрової торгівлі. Враховуючи потенціал цієї торгівлі, можна лише підтримати системне наповнення та функціонування ДАР, проведення верифікації агроекспортерів. Саме це створює підґрунтя для подальшого становлення цифрових аграрних правовідносин [112].

Разом із цим, цифровізація агросектора в Україні має чітку регіональну диференціацію. Центральні та західні області, зокрема Київська, Вінницька та Львівська області, є лідерами у впровадженні цифрових технологій завдяки більш розвиненій інфраструктурі та доступу до інвестицій. У цих регіонах існує більша кількість аграрних стартапів, а також активні ініціативи з боку органів місцевого самоврядування. Натомість східні та південні області, зокрема Луганська, Донецька та Херсонська області, мають значні проблеми з інфраструктурою, що значно обмежує можливості для цифровізації. Внаслідок бойових дій частина цих регіонів опинилась в умовах великих руйнувань, що ускладнило доступ до цифрових платформ і ресурсів [25].

Таким чином, основними проблемами, що стримують ефективне функціонування інформаційно-комунікативного механізму державного регулювання аграрного сектору економіки України, є такі:

- відсутність державних програм підтримки цифрових технологій для сільськогосподарських підприємств;
- слабка інфраструктурна забезпеченість в сільських регіонах, що обмежує доступ до інтернету та цифрових платформ;
- неможливість швидкого реагування держави на зміни ринку через технологічні обмеження;
- відсутність комунікаційної кампанії національного рівня щодо переваг реєстрації, екологічного виробництва, кооперації [71];
- висока вартість цифрових технологій та складність їх інтеграції в існуючі агровиробничі процеси;
- недостатня кваліфікація персоналу, особливо серед дрібних фермерів, які не мають спеціалізованих знань в галузі інформаційних технологій;
- обмежений доступ до актуальної та достовірної інформації про стан аграрного сектору (у т.ч. і статистичної) через порушення логістики та комунікаційних каналів через військові дії;
- має місце інформаційна асиметрія між державою й аграріями (недостатнє інформування фермерів про державні програми підтримки, субсидії та пільгові кредити; поширення неперевіреної або дезінформаційної інформації, що підриває довіру до державних структур та ін.) та низький рівень інтеграції державних та приватних ініціатив у цій сфері;
- високі воєнні ризики та недосконала безпека даних (загроза кібератак на державні та приватні аграрні системи управління; неможливість відкритого поширення стратегічної інформації через ризик її використання противником; потреба у високому рівні захисту персональних та комерційних даних аграріїв та ін.); та ін.

На наше переконання, якнайскоріше вирішення окреслених вище проблем, дозволить досягти дієвої інформаційно-комунікативної взаємодії в аграрному секторі в Україні та забезпечити високий рівень прогнозованості, продуктивності, швидку адаптивність до змін, що, у свою чергу, сприятиме забезпеченню національної стійкості країни загалом, а також сформує чинники

підвищення рівня продовольчої безпеки, економічної стійкості та доходності аграрних підприємств.

При цьому подальша цифровізація аграрного сектора має відбуватися в напрямках інтеграції ДАР із державними реєстрами, автоматизації обміну даними та зменшення бюрократії. Важливо впроваджувати інструменти штучного інтелекту для аналізу ринку, прогнозування врожаїв та оптимізації підтримки. Необхідно розвивати цифрові сервіси для аграріїв, посилювати кібербезпеку та сприяти впровадженню технологій точного землеробства. Це підвищить ефективність галузі, спростить регуляторні процедури та зробить український агробізнес більш конкурентоспроможним [102].

Науково-дослідний механізм державного регулювання аграрного сектору. Він виступає базою для інновацій у аграрному секторі. Представляє собою наукову діяльність, спрямовану на дослідження явищ, процесів в аграрній сфері з метою напрацювання нових знань, форм, методів, стандартів і технологій, які мають підвищувати її результативність й ефективність. Охоплює створення та впровадження інноваційних рішень у сільське господарство (діяльність профільних НДІ; підтримка аграрної науки, селекції, насінництва; фінансування прикладних досліджень і пілотних проєктів (AgTech, точне землеробство); інтеграція з міжнародними дослідницькими програмами; та ін.). Загалом даний механізм активно сприяє модернізації аграрного сектору, підвищенню ефективності та екологічності агровиробництва.

На нашу думку, запорукою успіху функціонування науково-дослідного механізму державного регулювання аграрного сектору економіки України є, насамперед, такі ключові напрями його формування, а саме: розвинена система аграрної освіти та розвиток фундаментально-прикладних наукових досліджень в аграрній сфері.

Як засвідчує практика, в Україні аграрні заклади вищої освіти (ЗВО) відіграють ключову роль у підготовці фахівців, науковому забезпеченні аграрного сектору та інтеграції освітніх, наукових і практичних процесів для розвитку сільського господарства, агробізнесу та пов'язаних сфер економіки.

Зокрема, на думку, О. Василенка, учасниками на основних ринках діяльності аграрних ЗВО є державні регіональні органи управління та самоврядування, територіальні громади, сільські території, аграрні університети, суб'єкти агробізнесу, науково-дослідні організації, інноваційні структури (кластери, наукові парки та інші), абітурієнти. Основним ринком для науково-дослідної та інноваційної діяльності аграрних ЗВО є ринок підприємств агробізнесу, а до видів послуг належать послуги: з розробки інноваційної продукції, удосконалення інноваційної продукції, проведення досліджень на замовлення, інвестиційного консалтингу, впровадження у практичну діяльність інновацій, правового захисту результатів інтелектуальної діяльності та оцінки вартості [33, с. 144].

Вітчизняні аграрні університети та факультети: готують фахівців за бакалаврськими, магістерськими та науковими програмами (агрономія, агробізнес, тваринництво, агроінженерія тощо); забезпечують дуальну освіту, де навчання поєднується з практикою на підприємствах; впроваджують сучасні освітні курси з менеджменту, ІТ-інструментів для агросектору, іноземних мов та інноваційних технологій; активно залучають студентів до міжнародних програм і стажувань. При цьому аграрні ЗВО: здійснюють наукові дослідження у галузях рослинництва, тваринництва, агроекології, механізації та цифровізації; підтримують лабораторії, дослідні господарства та наукові центри; беруть участь у міжнародних проектах, зокрема з цифровізації освітнього процесу; готують кандидатів і докторів наук, що сприяє розвитку фундаментальної науки із застосуванням у практиці.

Позиції аграрних ЗВО у національних рейтингах (“Топ-200 Україна”, “Найкращі університети України”) дозволяють визначити лідера серед аграрних університетів. Так, Національний університет біоресурсів і природокористування України (НУБіП) входить до 10 найкращих університетів України, посівши у 2023 р. восьму позицію. Інші аграрні ЗВО опинилися переважно у групі 100–200 [309].

Аналіз результатів світових рейтингів підтверджує, що аграрні університети входять до нового технологічного укладу найбільш невідповідними. До прикладу, в міжнародному рейтингу QS World University

Rankings by Subject у предметній області “Сільське і лісове господарство” жодний український ЗВО не представлений. До рейтингу UI Green Metric World University Rankings у довоєнний період (у 2021 р.) входили 15 українських ЗВО, з них три – аграрні: Уманський національний університет садівництва, Миколаївський національний аграрний університет, Сумський національний аграрний університет. Одна з основних причин низьких позицій у світових рейтингах – здебільшого недостатній рівень розвитку науково-дослідної та інноваційної діяльності. Водночас в останні роки спостерігалася тенденція до виконання наукових розробок на замовлення агробізнесу практично всіма аграрними університетами при зменшенні загального обсягу державного фінансування наукової діяльності [33, с. 145].

Розглядаючи напрямки наукових досліджень аграрних ЗВО варто говорити про питання нових напрямів наукових пошуків у зв'язку з війною, “зелене повоєнне відновлення України” та вирішення проблем у галузі сільського господарства. Серед основних напрямків науково-дослідної та інноваційної діяльності, що є стратегічно-важливими для країни, можна виділити такі [33]: відновлення критичної інфраструктури; розмінування сільськогосподарських угідь; забезпечення енергетичної безпеки країни; адаптацію до зміни клімату; сталий розвиток міст, регіонів та сільських територій; розвиток стійких агропродовольчих систем; нові підходи у відновленні тваринництва тощо.

Водночас, аграрна наука є стратегічною для забезпечення продовольчої безпеки, економічної стабільності та сталого розвитку України. В умовах глобальних викликів – кліматичних змін, зростання населення та необхідності інтеграції у світовий науковий простір роль науково-дослідних інститутів набуває особливого значення. Саме вони виступають головними центрами формування знань, технологій та інновацій, які визначають ефективність агропромислового комплексу [282].

Сільськогосподарські науково-дослідні установи України – установи, у яких проводяться наукові дослідження з різних питань сільського господарства;

до них належать дослідні поля, дослідні станції й інститути спеціального призначення [255].

Зауважимо, що саме на 20–30-ті роки ХХ ст. припадає початок формування мережі аграрних науково-дослідних установ в Україні. У збірнику документів 1920–1930-х рр. зазначалося: “Дослідні станції та інститути мають стати лабораторіями для перевірки нових методів землеробства та селекції, а їхні результати повинні бути негайно впроваджені у виробництво” [148]. У 1920-х роках в Україні діяли дослідні поля, станції та інститути спеціального призначення, які стали основою для майбутньої мережі аграрних наукових установ. Академік О. Соколовський у статті 1927 року писав: “Сільськогосподарська наука мусить бути організована так, щоб кожен її здобуток служив практиці, а кожна практика перевірялася наукою” [255].

З проголошенням незалежності України аграрна наука зіштовхнулася з необхідністю реформування інституційної системи, яка раніше функціонувала в умовах централізованої радянської моделі.

У 2015–2025 рр. аграрна наука України функціонує в умовах глобальних викликів: зміни клімату, продовольчої безпеки, цифровізації та інтеграції у світовий науковий простір. Важливу роль у становленні аграрної науки відіграли наукові школи, сформовані при університетах та інститутах.

На сьогодні в Україні діє розгалужена система сільськогосподарських науково-дослідних установ, що забезпечують науковий супровід аграрного виробництва, розробку інноваційних технологій і формування державної аграрної політики. Основу цієї системи становить Національна академія аграрних наук України (НААН), яка є державною самоврядною науковою організацією і фінансується з державного бюджету та інших джерел не заборонених законодавством України. Самоврядність її полягає в тому, що вона самостійно визначає тематику досліджень, свою структуру, вирішує науково-організаційні, господарські, кадрові питання, здійснює міжнародні зв'язки [43].

Дійсно технологічні інновації є ключовим фактором довгострокового зростання в аграрному секторі. На відміну від багатьох розвинених країн, де

технології точного землеробства, дрони для моніторингу посівів та автоматизовані системи управління виробництвом стали невід'ємною частиною агровиробництва, в Україні лише 10-15% сільськогосподарських підприємств використовують такі технології. У той же час, інноваційні підходи дозволяють значно підвищити врожайність, зменшити витрати ресурсів та знизити залежність від погодних умов. Впровадження сучасних технологій є важливою складовою стратегії розвитку аграрного сектору загалом та пріоритетом у діяльності будь-якої аграрної науково-дослідної установи, діяльність якої може значно підвищити продуктивність та ефективність аграрного сектору, але потребує державної підтримки та додаткових інвестицій. Загальний розвиток аграрного сектора України залежить від здатності ефективно інноваційно управляти впливом економічних, соціальних, кліматичних, інфраструктурних і технологічних факторів [132, с. 42].

Узагальнюючи позитивні аспекти даного механізму, необхідно визначити й основні проблеми науково-дослідної діяльності в аграрній сфері в Україні, а саме:

- відсутність єдиної узгодженої наукової концепції розвитку аграрного сектору в Україні, яка має стати як головним науковим документом (теоретико-методологічні аспекти функціонування аграрного сектору), так і політичним дороговказом (формулювання вимог до законодавчої бази, політики держави в аграрному секторі) в умовах повоєнної відбудови економіки України та адаптації державної аграрної політики до вимог САП ЄС;
- знівельована роль науково-інноваційної складової в системі пріоритетів розвитку аграрних університетів;
- методологічна неузгодженість процесів обміну інформацією в аграрній сфері;
- недостатні можливості вітчизняних аграрних університетів щодо фінансування витрат на оновлення матеріально-технічної бази і лабораторного обладнання аграрних ЗВО;
- великий дефіцит державного фінансування сфери наукових досліджень в аграрній сфері;
- велика плинність кадрів;

– низькі заробітні плати працівників аграрних ЗВО та сільськогосподарських науково-дослідних установ України; та ін.

Отже, дослідження науково-дослідного механізму державного регулювання аграрного сектору засвідчує його значний потенціал у контексті інноваційного розвитку аграрного сектору України, який водночас реалізується неповною мірою через хронічне недофінансування аграрної науки, обмежену взаємодію науки з виробництвом та недостатній рівень комерціалізації результатів наукових досліджень. Виявлені диспропорції між потребами аграрного виробництва та напрямками наукових розробок знижують практичну віддачу науково-дослідної діяльності.

Резюмуючи все викладене в 2-му розділі дисертаційної роботи, надалі у Додатку В систематизуємо основні проблеми функціонування механізмів державного регулювання аграрного сектору економіки України у відповідності до тих механізмів, які були визначені як складові комплексного механізму державного регулювання аграрного сектору: організаційний, нормативно-правовий; фінансово-економічний; інформаційно-комунікативний; науково-дослідний.

Таким чином, проведена діагностика базових механізмів державного регулювання аграрного сектору України засвідчила їх ключову роль у забезпеченні функціональної стійкості та адаптивності галузі в умовах трансформаційної економіки та воєнних викликів. Разом із цим узагальнення результатів діагностики свідчить про необхідність системної модернізації зазначених механізмів на засадах комплексності, узгодженості та орієнтації на довгостроковий розвиток аграрного сектору в контексті виконання зобов'язань у сфері САП, які Україна взяла на себе в процесі інтеграції до ЄС. Це зумовлює доцільність удосконалення інструментарію державного регулювання шляхом посилення фінансової спроможності галузі, розвитку ефективних інформаційно-комунікативних платформ та інституціоналізації взаємодії науки, держави й аграрного бізнесу як передумови підвищення конкурентоспроможності та стійкості вітчизняного аграрного сектору. Більш детально перспективні

вектори удосконалення механізмів державного регулювання аграрного сектору України на шляху його повоєнного відновлення та євроінтеграційних перетворень будуть визначені в 3-му розділі дисертаційної роботи.

Висновки до розділу 2

1. Проаналізовано стан аграрного сектору України в 2020-2024 роках. Встановлено, що впродовж досліджуваного періоду аграрний сектор України пройшов складний і трансформаційний етап, який поєднує глибокі структурні зміни, шоки війни, перебудову логістичних маршрутів, земельні реформи та поступовий перехід до моделей сталого виробництва. У результаті на сьогодні аграрна політика України перебуває на перетині декількох ключових трансформаційних процесів: війни, земельної реформи та євроінтеграції. Проведено SWOT-аналіз аграрного сектору України за 2020–2024 рр. та на цій підставі серед основних “точок вразливості” для аграрного сектору України в умовах воєнного стану відзначено такі, як: втрата доступу до значних площ сільськогосподарських земель; незавершеність реформи у сфері земельних відносин, контролю за використанням земельних та водних ресурсів, засобів захисту рослин та агрохімікатів; структурні зміни в аграрному секторі, коли аграрії починають переорієнтовуватися на культури з вищою до даною вартістю та коротшим виробничим циклом; недосконала/зруйнована логістика, руйнування інфраструктури виробництва, перероблення та зберігання сільськогосподарської продукції та продуктів харчування; скорочення українського експорту та його сировинна орієнтація; негативні структурні зрушення на ринку робочої сили та дефіцит необхідної робочої сили; проблеми забезпечення продовольством населення в окупації та прифронтових територіях; фінансові проблеми аграріїв та підвищення ризиків втрат доходів; низький рівень інвестування аграрного сектору та значна залежність від державного фінансування; низький рівень продуктивності виробництва та доходів значної частини виробників сільськогосподарської продукції;

незавершена адаптація аграрного законодавства України до положень та норм САП ЄС; та ін. Зроблено висновок, що аналіз сучасного стану аграрного сектору України у взаємозв'язку з об'єктивною необхідністю його державного регулювання є важливою науковою передумовою для обґрунтування ефективних напрямів та механізмів державної аграрної політики, спрямованих на забезпечення стійкого розвитку галузі в умовах сучасних суспільних змін та викликів.

2. Розглянуто еволюцію формування та розвитку організаційного та нормативно-правового механізмів державного регулювання аграрного сектору економіки України. Обґрунтовано, що організаційний механізм державного регулювання аграрного сектору економіки України представлений системою інститутів з чітко вираженою вертикальною ієрархічністю, що зорієнтовані на реалізацію базових функцій державного регулювання аграрного сектору, та представлені такими рівнями: а) мегарівнем (ФАО; СОТ; Світовий банк; МВФ; ОЕСР; та ін. інститути ЄС); б) макрорівнем (суб'єкти, що: забезпечують розробку та реалізацію державної аграрної політики в Україні загалом (ВРУ, КМУ, Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України); наділені виконавчо-розпорядчими та контрольно-наглядовими функціями (Міністерство фінансів України; Державна регуляторна служба України; Мінюст; Держпродспоживслужба; Укрдержфонд; Держгеокадастр та ін.); функціонують у межах державної освітньо-наукової політики та здійснюють функції щодо стимулювання розвитку аграрного сектору (МОН України, наукові установи, ЗВО та ін.); дотичні до державних процедур щодо відшкодування пошкодженого або втраченого майна (насамперед, в умовах воєнного стану) представників аграрного сектора та жителів сільських територій (Мінрозвитку; Мінреінтеграції; ДСНС та ін.); в) мезорівнем (обласні та районні органи виконавчої влади, ОМС, структурні підрозділи з питань агропромислового розвитку та ін.); г) мікрорівнем (фермерські та особисті селянські господарства, кооперативи, агрохолдинги, переробні підприємства, інститути ринкової інфраструктури та ін.).

Констатовано, що всі процеси, що виникають в аграрній сфері в Україні, визначаються низкою міжнародно-правових документів та регулюються:

положеннями Конституції України; різними кодексами України; стратегічними документами України та спеціальними Законами України; указами Президента України, актами/розпорядженнями КМУ, наказами Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства України, тощо. При цьому часто для планування державної аграрної політики використовується програмно-цільовий підхід.

З'ясовано, що правове регулювання аграрного сектору України в умовах війни зазнало змін у різних сферах забезпечення (продовольчої безпеки; державної підтримки сільського господарства; агроекспортної логістики; відшкодування шкоди, завданої суб'єктам агробізнесу внаслідок ведення повномасштабної війни на території України та ін.) та більш зосереджене на підтримці стійкості аграрного виробництва через фінансові інструменти, компенсації втрат, адаптації до ризиків та гарантуванні продовольчої безпеки шляхом збереження виробничих потужностей. На цій підставі виокремлено такі еволюційні етапи формування нормативно-правового механізму державного регулювання аграрного сектору в незалежній Україні, як: початковий/ реформаторський етап (1990–1999 рр.); інституційно-кодифікаційний етап (2000–2004 рр.); етап стабілізації та державної підтримки (2005–2013 рр.); євроінтеграційний етап (2014–2021 рр.); воєнний та відновлювальний етап (з 2022 р. до ц.ч.).

Насамкінець, уточнено проблеми, які супроводжують формування та реалізацію організаційного та нормативно-правового механізмів державного регулювання аграрного сектору в Україні.

3. Виявлено та систематизовано особливості формування й реалізації фінансово-економічного механізму державного регулювання аграрного сектору України. Доведено, що, з одного боку, цей механізм є ключовим для забезпечення економічної сталості аграрного сектору, а, з іншого, він виступає багатокомпонентною системою, де кожен його складовий блок (бюджетно-податковий, кредитно-інвестиційний, ціновий) виконує специфічну роль, а їхня узгоджена взаємодія дозволяє досягати стратегічних цілей аграрної політики держави.

Проведене дослідження особливостей фінансово-економічного механізму державного регулювання аграрного сектору України у 2020-2024 роках

дозволило визначити такі основні проблемні аспекти його функціонування: дефіцит бюджетного фінансування; високий фіскальний тиск в умовах воєнних втрат; складність фіскального адміністрування; обмежений доступ до кредитних ресурсів; недосконалість державних пільгових програм та відсутність спеціалізованих кредитних інструментів для відновлення аграрної інфраструктури; зниження інвестиційної привабливості; низький рівень капіталізації аграрних підприємств; висока волатильність цін та відсутність ефективних державних інтервенційних механізмів у цій сфері; слабкий розвиток ринкової інфраструктури; недосконала державна цінова підтримка; та ін.

Резюмовано, що фінансово-економічний механізм державного регулювання агросектору України залишається фрагментарним і недостатньо адаптованим до воєнних умов. Особливо вразливими залишаються малі та середні агровиробники.

4. Дослідження інформаційно-комунікативного механізму державного регулювання аграрного сектору України дозволило обґрунтувати, що такий механізм детермінує ефективність і якість комунікацій у цій сфері. У контексті свого функціоналу сприяє підвищенню прозорості, покращенню доступу до знань і державних сервісів у сфері агровиробництва. Артикульовано, що саме стрімка цифрова трансформація в аграрному секторі є тим важелем, який стимулює розвиток та дієвість інформаційно-комунікативного механізму.

З'ясовано, що основними напрямками цифровізації в аграрному секторі України є використання систем точного землеробства, дронів для моніторингу посівів, застосування геоінформаційних систем (ГІС), мобільних додатків для аграріїв та онлайн-платформ для управління господарством. Крім того, розвиток ІКТ, зокрема тих, що пов'язані з Інтернетом речей і штучним інтелектом, має значні перспективи для стимулювання цифрової трансформації аграрного сектору. При цьому встановлено, що значним кроком у напрямку створення аграрної цифрової спільноти став запуск у 2022 р. цифрової платформи ДАР, що надає можливість підприємствам аграрного сектора подати заявку на отримання державних субсидій, цільових, субсидованих кредитних програм, позик і технічної допомоги від ЄС та інших міжнародних донорів на онлайн-платформі.

Ідентифіковано основні проблеми, що стримують ефективне функціонування інформаційно-комунікативного механізму державного регулювання аграрного сектору України.

5. У контексті аналізу науково-дослідного механізму державного регулювання аграрного сектору України. З'ясовано, що аграрна наука є стратегічною для забезпечення продовольчої безпеки, економічної стабільності та сталого розвитку України. В умовах глобальних викликів – кліматичних змін, зростання населення та необхідності інтеграції у світовий науковий простір роль науково-дослідних інститутів набуває особливого значення. Саме вони виступають головними центрами формування знань, технологій та інновацій, які визначають ефективність агропромислового комплексу. Узагальнюючи позитивні аспекти даного механізму, нами було встановлено основні проблеми науково-дослідної діяльності в аграрній сфері в Україні, а саме: відсутність єдиної узгодженої наукової концепції розвитку аграрного сектору в Україні, яка має стати як головним науковим документом (теоретико-методологічні аспекти функціонування аграрного сектору), так і політичним дороговказом (формулювання вимог до законодавчої бази, політики держави в аграрному секторі) в умовах повоєнної відбудови економіки України та адаптації державної аграрної політики до вимог САП ЄС; знівельована роль науково-інноваційної складової в системі пріоритетів розвитку аграрних університетів; методологічна неузгодженість процесів обміну інформацією в аграрній сфері; недостатні можливості вітчизняних аграрних університетів щодо фінансування витрат на оновлення матеріально-технічної бази і лабораторного обладнання аграрних ЗВО; великий дефіцит державного фінансування сфери наукових досліджень в аграрній сфері; низькі заробітні плати працівників аграрних ЗВО та сільськогосподарських науково-дослідних установ України; велика плінність кадрів; та ін.

Основні положення розділу дисертаційної роботи відображені в таких працях автора: [161; 176; 177; 179; 182; 183; 186].

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ВІДНОВЛЕННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

3.1. Спільна аграрна політики Європейського Союзу: специфіка формування та цільові напрями імплементації для України

На думку багатьох експертів, аграрний сектор (з його сільським господарством) як базова галузь в Україні спроможний стати “локомотивом” у забезпеченні поступального якісно нового рівня соціального-економічного розвитку держави. При цьому відновлення аграрного сектору України стане також рушієм значної активізації розвитку суміжних секторів економіки, до яких належать перероблення агропродукції та харчова промисловість, виробництво добрив, аграрне машинобудування, біоенергетика, сегменти ІТ-індустрії, задіяні в цифровізації аграрного виробництва та логістики [5].

Водночас, більш глибока якісна трансформація аграрного сектору України, який має амбіції стати рівноправною частиною сім’ї ЄС, обумовлює об’єктивну необхідність вивчення досвіду формування та реалізації Спільної аграрної політики (САП) Європейського Союзу (ЄС), що передбачає ефективний комплексний розвиток аграрного сектору та аграрного ринку в даному регіоні.

Однак, як слушно відзначає Л. Старікова [260, с.], “ситуація в Україні у сфері дієвої євроінтеграції лишається складною і хаотичною. Існує глибока прірва не тільки і не стільки у змісті аграрної політики, скільки в самій культурі стратегічного планування. Державний апарат необхідним світоглядом та навичками формування і реалізації політики не володіє. В аграрному секторі до сих пір існують сумніви у необхідності наближення національної аграрної політики до спільної аграрної політики ЄС з огляду на специфіку національного аграрного сектору, де до сих пір владні та інформаційні позиції утримує саме великий бізнес, попри невпинне зростання кількості малих фермерів. Обережну позицію займають також і керівники досить потужного прошарку традиційних

господарств, які обробляють декілька тисяч гектарів землі. Це відбувається за рахунок того, що українська аграрна спільнота недостатньо обізнана з процесом формування і реалізації секторальних політик в ЄС, європейськими підходами до підтримки розвитку аграрного сектору – особливо сьогодні, коли він зазнає кардинальних змін” [260, с. 4].

Отже, враховуючи досить широкий спектр наукових робіт із заявленої проблематики, можемо констатувати доцільність вивчення особливостей формування САП ЄС та обґрунтування можливостей використання даного досвіду в Україні за умов її активної євроінтеграції та повоєнного відновлення аграрного сектору. Адже саме це питання у вітчизняному науковому дискурсі залишається ще мало дослідженим.

Як відомо, сільське господарство традиційно посідає провідне місце в економіці ЄС, оскільки залишається потужним ринком праці на європейському континенті, вирізняється сформованою зональною спеціалізацією, формує аграрні ландшафти і виконує спектр суспільно значущих функцій. При цьому сільське господарство як високоінтенсивна галузь виробництва завдає чи не найбільшого з-поміж інших секторів економіки тиску на навколишнє природне середовище, впливає на соціально-економічні процеси регіонального і світового рівнів. Інституціоналізація процесів управління розвитком сільського господарства країн ЄС, окреслення умов підтримки і спільних регулятивних норм юридично визначено рамками САП – єдиної європейської політики, яка стала повністю інтегрованою і реалізується у вигляді особливої форми партнерства між сільським господарством і суспільством, ЄС і його фермерами [300].

САП (англ. CAP – Common Agricultural Policy) є однією з ключових та найдавніших політик ЄС, яка пройшла цікавий еволюційний шлях за понад 68 років дійсно задля надання життєво важливої підтримки фермерам, сільським територіям і всій агропродовольчій галузі ЄС. Тобто початкова функція САП ЄС полягала в підтримці належного доходу фермерів, щоб забезпечити сталу пропозицію аграрної продукції та продовольчу безпеку ЄС.

На сьогодні САП є однією зі складових економічної інтеграції країн ЄС, а також одним із проявів спільної політики країн ЄС, що дає можливість забезпечувати достатній рівень розвитку аграрної галузі. При цьому САП має забезпечувати умови для стабільного постачання за доступними цінами вироблених сталим способом, безпечних продуктів харчування для більш ніж 500 млн європейців, а також для гідного рівня життя для 22 млн фермерів та працівників сільського господарства [181, с. 38].

У даному контексті С. Кваша та В. Вакуленко констатують, що спільна аграрна політика ЄС є ефективним інструментом, сукупністю наднаціональних заходів, які запроваджуються в аграрному секторі організації та спрямовані на досягнення поставлених цілей, що не є усталеними та можуть змінюватись в залежності від внутрішніх або зовнішніх умов. Це сукупність механізмів дієвого впливу на аграрний сектор з метою його сталого розвитку, що здійснюється на наддержавному рівні у межах ЄС, завдяки чому здійснюється розвиток аграрного сектору як стратегічно важливої галузі економіки ЄС [96].

Як відомо, САП було започатковано в 1957 році. Важливим кроком на шляху до створення САП стало підписання Римського договору в 1957 р., який заснував Європейське економічне співтовариство (ЄЕС), до складу якого тоді ввійшло шість західноєвропейських країн (Бельгія, Німеччина, Франція, Італія, Люксембург і Нідерланди). Цей договір заклав основи інтеграції європейських країн і передбачав створення спільного ринку, який охоплював також і сільське господарство [3]. Тобто в Римському договорі аграрному сектору було відведено важливе місце. Зокрема у ст. 39 цього договору були визначені основні цілі САП: підвищення продуктивності сільського господарства; забезпечення гідного рівня життя фермерів; стабілізація ринків; гарантія постачання продуктів харчування; забезпечення доступності продовольства за прийнятними цінами.

Зауважимо, що процес створення САП супроводжувався складними політичними дискусіями між країнами-членами ЄЕС, адже кожна країна мала свої особливості в аграрному секторі, що вимагало узгодження різних підходів і інтересів. Офіційний же запуск САП відбувся у 1962 році.

Доцільно також відзначити, що важливою частиною цього етапу було також створення Європейського фонду орієнтації та гарантій сільського господарства (EAGGF), який був заснований у 1962 році. Фонд фінансував заходи з підтримки цін, а також структурні заходи, спрямовані на модернізацію сільського господарства та поліпшення умов життя в сільських районах [155].

З того часу САП зазнала значних змін та реформ, адаптуючись до нових умов та пріоритетів (табл. 3.1). Зокрема, цілі САП значно еволюціонували з часом – від забезпечення продовольчої безпеки до інтеграції соціально-екологічних аспектів в аграрному секторі.

Отже, САП ЄС поетапно реформувалася протягом багатьох років і завжди була наріжним каменем функціонування ЄС.

У комюніке ЄС, яке заклало основу для суттєвого оновлення САП, підкреслюється, що аграрний сектор ЄС є одним з основних світових виробників продовольства, займає 48% земель ЄС, створює робочі місця для 55% населення і лишається найбільш інтегрованим ринком харчових продуктів у світі. З огляду на значення аграрного сектору, загальні підвалини САП, які передбачали невинний розвиток аграрного сектору та ланцюгів доданої вартості, були закладені ще в договорі про заснування ЄС.

Натомість сектор лишається вразливим для природних катастроф та погодних катаклізмів, нестабільності цінової ситуації, нашествия шкідників та захворювань, тисне на природне середовище, і все це посилюються на тлі зміни клімату [260].

Враховуючи викладене вище, реформи САП ЄС неодноразово піддавалися критиці через відсутність прозорості й інтегрованості рішень. Зокрема, сучасна домінуюча серед багатьох прихильників необхідності модернізації САП ЄС позиція зводиться до того, що “з моменту реформи 2003 р. реформування практично зупинилося”: нинішня модель цієї політики не спроможна вирішити поточні й майбутні виклики в галузі сільського господарства через недостатньо розвинуту систему стимулів щодо збереження клімату, води і біорізноманіття, а також покращення добробуту тварин, які майже відсутні. Водночас серйозних дій вимагає політика розвитку сільських територій [312].

Таблиця 3.1

Основні етапи формування САП ЄС*

№ з/п	Етап	Особливості етапу
1.	1957 – 1962 рр.	САП була закладена як одна з головних цілей створення ЄЕС. Пріоритет САП: забезпечення економічного відродження Європи та запобігання продовольчим кризам, які мали місце під час війни та в післявоєнний період. Введення системи загальних цін та інтервенційного викупу дозволило стабілізувати ринки, забезпечити стабільні доходи фермерам і гарантувати постачання продовольства для населення ЄЕС.
2.	1962 – кін. 70-х років XX ст.	Офіційний запуск САП. Пріоритет САП: гарантувати стабільні доходи фермерам, забезпечити споживачів продовольством. Уперше виникла потреба узгодження загальної політики регулювання цін на агропродукцію, також було запропоновано інструменти регулювання ринку, сформульовано принципи встановлення закупівельних цін і обсягів закупівель. Використовувалися такі інструменти: мінімальні закупівельні ціни, експортні субсидії, імпорتنі мита тощо.
3.	кін. 70-х – поч. 90-х рр. XX ст.	Проблеми, які супроводжували даний етап розвитку САП: перепродовольчість, високі витрати бюджету, вплив на країни, що розвиваються. Пріоритет САП: вирішення проблем, спричинених перевиробництвом сільськогосподарської продукції, через жорстке регулювання закупівельних цін і стимулювання експортної діяльності. Початок реформи Мак Шеррі (1992): зниження гарантованих цін; введення прямих платежів фермерам; заохочення екологічного землеробства.
4.	поч. 90-х рр. XX ст. – 2000 р.	Відбулося скасування системи регулювання закупівельних цін та запровадження прямих виплат за гектар сільгоспугідь і проведення реформи Рея Мак Шеррі. Пріоритет: зміцнення фінансової стабільності фермерів, особливо малих і середніх господарств, які не могли конкурувати з великими агрокомпаніями на міжнародному ринку, зміни також мали екологічний аспект. Розподіл платежів: відв'язування субсидій від обсягу виробництва; введення єдиного платіжного документу; збільшення уваги до екології, якості продукції, безпеки харчів.
5.	2000-2007 рр.	Визначається новим порядком денним, що проголошував нові принципи САП. Пріоритет: впровадження принципу багатофункціональності с/г, розробка європейської моделі сільськогосподарської діяльності та реалізація “Плану дій-2000” (“Agenda-2000”), а також реформа Ф. Фішлера. Визначальним результатом цього етапу є формування “європейської моделі с/г діяльності”, що вибудовувалася на принципах сталого розвитку, економічної ефективності та соціальної відповідальності.
6.	2007-2013 рр.	Етап ознаменувався реструктуризацією, модернізацією аграрного сектора, підтримкою продовольчих та інтеграційних зв'язків, впровадження ІТ, акцентом на захист навколишнього середовища та впровадженням енергоощадних технологій. Пріоритет: оновлення структури с/г виробництва з урахуванням нових викликів. Проведені реформи дозволили адаптувати аграрну політику до нових умов глобалізації, екологічної стійкості та розширення ЄС.
7.	2013–2020 рр.	Відбувається активний перехід від підтримки виробництва окремих видів продукції до прямої підтримки с/г товаровиробників. Такі зміни направлені на покращення екологічної безпеки за рахунок відмови від монокультур, що раніше стимулювалися субсидіями, а також створення конкурентного середовища. Пріоритет: “озеленення” САП. Однією з найважливіших новацій етапу розвитку САП стало впровадження екологічних стандартів як умов для отримання прямої фінансової підтримки (30% прямих платежів залежало від виконання екологічних вимог).
8.	2021–2027 рр.	Відзначається комплексними змінами, пов'язаними з новітніми викликами, такими як впровадження “Green Deal”, постпандемічні умови, вплив війни в Україні та глобальні економічні потрясіння, зокрема, зростання цін та продовольча нестабільність у країнах, що розвиваються. У грудні 2021 року було офіційно ухвалено угоду про реформу САП. Пріоритет – екологізація та сталий розвиток. Загалом САП спрямована на забезпечення сталого майбутнього для європейських фермерів, надання більш цілеспрямованої підтримки невеликим фермам і надання більшої гнучкості для країн ЄС стосовно адаптації заходів до місцевих умов.

*Джерело: узагальнено автором з використанням [3; 96; 155; 259; 299; 306; 307; 308]

У цілому основна ідея модернізації САП ЄС багатьма дослідниками детермінується так [89]:

- по-перше, визнавати потреби і задовольняти очікування європейців;
- по-друге, дотримуватися принципу багатофункціональності сільськогосподарських угідь;
- по-третє, відповідати трьом вимірам сталості – соціальному, економічному й екологічному

Нагадаємо, що 02.12.2021 р. було офіційно ухвалено угоду про реформу САП ЄС, а нове законодавство у сфері САП ЄС на 2023–2027 рр. набуло чинності 01.01.2023 р. та має на меті “прокласти шлях до більш справедливої, більш екологічної та більш орієнтованої на результати САП” [173].

Загалом основні правові засади САП встановлені в Договорі про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС) у розділі про сільське господарство та рибальство. Нова САП 2023–2027 рр. регулюється двома основними регламентами (нормативний акт, який є прямо застосовним та обов’язковим в усіх державах-членах. Держави-члени не повинні включати його в національне законодавство; однак може виникати необхідність внесення змін в національні норми, щоб вони відповідали положенням Регламенту [173]), які діють з 01.01.2023 р.:

– Регламент ЄС 2021/2115 (від 02.12.2021 р.): носить фундаментальний характер та визначає зміст і основні принципи впровадження САП ЄС. У Регламенті встановлюються правила підтримки національних стратегічних планів, які розробляються країнами-членами ЄС в рамках САП (CAP Strategic Plans) і фінансуються Європейським фондом гарантування сільського господарства (EAGF, European Agricultural Guarantee Fund) та Європейським сільськогосподарським фондом для сільського розвитку (EAFRD, European Agricultural Fund for Rural Development) [260];

– Регламент ЄС 2021/2116 (від 02.12.2021 р.): включає блок питань щодо фінансування, управління та моніторингу САП, хоча рамкові умови щодо фінансування впровадження САП ЄС наведені в окремому розділі базового Регламенту ЄС 2021/2115;

– Регламент ЄС 2021/2117 (від 02.12.2021 р.): містить норми щодо зміни статусу окремих продуктів на внутрішньому ринку та в експортних операціях, які впливають із норм базового Регламенту ЄС 2021/2115 [260].

Саме ці регламенти встановлюють зв'язок САП з ЄЗК, іншими кліматичними та екологічними політиками й регуляторними актами ЄС, а також кліматичні та екологічні показники й вимоги САП [96].

Окрема увага в зазначених нормативних документах ЄС приділяється дотриманню відповідності встановлюваних норм документам міжнародного рівня – ЦСР ООН, Договору СОТ про сільське господарство (WTO Agreement on Agriculture) та рамковим документам ЄС – Договору про функціонування Європейського союзу (TFEU), Регламенту ЄС 2018/1046 від 18.07.2018 р., яким встановлюються правила фінансування бюджетної сфери та іншим [260].

Разом із цим слід зазначити, що незалежно від чинної САП та природоохоронного законодавства ЄС, 18.08.2024 р. набув чинності Регламент ЄС про відновлення природи. Регламент ЄС про відновлення природи є першим всеосяжним законом такого роду на всьому континенті. Він є ключовим елементом Стратегії ЄС з біорізноманіття, яка встановлює обов'язкові для виконання цілі з відновлення деградованих екосистем на період з 2030 р. по 2050 р. Метою є відновлення екосистем та боротьба з втратою біорізноманіття. Держави-члени зобов'язані вживати заходів з відновлення територій та планувати їх у обов'язковому порядку. Це стосується щонайменше 20 % сухопутної та морської території до 2030 р. і всієї території до 2050 р. [173].

Отже, нова САП базується на відповідній законодавчій базі й затверджених стратегічних планах, у тому числі на національних рівнях. При цьому ключові цілі нової САП ЄС на 2023–2027 рр. безпосередньо пов'язані із загальними цілями ЄС щодо соціальної, екологічної та економічної сталості в сільському господарстві та сільській місцевості. Серед них [89]:

- підвищення конкурентоспроможності фермерських господарств;
- покращення позиції фермера в харчовому ланцюгу;
- дії щодо кліматичних змін;

- ефективне управління природними ресурсами;
- збереження ландшафтів і біорізноманіття;
- оновлення поколінь;
- активність сільських територій;
- захист якості їжі й здоров'я;
- сприяння знанням та інноваціям.
- забезпечення справедливого доходу фермерів.

Стратегічні плани САП включають стратегії втручання та інструменти САП, які кожна країна ЄС використовуватиме з 2023 р. по 2027 р. для досягнення цілей САП. Вони забезпечують узгодженість між інструментами САП, а також стратегічне та взаємодоповнююче використання ресурсів. Загалом країни ЄС запланували 2500 заходів у своїх стратегічних планах САП.

Стратегічні плани САП та зміни до них затверджуються ЄК, яка підтримує країни ЄС протягом усього процесу. Для їх затвердження Комісія також оцінює, чи сприяють вони законодавству та зобов'язанням ЄС, зокрема тим, що викладені в Європейській Зеленій угоді, та чи відповідають вони їм [260].

Реформування САП ЄС на період 2023–2027 рр. представляє собою вимушений крок ЄС, який є реакцією на кризи, що загрожують глобальній продовольчій безпеці або впливають на постачання продовольства у світі й Європі. Для виконання вимог стосовно досягнення сталого розвитку і гармонізації його основних складових – економічного зростання, соціального залучення й захисту довкілля – у рамках САП ЄС запроваджуються нові підходи з підтримки фермерів, зменшення їх залежності від мінеральних добрив, ведення сталого сільськогосподарського виробництва, посилення позицій у харчовому ланцюжку, доступності до прозорого (справедливого) ринку і захисту від ринкових дисбалансів [89].

У свою чергу, САП ЄС на 2023–2027 рр. втілює ЄЗК в аграрному секторі через: вищі зелені амбіції; сприяння досягненню цілей ЄЗК; посилені умови; екосхеми; розвиток сільських територій; операційні програми; клімат та біорізноманіття (табл. 3.2).

Ключові напрями врегулювання нової САП ЄС у 2023-2027 роках*

Напрями САП та їх складові	Їх характеристика
<i>1. Більш екологічна САП, яка “підтримує перехід до сталого сільського та лісового господарства в ЄС”:</i>	
1.1. Вищі зелені амбіції	Плани САП відповідають екологічному та кліматичному законодавству. У своєму стратегічному плані САП кожна країна ЄС зобов’язана демонструвати більш високі амбіції щодо дій у сфері довкілля та клімату порівняно з попереднім програмним періодом (без “відкату назад”) і зобов’язана оновлювати план у разі внесення змін до кліматичного та екологічного законодавства.
1.2. Сприяння досягненню цілей ЄЗК	Національні стратегічні плани САП сприяють досягненню цілей Зеленого курсу (рекомендації САП визначають, яким чином очікується цей внесок).
1.3. Посилені умови	Виплати вигодонабувачам САП пов’язані з більш жорстким набором обов’язкових вимог. Наприклад, на кожному фермерському господарстві щонайменше 3% орних земель відводиться під біорізноманіття та невиробничі елементи, з можливістю отримати підтримку через екосхеми для досягнення 7%. Водноболотні угіддя та торфовища також перебувають під захистом.
1.4. Екосхеми	Щонайменше 25% бюджету прямих виплат виділяється на екосхеми, забезпечуючи сильніші стимули для дружніх до клімату та довкілля сільськогосподарських практик і підходів (таких як органічне землеробство, агроєкологія, вуглецеве землеробство тощо), а також для покращення добробуту тварин.
1.5. Розвиток сільських територій	Щонайменше 35% коштів виділяється на заходи з підтримки клімату, біорізноманіття, довкілля та добробуту тварин.
1.6. Операційні програми	У секторі фруктів та овочів операційні програми виділяють щонайменше 15% своїх витрат на охорону довкілля
1.7. Клімат та біорізноманіття	40% бюджету САП має бути пов’язано з кліматом і рішуче підтримувати загальне зобов’язання спрямовувати 10% бюджету ЄС на цілі біорізноманіття до кінця періоду багаторічних фінансових рамок ЄС (MFF).
<i>2. Більш справедлива САП, яка підтримує тих, “хто цього найбільше потребує”</i>	
2.1. Перерозподіл підтримки доходів	Країни ЄС повинні перерозподілити щонайменше 10% своїх прямих виплат на користь малих і середніх підприємств.
2.2. Активний фермер	Чинне законодавство містить прописане, але гнучке визначення поняття “активного фермера”. Тільки активні фермери отримують прямі виплати ЄС.
2.3. Соціальна кондиціональність	Виплати САП прив’язані до вимог дотримання певних стандартів праці ЄС; крім того, вигодонабувачів заохочують покращувати умови праці на фермах.
2.4. Конвергенція виплат	У САП на 2023-2027 роки рівні підтримки доходу повинні бути більш узгоджені як в окремих країнах ЄС, так і між країнами ЄС.
2.5. Підтримка молодих фермерів	Країни ЄС повинні виділяти принаймні 3% свого бюджету на прямі виплати молодим фермерам, або як підтримку доходів чи інвестицій, або як допомогу для заснування підприємства.
2.6. Більш збалансоване представництво жінок і чоловіків	Уперше гендерна рівність входить до списку цілей стратегічних планів САП.
<i>3. Підвищення конкурентоспроможності, що підтримує позиції фермерів у ланцюжку постачання та сприяє конкурентоспроможності агропродовольчого сектора</i>	
3.1. Покращена переговорна позиція	Нові правила зміцнюють співпрацю між виробниками, заохочують фермерів працювати спільно і дозволяють їм впливати на ринок, створюючи протизвагу торгівлі.
3.2. Ринкова орієнтація	САП на 2023-2027 роки зберігає загальну ринкову орієнтацію та має на меті створити стимули для підприємств адаптувати пропозицію до попиту в Європі та за її межами.
3.3. Кризовий резерв	Для того, щоб впоратися з можливими кризами, нова САП передбачає фінансовий резерв у розмірі щонайменше 450 мільйонів євро на рік.

*Джерело: узагальнено автором на основі [16; 173]

Вітчизняні науковці Т. Зінчук та Н. Куцмус звертають увагу на те, що пропозиції щодо модернізації САП ЄС, як правило, зводяться до досить високих амбіцій відносно посилення політичних дій у сфері захисту природного навколишнього середовища і змін клімату через упровадження обов'язкових екологічних програм і розширення взаємозв'язку між прямими платежами і правилами озеленення, що відповідає ЦСР. Більше того, чим вираженішою є екологічна й кліматична орієнтація САП ЄС, тим вірогіднішим буде її вплив на світову продовольчу безпеку [89].

При цьому у складі основних принципів модернізації САП ЄС на 2023–2027 рр. виділяють такі [89; 295]:

1) екологічність (“зелена” САП ЄС). Серед напрямів реалізації: вищі екологічні амбіції; внески країн-членів у досягнення цілей екологічної політики ЄС, зокрема, у виконання “зеленої угоди”; розширені умови підтримки фермерів при виконанні жорстких вимог щодо збереження біорізноманіття, охорони боліт і торфовищ; упровадження екосхем і виділення 25 % бюджету прямих виплат на стимулювання екологічно чистих практик у сільському господарстві (органічне виробництво, агроекологія, вуглецеве землеробство, добробут тварин та ін.); розвиток сільської місцевості; операційні програми в овочівництві й секторі виробництва фруктів; підтримка загальних зобов'язань щодо біорізноманіття й клімату; та ін.;

2) справедливість. Серед напрямів реалізації: перерозподіл підтримки доходів (виділення кожною країною не менш як 10 % прямих доплат на підтримку доходів малих і середніх ферм); реалізація загальних зобов'язань щодо біорізноманіття й клімату; фінансова підтримка лише діючих фермерів; заохочення фермерів, які дотримуються соціальних трудових стандартів (покращення умов праці на фермі тощо); конвергенція платежів; підтримка молодих фермерів; та ін.;

3) конкурентоспроможність. Напрями реалізації: активізація переговорного процесу і співпраці між фермерами як сили, що протидіє ринковим викликам; орієнтація на закони ринку; кризовий резерв (виділення щороку в рамках бюджету САП ЄС щонайменше 450 млн євро на боротьбу з кризами і

нівелювання їх наслідків); підтримка галузі виноробства (введення спеціальних правил для покращення підтримки винного сектору); та ін.

У бюджеті ЄС загальний обсяг асигнувань на САП ЄС на семирічний період (2021–2027 рр.) становить вже 386,6 млрд євро, тоді як “загальна фінансова рамка” європейського бюджету – 1,21 трлн євро з додатковим виділенням 808 млрд євро на заходи з відновлення наступного покоління [327]. Планується, що зазначені кошти надходитимуть з двох різних фондів:

- Європейського сільськогосподарського гарантійного фонду (The European Agricultural Guarantee Fund (EAGF) – Стоп 1 САП ЄС), розмір якого становить 291,1 мільярда євро (у поточних цінах) і який надає пряму підтримку та фінансує ринкові заходи;

- Європейського сільськогосподарського фонду розвитку сільських територій (The European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) – Стоп 2 САП ЄС), який становитиме 95,5 млрд євро і за рахунок якого буде здійснюватися фінансування розвитку сільських районів.

Освоєння фінансування почало реалізовуватися в межах стратегічних планів САП ЄС з 01.01.2023 р. з дотриманням обов’язкових вимог щодо забезпечення високого рівня гнучкості між двома фондами.

У 2024 році 72 % сільськогосподарських витрат ЄС пішли на цільові прямі виплати, 5 % – на витрати сільськогосподарського ринку, а 23 % – на розвиток сільської місцевості. У 1991 році 91 % сільськогосподарських витрат ЄС використовувався для підтримки ринків (експортні субсидії, складування продукції) [173].

Негативною стороною цього розвитку є те, що сільське господарство стало значною мірою залежати від прямих виплат. Починаючи з 2013 року, експортні субсидії більше не відіграють ролі у сільськогосподарських витратах ЄС на підтримку ринку.

Сучасна САП ЄС об’єднує усі країни, що входять до складу організації, які відрізняються за такими показниками: рівень економічного розвитку, значення аграрного сектору у структурі економіки держави, частка експорту

продукції сільського господарства у загальній структурі експорту, кількість зайнятих у аграрному секторі тощо. Окрім цього, реалізація САП забезпечується діяльністю Ради та Комісії Європейського Союзу [258].

Отже, узагальнюючи викладене вище, можемо ідентифікувати такі базові особливості САП ЄС:

1) САП започаткована на самому фундаментальному рівні – у договорі про створення Європейського Союзу;

2) САП – єдина політика для всіх країн-членів ЄС, але з адаптацією до національних особливостей (через стратегічні плани). Зокрема, оновлена САП передає компетенцію з конкретизації аграрної політики на рівень країн-членів;

3) САП в ЄС унормована через комюніке Єврокомісії ‘The Future of Food and Farming’, регламентами ЄС № 2021/2115, ЄС № 2021/2116, ЄС № 2021/2117, вимогами до національних стратегічних планів, зазначеними у Книзі V Регламенту № 2021/2115 та ін. [260];

4) у складі САП ЄС виокремлюють два основних структурних елементи – “стовпи”, що представляють собою сукупність інструментів, за допомогою яких здійснюється реалізація даного напрямку політики ЄС.

Так, виділяють два “стовпи”: “Стовп 1” – передбачає організацію спільних ринків, враховуючи те, що ЄС є організацією, у якій передбачається створення зони вільної торгівлі між країнами-членами за допомогою використання різних заходів – експортних субсидій, підтримки ринкових цін тощо; окрім цього, передбачається надання прямої підтримки фермерів [96]; “Стовп 2” – розвиток сільських територій (інфраструктура, освіта, екологічні програми);

5) складна система дотацій і контролю, орієнтована на баланс між ринком, фермером та споживачем. Хоча, протягом усієї історії розвитку й удосконалення САП ЄС дискусійним питанням залишаються сільськогосподарське субсидування та його зв’язок з процесом відпливу робочої сили з сільського господарства;

6) САП є однією з найважливіших і найвитратніших сфер діяльності ЄС, на яку спрямовується понад 40% бюджету. Протягом останніх років САП є основною статтею витрат бюджету.

Загалом, на сучасному етапі суспільного розвитку САП спрямована на вдосконалення сільського господарства у межах країн ЄС, а саме: запроваджуються сучасні технології та необхідні інновації, розвивається органічне землеробство, розвиток якого підтримується з боку держави та ЄС. Окрім цього, дрібні фермерські господарства отримують підтримку від ЄС у рамках САП, що позитивно впливає на їх розвиток. Також слід зазначити, що САП ЄС є важливим чинником забезпечення продовольчої безпеки у межах ЄС [131].

Попри всі досягнення, САП в ЄС зіштовхується з численними викликами, які надалі, на нашу думку, доцільно систематизувати за такими блоками: економічні та структурні виклики; екологічні та кліматичні виклики; соціальні та демографічні проблеми; інституційні та управлінські виклики; політичні та зовнішні фактори (табл. 3.3). Особливо актуальними ці виклики для ЄС стали після агресії росії проти України, що розпочалася у лютому 2022 року.

Отже, наразі САП ЄС перебуває у стані хронічної багатовекторної напруги, що є наслідком одночасної спроби виконати кілька стратегічно важливих, але часто суперечливих завдань, серед них:

1) внутрішня суперечність моделі САП. САП історично була спрямована на максимізацію виробництва, стабілізацію доходів фермерів, контроль цін на продовольство. Водночас сучасні виклики вимагають переходу від кількісної до якісної логіки агровиробництва. Проблема полягає в тому, що фінансові інструменти САП досі відображають стару парадигму, тоді як екологічні вимоги – нову;

2) ефективність витрачання бюджетних ресурсів. САП залишається однією з найбільших статей бюджету ЄС, але не гарантує справедливого розподілу доходів, не забезпечує пропорційного екологічного ефекту, частково законсервовує неефективні структури;

3) соціально-територіальний вимір як “слабка ланка”. Попри формальну наявність інструментів розвитку сільських територій, САП не зупинила депопуляцію села, не створила достатніх стимулів для молоді, слабо інтегрована з регіональною та соціальною політикою ЄС. Тобто аграрна політика часто підміняє собою політику сільського розвитку, не маючи для цього належних інструментів;

Таблиця 3.3

Систематизація основних ключових викликів у сфері сучасної САП ЄС*

Виклики/Проблеми	Їх прояв
<i>Блок 1: Економічні та структурні виклики</i>	
1.1. Фінансова стійкість та ефективність розподілу ресурсів	– Витрати на підтримку аграрного сектора з бюджету ЄС досить великі; – попри субсидії, доходи фермерів у багатьох країнах ЄС залишаються нестабільними, нижчими за середні по економіці; – висока залежність від коливань світових цін, енергоносіїв і добрив та ін.
1.2. Нерівномірний розподіл підтримки	– Значна частина прямих виплат концентрується у великих агрохолдингах, тоді як малі та сімейні ферми отримують суттєво менше; – принцип “платежі за гектар” автоматично сприяє великим землевласникам та ін.
1.3. Конкурентний тиск	– Конкуренція з імпортом із третіх країн, де: нижчі стандарти виробництва, дешевша робоча сила; – напруження між вимогами Зеленої угоди ЄС та глобальною конкурентоспроможністю та ін.
<i>Блок 2: Екологічні та кліматичні виклики</i>	
2.1. Конфлікт між продуктивністю та сталим розвитком	– Історично САП стимулювала інтенсифікацію виробництва, що призвело до: деградації ґрунтів, втрати біорізноманіття, забруднення вод (нітрати, пестициди та ін.
2.2. Проблемна реалізація “зелених” інструментів	– Нові механізми (еко-схеми): часто складні для розуміння і впровадження, не завжди дають чіткий екологічний ефект; – фермери скаржаться на зростання бюрократії без адекватної компенсації та ін.
2.3. Ускладнена адаптація до змін клімату	– Частіші: посухи, повені, екстремальні температури; – САП ще недостатньо ефективно підтримує кліматичну стійкість господарств та ін.
<i>Блок 3: Соціальні та демографічні виклики</i>	
3.1. Старіння фермерського населення	– Середній вік фермера в ЄС ≈ 57 років; – молодь неохоче заходить у сектор через: низьку рентабельність, складний доступ до землі й капіталу та ін.
3.2. Занепад сільських територій	– Відтік населення, скорочення: інфраструктури, послуг, робочих місць; – САП не завжди здатна комплексно вирішити ці проблеми, попри другий “стовп” (розвиток села) та ін.
<i>Блок 4: Інституційні та управлінські виклики</i>	
4.1. Складність і бюрократичність	– САП є однією з найскладніших політик ЄС: різні правила, національні стратегічні плани, високі адміністративні витрати; – особливо обтяжливо для малих фермерів та ін.
4.2. Різні інтереси країн-членів	– Старі та нові члени ЄС: різний рівень підтримки, різна структура АС; – конфлікти між: північними/південними, західними/східними країнами та ін.
<i>Блок 5: Політичні та зовнішні виклики</i>	
5.1. Суспільна критика	– Платники податків і екологічні організації критикують САП за: неефективність витрат, недостатній екологічний результат тощо; – фермери, навпаки, вважають політику надто вимогливою ат ін.
5.2. Геополітичні ризики та конфлікти	– Війна, торговельні конфлікти, порушення ланцюгів постачання: піднімають питання продовольчої безпеки, змінюють пріоритети САП з “зелених” на стабілізаційні; – російсько-українська війна також виявила вразливості АС, зокрема залежність від міжнародних ринків і логістичних ланцюгів. Наприклад, важливим питанням є конфлікт навколо експорту українського зерна та ін.

*Джерело: узагальнено та систематизовано автором з використанням [3; 89; 260; 300]

4) стратегічна дилема майбутнього САП. Ключова дилема полягає у виборі між: короткостроковою стабілізацією (доходи, продовольча безпека) та довгостроковою трансформацією (екологія, клімат, структура господарств). Без

глибшої реформи системи підтримки (від “площі” до “результату”) САП ризикує залишитися політично компромісною, але стратегічно недостатньою.

Отже, можемо констатувати, що сучасна САП більше не є лише аграрною політикою ЄС – це інструмент економічного, екологічного і соціального вибору ЄС. Її основна проблема наразі полягає не стільки в дефіциті ресурсів, а скільки в обмеженій здатності узгодити інтереси різних груп стейкхолдерів у довгостроковій перспективі.

Водночас, ми погоджуємося з позицією науковців [89], що САП ЄС є одним із найефективіших інструментів, сукупністю наднаціональних заходів, що впроваджуються в аграрному секторі європейських держав, метою яких є “саме досягнення поставлених цілей, які не є усталеними та можуть змінюватися періодично. САП ЄС здійснюється на наддержавному рівні, що дає можливість розвивати аграрний сектор, який виступає у якості стратегічно важливої галузі економіки ЄС” [96]. При цьому однією з найважливіших перспектив САП є активізація впровадження інноваційних технологій у сільському господарстві. Особливу увагу заслуговує застосування цифрових рішень, таких як точне землеробство та автоматизація виробничих процесів. Окрім того, ЄС активно впроваджує стратегію “Зелений курс”, яка націлена на досягнення вуглецевої нейтральності до 2050 року. У рамках САП планується підвищити екологічні вимоги для фермерів, стимулюючи зменшення викидів парникових газів, підвищення ефективності використання природних ресурсів та впровадження методів органічного землеробства. Це передбачає подальше розширення програм грінінгу, а також підтримку точного землеробства і технологій, які сприяють раціональному використанню води та добрив [301].

Сучасна САП ставить перед собою мету поєднати екологічні та соціальні цілі, все частіше акцентується увага на збереженні природних ресурсів, забезпеченні сталого розвитку сільських територій і підвищенні якості життя в сільській місцевості. Тобто САП не тільки підтримує економічну стабільність аграрного сектору, але й сприяє збереженню природних ресурсів для майбутніх поколінь.

На наше переконання, впровадження положень САП ЄС в Україні становить стратегічний пріоритет, сприяючи інтеграції країни до європейського економічного простору та модернізації вітчизняного аграрного сектору. Саме тому Україна вже сьогодні має, по-перше, бути детально ознайомленою із змістом, вимогами та можливостями САП, по-друге, формувати національну аграрну політику, притримуючись рамок САП та максимально до них наближаючись.

Нагадаємо, що 23.06.2022 р. Україна отримала статус країни-кандидата на вступ до ЄС. Війна і жакливі соціально-економічні наслідки, які вона спричинила, спонукають нас пришвидшити національний порядок денний європейської інтеграції. Відповідно варто усвідомити, що відновлення і розвиток аграрного сектору є функцією саме політики згуртованості та САП. Тому повноцінне членство України в ЄС відкриває великі можливості розвитку для аграрного сектору на всіх українських територіях (прифронтових, опорних чи тилкових).

З огляду на це зауважимо, що САП наразі частково реалізується й у контексті співпраці України та ЄС, яка закріплена відповідними документами, а саме – Угодою про асоціацію України та ЄС. Зокрема, для аграрного сектору особливо важливими є тематичний кластер 5 (Ресурси, сільське господарство й злагодженість/згуртованість), що визначений ЄК, а в його межах – переговорний розділ 11 (Сільське господарство та розвиток сільських територій), 12 (Продовольча безпека, ветеринарна та фітосанітарна політика) та 13 (Рибальство). Питання сільського господарства розглядаються також і в багатьох інших розділах. Особливо слід відзначити розділи 22 (Регіональна політика та координація структурних інструментів), 27 (Навколишнє середовище та зміна клімату) та 33 (Фінансові та бюджетні положення), а також різні розділи в межах тематичного кластеру 2 (Внутрішній ринок), зокрема, розділи, що стосуються вільного руху товарів (Розділ 1), свободи пересування найманих працівників (Розділ 2), вільного руху капіталу (Розділ 4), вільного руху послуг (Розділ 3), конкурентної політики (Розділ 8) та охорони здоров'я і захисту прав споживачів (Розділ 28) [98].

Згідно з цим важливим напрямком економічної співпраці України та ЄС виглядає співпраця у сфері сільського господарства, а саме [89]:

- вдосконалення взаємного розуміння аграрних політик;
- заохочення сталого та сучасного розвитку виробництва сільськогосподарської продукції, запроваджуючи технології охорони довкілля, органічного землеробства, біотехнології;
- обмін знаннями у контексті розвитку сільських територій;
- проведення навчальних та інформаційних заходів з метою поширення знань;
- підвищення конкурентоспроможності аграрного ринку;
- сприяння запровадження інновацій тощо.

Відповідно до САП ЄС, українські агровиробники мають можливість щорічно залучати від 7,6 млрд. євро до 13,5 млрд євро за рахунок фінансових інструментів [144].

Загалом Додаток XXXVIII до Угоди про асоціацію містить список із 57 НПА (з них 19 директив та 37 регламентів), що регулюють сільське господарство в ЄС та мають бути запроваджені в Україні. На момент набуття статусу кандидата, Україна вже імплементувала більшість НПА, що регулюють стандарти якості та збуту для аграрних продуктів. Проте, більшість НПА, що стосуються спільної організації ринку та необхідні для подальшої інтеграції українського сільського господарства до внутрішнього ринку ЄС, так і не було імплементовано.

У свою чергу, Україна, незважаючи на сучасні суспільні виклики та загрози, розділяє цінності та цілі САП ЄС і поступово інтегрує у свою практику її положення. Зокрема, Україна намагається привести свої технічні регламенти, процедури, санітарні та фітосанітарні заходи та заходи щодо безпеки харчових продуктів у відповідність до європейських стандартів, щоб надади можливість вітчизняній сільськогосппродукції оминати проблеми з додатковою сертифікацією в ЄС. Разом із цим, основна співпраця між Україною та ЄС у аграрній сфері активно розвивається шляхом створення програми інноваційного розвитку аграрного сектору та запровадження новітніх технологій, розвитку сільських територій, створення програм екологізації сільського господарства, відновлення порушених земель тощо.

Отже, серед основних напрямів імплементації нової САП в Україні та інструментів їх реалізації відзначимо такі:

1) інституційна та політико-правова адаптація (створить передумови доступу України до фінансових інструментів ЄС та формування довіри з боку європейських інституцій):

- гармонізація політик. Норми законодавства ніколи не будуть діяти належним чином без розуміння контексту їх введення. Тільки після гармонізації політик варто братися за гармонізацію законодавства;

- гармонізація аграрного законодавства з *acquis* ЄС;

- перехід до стратегічного програмного підходу (аналог національних стратегічних планів САП);

- розмежування функцій між органами виконавчої влади, платіжними агентствами, контролюючими структурами та ін.;

2) трансформація системи державної підтримки (має забезпечити поступовий відхід від ручного розподілу дотацій та підвищення прозорості й прогнозованості такої підтримки; можна розпочати з найпростішого – змінити формулювання напрямів підтримки, а завершити формуванням “дорожньої карти” гармонізації національної аграрної політики України до САП ЄС):

- перехід від прямої підтримки “за галузями” → до підтримки за цілями та результатами. Потрібно провести паралелі між інструментами САП і підтримки аграрного сектору України і привести їх у відповідність максимально можливим чином;

- фокус на доходах фермерів, сталості та розвитку сільських територій;

- потенційне впровадження аналогів: прямих платежів, еко-схем, підтримки молодих фермерів та ін.;

3) екологізація аграрної політики (сформує умови для збереження експортного доступу до ринку ЄС та довгострокової родючості ґрунтів):

- інтеграція принципів Green Deal, Farm to Fork, Biodiversity Strategy;

- запровадження екологічних умов (умовність підтримки);

- розвиток кліматично стійкого землеробства та ін.

4) соціально-територіальний розвиток (має посприяти запобіганню депопуляції села та підвищенню соціальної стійкості територіальних громад):

- підтримка малих і середніх фермерів;
- стимулювання зайнятості в сільській місцевості;
- розвиток несільськогосподарських видів діяльності (LEADER-підхід) та ін.

У даному контексті науковці звертають увагу на те, що перешкодою на шляху розуміння САП ЄС, її змісту, завдань і інструментів є мовний бар'єр. Тож перед тим, як говорити про наближення політик, потрібно перекласти базові документи САП ЄС українською мовою, додавши до них також і Регламент № 1306/2013 щодо фінансування, управління та моніторингу САП. Особливу увагу потрібно приділити визначенню термінів – не стільки їх коректному перекладу, як встановленню відповідності. Варто опрацювати тлумачний словник, в якому роз'яснюється зміст термінів та ключових положень САП, і зробити його доступним он-лайн для кращого розуміння співвідношення реалій ЄС та України [260, с. 35].

При цьому доцільно звернути увагу на ряд ключових системних обмежень імплементації САП ЄС в Україні, серед них:

- неможливість механічного копіювання положень САП ЄС. Адже САП (нова) розрахована на стабільні економіки, функціонує в умовах значного бюджету, спирається на розвинені інституції. Для України вбачається можливим лише поетапне, селективне запозичення такої політики;

- конфлікт між відбудовою та “озелененням”. Наразі Україна зіштовхується з дилемою: швидке відновлення виробництва і експорту, порівняно з довгостроковими екологічними зобов'язаннями. САП же робить ставку на екологічний пріоритет, що може зменшувати короткострокову продуктивність та викликати певний соціальний спротив;

- асиметрія структури агросектору. Так, наприклад, САП орієнтована на дрібні та середні сімейні ферми. Україна ж має більш потужні агрохолдинги, значну експортну спеціалізацію. Все це, у свою чергу, створює ризик структурної несумісності.

Резюмуючи викладене вище, можемо констатувати, що імплементація нової САП ЄС у вітчизняну практику є не технічним, а стратегічним трансформаційним процесом, що виходить далеко за межі аграрного сектору. При цьому САП для України – це орієнтир, а не готова модель. Адже основний виклик полягає у поєднанні євроінтеграційних вимог з реаліями війни та можливостями післявоєнної відбудови в Україні. Відповідно успішна імплементація положень САП ЄС в Україні можлива лише за умови: поетапності, розробки пілотних програм та використання гнучких управлінських перехідних механізмів тощо. Отже, у стратегічній перспективі лише в результаті контекстуалізації, а не копіювання адаптація принципів нової САП ЄС, вона може стати фундаментом модернізації аграрної політики України.

3.2. Перспективні вектори вдосконалення механізмів державного регулювання аграрного сектору економіки України

Сучасний етап розвитку вітчизняного аграрного сектору характеризується безпрецедентними викликами, зумовленими наслідками повномасштабної війни, руйнуванням виробничої та соціальної інфраструктури, втратою людського капіталу, порушенням логістичних ланцюгів і зниженням інвестиційної активності та ін. За цих умов відновлення аграрного сектору набуває стратегічного значення для забезпечення продовольчої безпеки держави, соціально-економічної стабільності сільських територій та формування передумов сталого економічного зростання в Україні.

У свою чергу, ефективність процесів відновлення значною мірою залежить від спроможності держави адаптувати механізми регулювання до нових реалій розвитку аграрної економіки. Це актуалізує необхідність формування системи перспективних векторів удосконалення державного регулювання, які б поєднували нормативно-правові, фінансово-економічні, соціально-екологічні, інформаційно-комунікативні та науково-інноваційні складові. Саме тому лише комплексний підхід до визначення таких векторів

дозволяє забезпечити узгодженість державної аграрної політики, підвищити її результативність і орієнтувати процес відновлення на довгостроковий розвиток аграрного сектору України.

Важливо артикулювати, що з прийняттям плану заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України (План повоєнного відновлення України) [212] чітко визначено стратегічні цілі державної політики за напрямом “Нова аграрна політика”, а саме: економічна трансформація агропромислового комплексу, розвиток аграрної інфраструктури. До головних завдань КМУ в даному напрямку віднесено такі: збереження та відновлення економічного потенціалу аграрного сектору, стрімке зростання економічних показників АПК, оптимізація логістичних маршрутів, активізація експорту; залучення інвестицій у АПК та ін. [212].

При цьому, як відомо, аграрний сектор України перебуває у фазі глибоких трансформацій, зумовлених прагненням до інтеграції у правове, економічне та інституційне середовище ЄС. Відповідно процес адаптації вимагає суттєвого перегляду національної аграрної політики відповідно до принципів САП ЄС (див. параграф 3.1), яка ґрунтується на “екологічній стійкості, соціальній інклюзивності та децентралізованому управлінні” [274].

Отже, надалі сформулюємо відповідні рекомендації щодо вдосконалення аграрного сектору України в контексті ідентифікованих у роботі механізмів його державного регулювання, а саме: організаційного, нормативно-правового, фінансово-економічного, інформаційно-комунікативного та науково-дослідного. Всі ці механізми у своїй синергетичній взаємодії мають формувати умови для результативного й ефективного функціонування аграрного сектору України в умовах його відновлення та модернізації. Відповідно у процесі розробки таких рекомендацій ми враховуємо той факт, що “процеси суспільної трансформації відбуваються наразі в складних умовах соціально-економічної кризи, а також повномасштабної військової агресії з боку російської федерації на території України, і залежать, у першу чергу, від ефективності та дієвості прийнятих політико-управлінських рішень, скерованості суспільних змін та врахування ризиків в умовах наявних суспільних викликів і загроз” [175, с. 193].

З огляду на викладене вище, надалі більш детально охарактеризуємо найбільш перспективні, на наш погляд, напрями/вектори удосконалення механізмів державного регулювання у сфері відновлення аграрного сектору України.

I. Організаційна та нормативно-правова модернізація системи державного регулювання аграрного сектору України з урахуванням євроінтеграційних тенденцій. Організаційна модернізація системи державного регулювання аграрного сектору має бути спрямована, насамперед, на інституційне посилення органів державного управління аграрною сферою. Це, у свою чергу, передбачає:

- чітке розмежування повноважень між центральними та місцевими органами виконавчої влади, усунення дублювання функцій, повернення статусу та підвищення координаційної ролі профільного міністерства (Мінагрополітики), а також забезпечення міжвідомчої узгодженості аграрної політики;

- створення платіжного агентства та прискорення ухвалення закону про платіжне агентство (на вимогу ЄК) – спеціальний орган, який адмініструватиме фінансові потоки державної підтримки та забезпечуватиме їх відповідність правилам ЄС. Його створення тісно пов'язане із запуском IACS і FSDN, а також впровадженням системи ідентифікації земельних ділянок LPIS [236];

- подальшу децентралізацію управління та розвиток спроможності ТГ через посилення ролі органів місцевого самоврядування у формуванні та реалізації аграрної політики, зокрема у питаннях землекористування, підтримки малих і середніх виробників, розвитку кооперації та сільських територій;

- розвиток публічно-приватного партнерства та інклюзивних форм управління, що обумовлюють створення аграрних кластерів, галузевих асоціацій як повноцінних суб'єктів формування регуляторних рішень, посилення участі бізнесу та громадянського суспільства;

- підвищення кадрової спроможності системи аграрного управління. Реалізацію цього напрямку можна досягти за рахунок запровадження безперервного професійного розвитку державних службовців, розвитку їхніх компетенцій у сфері проєктного менеджменту, грантрайтингу, ESG-регулювання та антикризового управління;

– створення національного центру сільськогосподарського дорадництва та створення дорадчих служб для громади в контексті розвитку системи дорадництва. Система дорадництва – “сукупність дій та заходів, спрямованих на задоволення потреб особистих селянських та фермерських господарств, господарських товариств, інших сільськогосподарських підприємств усіх форм власності і господарювання, а також сільського населення у підвищенні рівня знань та вдосконаленні практичних навичок прибуткового ведення господарства” [229]. Розвиток системи дорадництва має здійснюватися за рахунок: “розширення системи дорадчих служб у регіонах та підвищення їхньої спроможності; розширення переліку послуг, які надаються дорадчими службами, та упорядкування вартості їх надання; якісна взаємодія дорадчих служб з агроконсалтинговими компаніями; залучення міжнародної технічної допомоги для створення та розвитку цих інституцій; тощо” [13].

У свою чергу, модернізація аграрного законодавства України має носити системний характер та покликана регулювати суспільні відносини в аграрному секторі з урахуванням взаємозв’язку сільськогосподарського виробництва з навколишнім природним середовищем. Відповідно важливими напрямками вдосконалення нормативно-правового забезпечення в цій сфері мають бути:

– упровадження засад цілісного та узгодженого стратегічного планування, що підвищує ефективність державної аграрної політики. Наразі в Україні відсутній належним чином сформований та затверджений механізм формування стратегій національного розвитку;

– повна гармонізація аграрного законодавства України з правом ЄС за рахунок адаптації норм у сферах державної підтримки сільського господарства, безпечності харчових продуктів, екологічних стандартів, простежуваності продукції відповідно до вимог САП ЄС. У даному контексті ми погоджуємося з позицією науковців, що гармонізація законодавства без гармонізації політик – це певною мірою “вершник без голови”. Адже закон є інструментом реалізації політики, регламентує функціонування об’єктів політики та відносини між її суб’єктами. Норми законодавства ніколи не будуть діяти належним чином без

розуміння контексту їх введення. Тільки після гармонізації політик варто братися за гармонізацію законодавства [260];

- кодифікація та систематизація аграрного законодавства. Усунення фрагментарності та суперечностей НПА шляхом оновлення Земельного кодексу, аграрного та екологічного законодавства, формування цілісної регуляторної архітектури;

- формування якісно нових аграрно-правових приписів, що забезпечуватимуть спеціалізоване правове впорядкування суспільних відносин у сфері сільсько-господарського виробництва з урахуванням їх взаємозв'язку з довкіллям [13, с. 93];

- перегляд усталених в аграрно-правовій доктрині поглядів на юридичну природу, зміст і форму аграрного законодавства й поступового, еволюційного переходу до нової парадигми правового регулювання аграрних відносин з урахуванням необхідності виконання Україною взятих зобов'язань щодо реалізації Глобальних ЦСР до 2030 р. [262, с. 290]. Адже запровадження концепції сталого розвитку в агросферу є вкрай актуальним завданням сьогодення, оскільки здатне допомогти у вирішенні наявних проблем;

- оновлення закону про органічне виробництво та маркування, а також посилення контролю за органічною продукцією;

- нормативне закріплення інструментів воєнного та післявоєнного регулювання. Надважливим питанням для України залишається законодавче визначення спеціальних режимів підтримки аграрного виробництва на деокупованих територіях, механізмів компенсації збитків, страхування воєнних ризиків та відновлення аграрної інфраструктури;

Отже, організаційна та нормативно-правова модернізація системи державного регулювання аграрного сектору України має ґрунтуватися на принципах інституційної спроможності, цифровізації, децентралізації та євроінтеграції, забезпечуючи баланс між економічною ефективністю, соціальною відповідальністю та екологічною стійкістю аграрного розвитку.

II. Комплексне фінансово-економічне забезпечення відновлення аграрного сектору. Сучасна система фінансування аграрної політики в Україні істотно

відрізняється від підходів, що застосовуються в країнах ЄС, причому розбіжності проявляються не лише й не стільки у формальних нормах і процедурах, скільки на рівні управлінської та інституційної культури. Зокрема, поза належною увагою залишаються такі ключові складові, як системний моніторинг, прозоре звітування, механізми акредитації та сертифікації, а також регулярне оцінювання ефективності використання фінансових ресурсів.

В ЄС питання фінансування САП винесені в окремий нормативний документ – регламент № 2021/2116. В Україні окремого документу щодо фінансування аграрної політики не існує. Сектор послугуються нормами БКУ та положеннями щодо порядку здійснення виплат, що містяться в НПА, якими встановлюються порядки державної підтримки за напрямками. Не можна сказати, що сфера фінансування аграрної політики в Україні унормована невідповідним чином. Однак їй, як і взагалі національній бюджетній системі, бракує низки інструментів, які надають впевненість в цільовому та ефективному використанні фінансів та унеможливають корупцію [260].

В Україні вже розроблено План відновлення економіки України за напрямом “Нова аграрна політика”, який розподіляється за двома стратегічними цілями (Економічна трансформація АПК та Розвиток аграрної інфраструктури) і 12 проектами на період 11 років. Зокрема, в межах зазначеної державної програми фінансування розподіляється за наступними напрямками [324] (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Напрямки державної фінансової підтримки аграрної галузі України*

№	Назва виду втрат	Млрд дол.
1.	Біоенергетична незалежність	108
2.	Будівництво системи іригації на 1 млн га	70
3.	Експортна фабрика продовольства	306
4.	Симулювання та розвиток переробки продукції рослинного походження	378
5.	Збереження аграрного сектору в умовах блокади портів	118,3
6.	М'ясо-молочна незалежність	229,9
7.	Повернення сільськогосподарських земель в економічний обіг	48,2
8.	Сприяння переходу агропродовольчого сектору до зростання	167
9.	Картографування території України та впровадження Національної інфраструктури геопросторових даних	3,3
10.	Оперативне відновлення АПК після війни	195
11.	Розвиток меліоративних систем	50
12.	Розвиток насінництва та будівництво заводів з виготовлення гібридного насіння	10,5

Джерело: [212]

Напрямок “Нова аграрна політика” було оновлено у травні 2023 р. та він залишається й наразі важливою частиною Плану відновлення України. Документ охоплює проекти в різних сферах діяльності, зокрема, зрошення, логістика, виробництво продуктів харчування (м’ясо-молочні продукти, фрукти й овочі, насіння) та зростання експорту, просторове планування та оцифрування просторових даних, а також “зелене” зростання агропродовольчого сектору. Орієнтовна оновлена загальна вартість реалізації проектів становить 76,3 млрд дол. США [253].

З огляду на це, серед перспективних напрямів забезпечення комплексного фінансово-економічного забезпечення відновлення аграрного сектору України, вважаємо за доцільне, відзначити такі:

- удосконалення правового механізму державної підтримки аграріїв, що передбачає перехід від дискреційних форм допомоги до прозорих, автоматизованих та результативно-орієнтованих інструментів субсидування, з чіткими критеріями ефективності та соціально-екологічної відповідальності;
- формування та впровадження програмно-цільових інструментів підтримки з урахуванням потреб малих і середніх виробників та територій, що постраждали від війни;
- удосконалення механізмів державних дотацій із урахуванням результативності та цільового використання коштів;
- розширення доступу аграріїв до пільгового кредитування, зокрема через державні програми гарантування кредитів;
- зниження фінансових ризиків для банків шляхом компенсації процентних ставок;
- створення сприятливого інвестиційного клімату з урахуванням регіональних особливостей;
- запровадження механізмів співфінансування страхових премій та підвищення довіри аграріїв до страхових інститутів.
- застосування інструментів цінової стабілізації на основні види сільськогосподарської продукції;
- розвиток експортної інфраструктури та логістичних ланцюгів;

- пріоритетна фінансова підтримка впровадження інноваційних технологій, точного землеробства та ресурсозберігаючих рішень;
- удосконалення систем моніторингу, звітності та оцінювання ефективності використання фінансових ресурсів, а також підвищення прозорості фінансово-економічних механізмів державного регулювання;
- запровадження європейських підходів до акредитації та сертифікації отримувачів державної підтримки; та ін.

III. *Сприяння зростанню інвестиційної привабливості аграрного сектору та диверсифікація напрямів інвестування (від класичного землеробства до високотехнологічної переробки та агроінновацій).* Як відомо, в умовах воєнного стану важливість інвестування в аграрний сектор України має три основні пріоритети:

- для підтримки економіки України у воєнний час;
- для відновлення її потенціалу як світового постачальника продовольства;
- для зміцнення її позиції як оплоту впливу росії через власний експорт сільськогосподарської продукції.

Враховуючи сучасні виклики, притаманні для аграрного сектору України, можемо відзначити, що в глобальному сенсі перевагами інвестування в український агросектор можуть бути [244]:

- великий аграрний потенціал: Україна має один із найбільших земельних ресурсів у Європі. Це створює великі можливості для розвитку агробізнесу;
- експортний потенціал: Україна є одним із найбільших світових експортерів зерна, соняшникової олії, олійних культур та інших сільськогосподарських продуктів;
- інноваційний потенціал: використання сучасних сільськогосподарських технологій (сільськогосподарська автоматика, прецизійне землеробство, розвиток біотехнологій, вирощування органічної продукції, та ін.) приваблюють інвесторів;
- підтримка уряду: Уряд України активно підтримує аграрний сектор та залучення інвестицій, зокрема, активно запроваджуються спільні з міжнародними фінансовими організаціями плани післявоєнної відбудови України, провадиться активна робота щодо залучення інвестицій через державні інституції.

Війна стала каталізатором переосмислення підходів до управління ризиками, логістикою та ефективністю, тож у фокусі інвесторів з'явилися як традиційні, так і нові перспективні ніші (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Пріоритетні напрями інвестування в аграрному секторі України*

№ з/п	Сегмент інвестування	Напрями інвестування	Джерела інвестування
1.	Рослинництво та зернове господарство (найбільш капіталомісткий сегмент)	<ul style="list-style-type: none"> – Модернізація парку техніки; – впровадження точного землеробства (precision farming), моніторинг урожайності, ІТ-аналітика; – система зрошення в південних регіонах, що критично важливо з урахуванням кліматичних змін; – зернову логістику – елеватори, сушарки, залізничні термінали. 	<p>– Міжнародні донори та фонди (IFC, EBRD, USAID): фінансують інфраструктурні та модернізаційні проекти;</p> <p>– іноземні стратегічні інвестори: зокрема, інвесткомпанії з Близького Сходу, ЄС, Китаю;</p> <p>– український приватний капітал: найактивніші – агрохолдинги та сімейні агропідприємства;</p> <p>– державна підтримка: програми компенсації за придбання техніки, страхування, дешеві кредити через “5-7-9%”; та ін.</p>
2.	Тваринництво і птахівництво (цей напрям потребує довгострокового капіталу, але має стійкий внутрішній попит)	<ul style="list-style-type: none"> – Будівництво сучасних ферм (свинарство, птахівництво, ВРХ) із використанням енергоефективних технологій; – впровадження автоматизованих систем годівлі, контролю температури і гігієни; – переробка продукції тваринництва (із фокусом на внутрішній ринок і частковий експорт); – біобезпека та ветеринарна інфраструктура – окремий напрям для венчурного та грантового фінансування. 	
3.	Переробка с/гпродукції	<ul style="list-style-type: none"> – Олійно-жировий сектор (будівництво заводів з переробки соняшника, ріпаку, сої); – переробка зернових і бобових (виробництво борошна, круп, комбікормів); – глибока переробка кукурудзи (біоетанол, крохмаль); – харчова промисловість і крафтове виробництво. 	
4.	Органічне землеробство (український органічний сегмент показує стійке зростання 10–15% щорічно)	<ul style="list-style-type: none"> – Сертифікація органічних площ (попит із країн ЄС, Швейцарії, країн Перської затоки); – вирощування нішевих культур: нут, сочевиця, амарант, льон, гірчиця, шафран; – експортна контрактна модель – під вирощування продукції за заздалегідь узгодженими угодами; – створення переробних міні-хабів для локальних фермерів. 	
5.	Агроінфраструктура та логістика	<ul style="list-style-type: none"> – Будівництво та модернізація елеваторів; – термінали на західному кордоні – мультимодальні хаби для залізниці/автотранспорту; – сухі порти, зернові накопичувачі та перевалку в прикордонних зонах (Волинь, Львівщина, Закарпаття); – агроекспresi – спільні логістичні платформи з міжнародними донорами та Укрзалізницею. 	
6.	Біоенергетика та сталий розвиток (інвестори орієнтуються на декарбонізацію та енергетичну незалежність)	<ul style="list-style-type: none"> – Біогазові установки з відходів тваринництва та органіки; – виробництво паливних пелет із залишків агровиробництва; – солом'яні котельні для локальних фермерських господарств та громад; – зелений водень та інноваційні пілотні проекти, які отримують грантову підтримку ЄС. 	
7.	Агроінновації та цифровізація (технологічний агро напрям стрімко зростає)	<ul style="list-style-type: none"> – Дрони для обробки полів, аерофотозйомки та внесення ЗЗР; – супутниковий моніторинг врожайності і NDVI-індексів; – аграрні CRM та ERP-системи, що забезпечують прозоре управління земельним банком і виробництвом; – маркетплейси для фермерів, які виходять напряму до B2B/B2C-клієнтів. 	

*Джерело: узагальнено автором на основі [95]

Разом із цим, попри війну, ринок злиттів і поглинань (M&A) у сільському господарстві демонструє стабільну активність. Агробізнес залишається одним з небагатьох секторів, де відбуваються структурні покупки, консолідація активів та входження нових гравців, зокрема інституційних інвесторів і великих українських бізнес-груп [95].

Отже, аграрний сектор України – це поєднання високих ризиків і високого інвестиційного потенціалу. Для стратегічних інвесторів, які готові працювати в середньостроковій перспективі, український агросектор залишається досить привабливим напрямом для вкладення капіталу.

При цьому державне сприяння зростанню інвестиційної привабливості аграрного сектору має ґрунтуватися на поєднанні регуляторної стабільності, фінансових стимулів (застосування податкових пільг для інвестиційних проєктів у пріоритетних напрямках агровиробництва; розвиток механізмів державних гарантій і компенсацій процентних ставок; підтримка довгострокового кредитування та залучення інституційних інвесторів; та ін.), зниження ризиків та розвитку інфраструктури й людського капіталу, що забезпечить сталий приплив інвестицій і структурну модернізацію аграрної економіки України.

IV. Регулювання земельних відносин з точки зору забезпечення зменшення рівня їх деградації та відновлення ґрунтів. У Всесвітній хартії ґрунтів зазначено “Раціональне використання ґрунтів є одним з невід’ємних елементів сталого сільського господарства, а також є цінним інструментом регулювання клімату та шляхом до збереження екосистемних послуг та біорізноманіття” [309]. Окрім того створення системи сталого управління землею та ґрунтом на сьогодні виступає основним імперативом і у сфері забезпечення глобальної продовольчої безпеки. Тому Рекомендації щодо сталого управління землею та ґрунтом на національному рівні зосереджені, як правило, на виконанні завдань по зупинці деградації землі та виснаження поживних речовин у ґрунті та створенню основи для систем сталого управління землею та ґрунтом [193].

Відповідно до [226]: “охорона земель – це система правових, організаційних, економічних, технологічних та інших заходів, спрямованих на

раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського призначення для несільськогосподарських потреб, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення і підвищення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель лісового фонду, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення”.

За даними Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру [59] Держгеокадастр забезпечує раціональне використання та охорону земель, створення сприятливого екологічного середовища та поліпшення природних ландшафтів, а до повноважень органів земельних ресурсів щодо охорони земель належить: обґрунтування і забезпечення досягнення раціонального землекористування; захист сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників від необґрунтованого їх вилучення для інших потреб; захист земель від ерозії, селів, підтоплення, заболочування, вторинного засолення, переосушення, ущільнення, забруднення відходами виробництва, хімічними та радіоактивними речовинами та від інших несприятливих природних і техногенних процесів; збереження природних водно-болотних угідь; попередження погіршення естетичного стану та екологічної ролі антропогенних ландшафтів; консервація деградованих і малопродуктивних сільськогосподарських угідь [193].

На нашу думку, подальша оптимізація державного регулювання у сфері земельних відносин в Україні має здійснюватися з урахуванням комплексного підходу, який інтегрує екологічні, економічні та соціальні стандарти. При цьому, врахування екологічного фактору є критично необхідним для забезпечення відповідного балансу та на сьогодні є одним із ключових напрямків для удосконалення державного регулювання раціонального використання земельних ресурсів. Ми погоджуємося з І. Кравчук [118], що застосування сучасних агротехнологій та органічного землеробства дозволить мінімізувати негативний вплив на навколишнє середовище та забезпечити стійкий розвиток агросектора. Проте, ці методи впроваджуються недостатньо

активно через відсутність належної підтримки з боку держави та низьку обізнаність агровиробників.

На наше переконання, в умовах воєнного стану державне регулювання земельних відносин має бути переорієнтоване з функцій контролю та інтенсифікації використання земель на завдання їх консервації, безпеки, екологічної реабілітації та поетапного відновлення родючості (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Напрями вдосконалення державного регулювання земельних відносин в Україні (з урахуванням умов воєнного стану) в контексті зменшення деградації та відновлення ґрунтів*

Група напрямів	Зміст регуляторних заходів (з урахуванням умов воєнного стану)	Очікуваний результат
Інституційно-правові	Гармонізація земельного й екологічного законодавства; запровадження обов'язкових стандартів охорони ґрунтів; посилення відповідальності за деградацію земель; запровадження спеціального правового режиму для земель, пошкоджених бойовими діями; спрощення процедур консервації та рекультивації.	Підвищення правової дисципліни землекористувачів, зниження рівня деградації, правова визначеність у використанні постраждалих територій.
Фінансово-економічні	Економічні стимули для впровадження ґрунтозахисних технологій; диференціація земельного податку; державна підтримка рекультивації; податкові пільги для землекористувачів на деокупованих територіях; спрямування міжнародної допомоги на розмінування та рекультивацію.	Фінансове стимулювання відновлення земель і зниження економічних втрат агросектору.
Екологічні та ґрунтозахисні	Моніторинг стану ґрунтів; боротьба з ерозією та хімічним виснаженням; відновлення лісосмуг і природних екосистем; та ін.	Поліпшення якісного стану ґрунтів, стабілізація агроландшафтів.
Інформаційно-аналітичні та цифрові	Створення єдиної бази даних про стан земель; інтеграція кадастрових і моніторингових даних; використання ГІС; картографування замінованих і деградованих територій; оновлення даних Державного земельного кадастру з урахуванням воєнних ушкоджень.	Підвищення прозорості та обґрунтованості управлінських рішень.
Соціально-освітні	Розвиток дорадчих служб; підвищення екологічної культури землекористувачів; популяризація регенеративного землеробства; інформаційні кампанії щодо безпечного землекористування.	Формування відповідального землекористування, зменшення ризиків для населення.
Просторово-планувальні	Перегляд схем землеустрою з урахуванням воєнних пошкоджень; тимчасове виведення з обробітку небезпечних земель; екологічне зонування деокупованих територій.	Рационалізація використання земельних ресурсів у період відновлення.
Міжнародна та донорська підтримка	Залучення міжнародних програм розмінування та відновлення ґрунтів; імплементація стандартів ЄС щодо відновлення деградованих земель	Прискорення післявоєнного відновлення деградованих земель та імплементація європейських практик

*Джерело: узагальнено та систематизовано автором з використанням [59; 118]

При цьому використання сучасних ГІС технологій для моніторингу земельних ресурсів є ключовим аспектом удосконалення державного

регулювання. ГІС технології дозволяють створювати детальні карти земельних ресурсів, проводити просторовий аналіз даних, виявляти та прогнозувати проблемні зони, а також забезпечувати прозорість та доступність інформації для всіх зацікавлених сторін. Це сприяє підвищенню ефективності управління земельними ресурсами та зниженню негативних екологічних наслідків.

Разом із цим важливою складовою ефективного управління земельними ресурсами є залучення громадськості до процесу прийняття рішень. Участь ГО, місцевих ініціатив та проведення системних інформаційно-просвітницьких заходів сприяють підвищенню екологічної обізнаності землекористувачів і формуванню відповідального ставлення до використання земель.

Такий підхід забезпечує врахування локальних інтересів і специфіки територій, що створює передумови для збалансованого та довгострокового розвитку аграрного сектору загалом та для “приведення до стану, придатного для використання, забруднених земельних ділянок; забезпечення функціонування ринку землі на умовах прозорості та відкритості, сталого та ефективного використання земель” [233].

V. Відновлення та розвиток людського капіталу сільських територій. Для досконалення механізмів державної підтримки розвитку аграрного сектору України важливо звернути увагу на розвиток сільських територій. Держава може сприяти розбудові інфраструктури в сільських районах, зокрема, шляхом покращення доступу до освіти, охорони здоров'я, культурних та спортивних закладів. Крім того, важливо підтримувати розвиток малих та середніх підприємств у сільській місцевості, створювати умови для залучення інвестицій та розвитку підприємництва. Також слід забезпечити доступ до фінансових інструментів та кредитування для розвитку сільського господарства та інших галузей економіки сільських територій [92].

Відзначимо, що в ЄС політика сільського розвитку є частиною аграрної політики, хоча ресурси на її реалізацію й рознесені по двох бюджетних фондах EAGF та EAFRD. Політика сільського розвитку концентрується на питаннях виробництва чистої енергії, біо- та циркулярної економіки, екотуризму,

розвитку смарт-сіл, підтримці інновацій, мережуванні, використанні інноваційних фінансових інструментів, наданні дорадчих послуг та формуванні навичок, підтримці молодих фермерів та знов створених підприємств. У плані дотацій перевага тут надається програмним та компенсаційним форматам підтримки. Через окрему програму LEADER, яка фінансується через фонд EAFRD, стимулюється ініціатива знизу. Прямі трансфери з бюджету країни на розвиток сільських територій в рамках САП не передбачені [260].

Для України розвиток людського капіталу є ключовим фактором економічного й соціального відновлення сільських територій. Особливо актуальним це питання стає в умовах воєнного стану, коли значна частина сільського населення стикається з проблемами доступу до освіти, медичних послуг та можливостей для працевлаштування. Відповідно ефективне державне регулювання у цій сфері має бути спрямованим на створення умов для: повернення населення; професійної адаптації ВПО, демобілізованих військовослужбовців і молоді; підвищення кваліфікації; розвитку здоров'я; соціальної активності та залучення населення до процесів відновлення та розвитку сільських територій; та ін.

З огляду на викладене вище, серед перспективних напрямів державного регулювання відновлення та розвитку людського капіталу сільських територій України в умовах воєнного та післявоєнного періодів відзначимо такі:

- стимулювання повернення та закріплення населення на сільських територіях. В умовах війни та післявоєнної відбудови державне регулювання має бути спрямоване на формування мотиваційних механізмів повернення населення, зокрема ВПО і трудових мігрантів. Пріоритетними є житлові програми, відновлення соціальної інфраструктури, створення робочих місць і гарантування безпеки проживання, що сприятиме довгостроковому закріпленню населення на сільських територіях;

- професійна адаптація та інтеграція ВПО, демобілізованих військовослужбовців і молоді. Державне регулювання має забезпечувати умови для швидкої професійної адаптації соціально вразливих груп населення шляхом

розвитку програм перекваліфікації, дуальної освіти, професійної орієнтації та підтримки першого робочого місця. Особлива увага має приділятися інтеграції демобілізованих військовослужбовців у цивільне та аграрне життя, а також створенню можливостей для самореалізації молоді в сільській місцевості;

– підвищення кваліфікації та розвитку безперервного навчання. В умовах структурних змін аграрного сектору та післявоєнної модернізації економіки держава має сприяти розвитку системи безперервного навчання, підвищення кваліфікації та набуття нових компетентностей. Пріоритетами є розвиток цифрових, управлінських і підприємницьких навичок, адаптація освітніх програм до потреб відновлення сільських територій і ринку праці;

– медико-профілактичний та психосоціальний напрям розвитку здоров'я. Війна суттєво погіршила фізичний і психічний стан сільського населення, що потребує посилення державного регулювання у сфері охорони здоров'я. Основними завданнями є розвиток первинної медичної допомоги, телемедицини, програм профілактики захворювань і психологічної реабілітації, особливо для ВПО, ветеранів та членів їхніх сімей, як основи відновлення людського капіталу;

– активізація соціальної участі та громадської залученості населення. В умовах післявоєнного відновлення особливої ваги набуває залучення населення до процесів планування та реалізації програм розвитку сільських територій. Державне регулювання має стимулювати розвиток місцевих ініціатив, громадських організацій, волонтерського руху та соціального партнерства, що сприяє формуванню соціального капіталу та підвищенню відповідальності громад за власний розвиток;

– забезпечення умов для продуктивної зайнятості та створення можливостей самореалізації. Держава має забезпечити умови для продуктивної зайнятості сільського населення через підтримку аграрного та несільськогосподарського підприємництва, розвитку кооперації, соціального бізнесу й сімейних форм господарювання. У післявоєнний період цей напрям є ключовим;

– інфраструктурно-безпековий напрям як умова відновлення людського капіталу. Повернення населення та його активна участь у відновленні

неможливі без відновлення житла, об'єктів освіти, медицини, культури та транспортної доступності. Державне регулювання має забезпечувати відбудову інфраструктури з урахуванням безпекових, екологічних і енергоефективних вимог;

– інституційно-комунікативний напрям управління людським капіталом.

Ефективне відновлення людського капіталу потребує розвитку партнерства між органами влади, бізнесом, громадським сектором і населенням. Державне регулювання має передбачати посилення ролі територіальних громад, розвиток механізмів громадської участі, інформаційно-просвітницьких кампаній і прозорого управління процесами відновлення; та ін.

VI. *Цифровізація та технологічна модернізація аграрного сектору.*

Проведене нами в параграфі 2.3 дослідження інформаційно-комунікативного механізму державного регулювання аграрного сектору України підтвердило, що цифровізація є одним із ключових чинників модернізації аграрної сфери в умовах цифрової економіки. Зокрема, аналіз практичного досвіду аграрних підприємств в Україні та країнах ЄС засвідчив, що інтеграція цифрових технологій дозволяє підвищити продуктивність на 10–30 %, зменшити використання ресурсів (води, добрив, пального) на 15–25 %, а також поліпшити якість продукції [167]. Тобто в умовах, коли “сталій розвиток аграрного сектору стає стратегічним пріоритетом, цифровізація виступає потужним інструментом для екологізації та модернізації галузі. Цифрові технології – включно з Інтернетом речей (IoT), великими даними (Big Data), штучним інтелектом (AI), блокчейном, дистанційним зондуванням (drones, супутники) = дозволяють перейти до точного, ресурсоощадного та екологічно відповідального агровиоробництва тощо” [143, с. 257].

З огляду на це, в контексті вдосконалення механізмів державного регулювання у сфері цифровізації та технологічної модернізації аграрного сектору України, відзначимо такі перспективні напрями (табл. 3.7):

- цифрова трансформація системи державного управління аграрним сектором;
- розвиток цифрової інфраструктури сільських територій;
- стимулювання впровадження цифрових і smart-технологій в агробізнесі;

- технологічна модернізація матеріально-технічної бази аграрного сектору;
- розвиток цифрових навичок і технологічних компетентностей аграрних кадрів;
- інноваційно-науковий розвиток і аграрні цифрові екосистеми;
- фінансово-інвестиційний вектор цифрової модернізації;
- кібербезпековий та регуляторний напрям діяльності.

Отже, на нашу думку, означені в табл. 3.7 перспективні вектори державного регулювання цифровізації та технологічної модернізації аграрного сектору, формують основу післявоєнного відновлення, інноваційного розвитку та інтеграції України до європейського аграрного простору, забезпечуючи підвищення продуктивності, стійкості та конкурентоспроможності аграрного виробництва.

Таблиця 3.7

Напрями вдосконалення державного регулювання у сфері цифровізації та технологічної модернізації аграрного сектору України*

Група напрямів	Зміст регуляторних заходів	Очікуваний результат
Цифровізація державного управління аграрним сектором	Запровадження електронного управління, інтеграція реєстрів, цифровий моніторинг аграрної політики (інструменти: єдині цифрові платформи; електронні сервіси; автоматизація адміністрування державної підтримки; ІІІ; та ін.).	Прозорість управління; зниження транзакційних витрат; підвищення ефективності політики
Розвиток цифрової інфраструктури сільських територій	Забезпечення доступу до швидкісного Інтернету та цифрових сервісів (інструменти: державні інвестиції; ІІІІ; міжнародна технічна допомога; та ін.).	Доступність цифрових технологій; зменшення цифрового розриву
Впровадження цифрових і smart-технологій в агро-виробництві	Підтримка точного землеробства, автоматизації, дистанційного моніторингу (інструменти: гранти; пільгове кредитування; компенсація вартості обладнання).	Зростання продуктивності; оптимізація ресурсів; екологічна стійкість
Технологічна модернізація матеріально-технічної бази аграрного сектору	Оновлення техніки, впровадження енергоефективних та кліматично адаптованих технологій (інструменти: лізингові програми; податкові стимули; підтримка агро-машинобудування).	Підвищення конкурентоспроможності; зниження енерговитрат
Розвиток цифрових і технологічних компетентностей аграрних кадрів	Формування цифрових навичок фермерів і працівників АПК (інструменти: аграрна освіта; дорадчі служби; програми підвищення кваліфікації; та ін.).	Адаптація кадрів до інновацій; ефективне використання технологій
Інноваційно-науковий розвиток і агротех-екосистеми	Інтеграція науки, бізнесу та освіти, розвиток агротех-стартапів (інструменти: інноваційні хаби; кластери; трансфер технологій; та ін.).	Комерціалізація інновацій; технологічне оновлення сектору
Фінансово-інвестиційне забезпечення цифрової модернізації	Розширення доступу до фінансування цифрових проєктів (інструменти: пільгові кредити; гранти; держгарантії; донорські програми; та ін.).	Активізація інвестицій; масштабування інновацій
Регуляторне та кібербезпекове забезпечення	Формування сучасної нормативної бази та захист цифрових систем (інструменти: стандарти кібербезпеки; захист даних; адаптація до норм ЄС; ат ін.).	Безпека цифрових рішень; довіра до цифровізації

*Джерело: узагальнено автором

Адже, як засвідчує практика, цифровізація – це не лише технологічна модернізація, а й важливий стратегічний інструмент соціально-екологічної перебудови агросектору в умовах сучасних глобальних викликів та загроз.

VII. Інтеграція екологічних і кліматичних пріоритетів у політику відновлення аграрного сектору України. Відновлення аграрного сектору України в умовах повоєнної реконструкції та триваючих кліматичних змін потребує принципово нового підходу до формування державної аграрної політики. Традиційна орієнтація на кількісне зростання виробництва має поступитися системній інтеграції екологічних та кліматичних пріоритетів, що відповідає цілям сталого розвитку, Європейському зеленому курсу та зобов'язанням України в межах євроінтеграційного процесу.

Зелене відновлення (“green recovery”) – це процес подолання наслідків надзвичайних ситуацій та/або воєн з покращенням умов життя нинішнього та майбутніх поколінь на пошкодженій території. Йдеться про заходи з пом'якшення зміни клімату, боротьби з виснаженням водних ресурсів, збереження біорізноманіття, забезпечення чистого повітря, води та ґрунту, а також загального сталого та інклюзивного розвитку країни. Зелене відновлення сприяє економічному зростанню та створює нові робочі місця й сприятливі умови життя [75].

По суті, “зелений” – це широкий термін, який часто означає зменшення екологічного сліду та захист природного середовища. Він охоплює широкий спектр діяльності, спрямованої на зменшення забруднення, збереження ресурсів та мінімізацію загального впливу на довкілля. Основна відмінність полягає в тому, що “зелений” є більш загальним терміном, пов'язаним з екологічно сталими практиками та продукцією, тоді як “кліматичний” конкретно зосереджений на ініціативах, які або зменшують викиди парникових газів (пом'якшення зміни клімату), або допомагають людям адаптуватися до наслідків зміни клімату (адаптація) [87].

Відзначимо, що українські громадські екологічні організації запропонували 7 принципів зеленого відновлення як основи стратегії повоєнної відбудови України [86]:

1. Наскрізність природоохоронної та кліматичної політики по всіх секторах – врахування положень природоохоронної та кліматичної політики, їхніх умов та обмежень в усіх документах стратегічного та програмного характеру в усіх сферах суспільного життя та на всіх рівнях; впровадження пріоритетів Європейського “зеленого курсу”, зокрема, модернізацію та декарбонізацію економіки, чисте промислове виробництво, збереження біорізноманіття та перехід на сталі сільськогосподарські практики.

2. Відновлення як інструмент забезпечення базових потреб українців і сприяння сталому розвитку України.

3. Розвиток зеленої економіки – низьковуглецевої та енергоощадної, природо-орієнтованої та циркуляційної економічної моделі, ефективного, ресурсощадного та чистого виробництва, збалансованого споживання.

4. Дотримання світових екологічних стандартів на всіх рівнях – відмова від нормування допустимого впливу на компоненти довкілля, визначення методів моніторингу та відповідних вимог до якості ґрунтів, повітря, води та довкілля в цілому з метою забезпечення безпечного та бажаного стану довкілля, застосування найкращих доступних технологій та методів управління.

5. Дотримання європейських екологічних інструментів планування — екологічного законодавства, зокрема, стратегічної екологічної оцінки планів та програм та оцінки впливу на довкілля планованої діяльності, екосистемного підходу – задля врахування екологічних пріоритетів під час планування розвитку і відновлення в Україні.

6. Забезпечення ролі місцевого самоврядування та умов прозорості та залучення громадськості та громад до прийняття рішень – розробка важливих документів, таких як стратегії чи плани післявоєнного відновлення за активної участі та залучення усіх зацікавлених сторін, включаючи місцеве самоврядування та організації громадянського суспільства.

7. Ефективне функціонування і використання цільових/донорських фондів для післявоєнного відновлення і розбудови зеленої економіки – такі фонди мають працювати скоординовано та на засадах ефективного та

прозорого адміністрування їхньої діяльності з урахуванням кращого світового досвіду, а також супроводжувати свою роботу діяльністю з підвищення спроможності усіх зацікавлених сторін до “зеленого” відновлення і розвитку на національному і локальному рівнях.

З огляду на це, серед пріоритетних напрямів державного регулювання в контексті інтеграції екологічних і кліматичних пріоритетів у політику відновлення аграрного сектору України, вважаємо за доцільне, відзначити такі:

- нормативно-правова та інституційна інтеграція екологічних і кліматичних пріоритетів (гармонізація аграрного та екологічного законодавства з нормами ЄС (Європейський зелений курс, САП, кліматичне право ЄС); інтеграція кліматичних і екологічних цілей у стратегії відновлення АПК та регіональні програми розвитку; посилення міжвідомчої координації; інституційна підтримка “зеленої” трансформації аграрного сектору);

- екологізація системи державної підтримки аграрного виробництва (запровадження принципу “екологічної умовності” (eco-conditionality) для доступу до бюджетних дотацій; стимулювання сталих агропрактик (органічне виробництво, ґрунтозахисні технології, агролісомеліорація); підтримка малих і середніх виробників у впровадженні екологічних стандартів; компенсація витрат на сертифікацію екологічної та органічної продукції);

- кліматично-орієнтоване управління природними ресурсами (відновлення деградованих і забруднених війною земель сільськогосподарського призначення; запровадження адаптаційних заходів до зміни клімату (посухостійкі культури, водозберігаючі технології); сталий розвиток систем зрошення та дренажу з урахуванням кліматичних ризиків; збереження біорізноманіття агроландшафтів);

- зменшення шкідливого кліматичного та екологічного впливу аграрного сектору (зменшення викидів парникових газів у тваринництві та рослинництві; стимулювання використання відновлюваних джерел енергії в АПК; розвиток циркулярної економіки (утилізація відходів, біогаз); впровадження кліматично розумного сільського господарства (Climate-Smart Agriculture));

- розвиток фінансово-економічних інструментів “зеленого” відновлення (розвиток зеленого фінансування (зелені облігації, кліматичні фонди, гранти); залучення міжнародної фінансової допомоги та донорських програм на екологічні проєкти; страхування кліматичних ризиків у сільському господарстві; податкові стимули для екологічно відповідального агробізнесу);
- науково-інноваційне та цифрове забезпечення екологізації сфери АПК (підтримка агроекологічних і кліматичних досліджень; впровадження цифрового моніторингу стану ґрунтів, водних ресурсів і викидів; розвиток точного землеробства та агроінновацій; трансфер знань через дорадчі служби та аграрну освіту);
- соціально-екологічний вимір відновлення сільських територій (створення “зелених” робочих місць у сільській місцевості; підвищення екологічної свідомості аграріїв і громад; залучення громад до управління природними ресурсами; підтримка екологічно орієнтованого розвитку ТГ);
- моніторинг, оцінка та прозорість екологічної політики (запровадження системи екологічних і кліматичних індикаторів у АПК; оцінка впливу програм відновлення на довкілля та клімат; відкритість даних і підзвітність; посилення екологічного контролю з урахуванням воєнних і післявоєнних викликів); та ін.

Інтеграція екологічних і кліматичних пріоритетів у політику відновлення аграрного сектору України має стати структурною основою його модернізації, підвищення стійкості до кліматичних ризиків, зміцнення експортного потенціалу та прискорення євроінтеграційних процесів.

В Україні ефективною платформою для застосування цих зелених індикаторів є започаткована національна цифрова платформа з питання українського відновлення DREAM, яка містить вимогу щодо “екологічної чистоти” проєктів, однак потребує деталізації та конкретизації ключових складових та індикаторів.

VIII. Зміцнення інклюзивності аграрної політики України та забезпечення гендерної рівності у доступі до ресурсів і можливостей. Зміцнення інклюзивності аграрної політики України є одним із ключових напрямів її модернізації загалом в умовах післявоєнного відновлення, євроінтеграції та структурних трансформацій аграрного сектору.

Засади інклюзивності відображені у програмі ООН “Сталий розвиток: Цілі і Порядок денний 2030”, яка передбачає: подолати бідність в усіх її формах, сприяти добробуту та продуктивній зайнятості для усіх, забезпечити загальний доступ до ресурсів (води, енергії, екосистем тощо) і можливостей для усіх (всеохоплюючої освіти, інновацій, правосуддя, інфраструктури, санітарії), зменшити нерівність всередині країн і між ними.

У свою чергу, І. Манцуров, порівнюючи засади концепції сталого розвитку і концепції інклюзивного розвитку, стверджує, що “інклюзивний розвиток – це вже нова концепція, що має принципові відмінності. Сталий розвиток ... формує основи для інклюзивного розвитку” [136]. Зображаючи логіку трансформації моделей економічної динаміки – економічне зростання → сталий розвиток → інклюзивний розвиток, зазначається, що кожна наступна модель не заперечує, а гармонійно розвиває попередні [136].

Узагальнюючи наукові погляди і міжнародні орієнтири, можна вказати такі ключові засади інклюзивного розвитку [93]:

- широкі суспільні цілі, всебічний розвиток людини;
- скорочення нерівності та бідності, участь у розподілі доходу, саме бідні люди мають отримувати вигоду від розвитку, забезпечення згуртованості (соціальна інклюзія);
- участь громадян усіх груп в економічному житті, а не лише у розподілі доходів, економічний розвиток трансформується у підвищення зайнятості, рівність у доступі до ресурсів і ринків (економічна інклюзія);
- одержання вигід широкими верствами населення, особливо дітьми, жінками, особами похилого віку (інклюзія щодо вразливих груп населення);
- участь громадян у бережливому використанні природних ресурсів і захисті навколишнього середовища, здійсненні контролю (екологічна інклюзія);
- формування рівноцінних базових умов і шансів для життєдіяльності населення у містах і сільській місцевості, рівномірний розподіл вигод між територіями, усунення диспропорцій, вирівнювання розвитку багатих і бідних країн (територіальна інклюзія);

– якщо можливості людей і ресурси планети підвищать здатність задовольняти людські потреби у коротко- і довготерміновій перспективі, то нащадки отримають істотні вигоди для сталого процвітання (міжпоколінна інклюзія).

З огляду на це, можемо стверджувати, що інклюзивна аграрна політика передбачає залучення та рівний доступ до ресурсів, державної підтримки й процесів ухвалення рішень усіх груп учасників аграрних відносин: малих і середніх виробників, фермерських господарств, кооперативів, жінок і молоді в сільській місцевості, ВПО, демобілізованих військовослужбовців, осіб з інвалідністю, а також територіальних громад. Відповідно ключовими напрямками зміцнення інклюзивності аграрної політики в Україні мають стати:

– розширення доступу до державної підтримки (спрощення процедур отримання дотацій, грантів і компенсацій; диференціація інструментів підтримки з урахуванням масштабу господарювання; орієнтація програм на малі та сімейні фермерські господарства);

– соціальна спрямованість аграрної політики (інтеграція аграрної та соціальної політики у частині розвитку сільських територій; підтримка зайнятості, самозайнятості та підприємництва в аграрній сфері; створення умов для повернення населення в сільську місцевість);

– гендерна та молодіжна інклюзія (підтримка жіночого агропідприємництва; розвиток програм для молодих фермерів; забезпечення рівного доступу до фінансів, освіти й дорадчих послуг);

– інституційна участь громад та стейкхолдерів (залучення ОМС, громадських і професійних об'єднань до формування аграрної політики; розвиток механізмів ППП; підвищення прозорості та підзвітності органів влади);

– інклюзивна цифровізація аграрного сектору (забезпечення доступу малих виробників до цифрових сервісів і платформ; розвиток цифрової грамотності в сільській місцевості; мінімізація цифрового розриву між регіонами);

– врахування потреб вразливих груп в умовах війни (адаптація програм підтримки для ВПО та ветеранів; сприяння професійній адаптації та реінтеграції; підтримка аграрних проєктів соціального підприємництва); та ін.

IX. Посилення ролі науки, дорадництва і трансферу знань у відновленні аграрного сектору України. Як артикульовано в параграфі 2.3, в умовах повномасштабної війни та післявоєнної відбудови в Україні аграрна наука відіграє визначальну роль у формуванні рішень, спрямованих на забезпечення продовольчої безпеки, відновлення виробничого потенціалу та адаптацію аграрного сектору до нових ризиків. Звідси випливає абсолютно логічний висновок, що державне регулювання в подальшому має зосереджуватися на прикладних дослідженнях, пов'язаних із відновленням родючості ґрунтів, розмінуванням і рекультивацією земель, кліматичною адаптацією, біобезпекою та підвищенням стійкості аграрного виробництва.

У свою чергу, ключовою ланкою між наукою та виробником, особливо в умовах кризових трансформацій виступає аграрне дорадництво.

Відзначимо, що в світовому аграрному секторі сільськогосподарське дорадництво, що в англomовній літературі часто позначається як “agricultural extension” – дослівно “поширення сільськогосподарських знань”, виступає ключовим інститутом. Його діяльність є ваговою складовою розвитку людського капіталу на сільських територіях, оскільки воно забезпечує малі форми господарювання в аграрному секторі, зокрема фермерські господарства, необхідними знаннями та інформацією [119]. Станом на червень 2024 р. до Реєстру сільськогосподарських дорадників та експертів-дорадників внесено 463 дорадники та 296 експертів-дорадників [309].

Нам близька позиція науковців, що “в умовах змін адміністративного устрою, євроінтеграції, воєнних дій та змін клімату розбудова системи сільськогосподарського дорадництва та ефективного функціонування її суб'єктів на рівні територіальних громад, здатних оперативно та всебічно забезпечувати інформаційні потреби сільгоспвиробників та інших членів громади є необхідною умовою стійкого функціонування не лише аграрної галузі, а й гармонійного розвитку екосистеми сільських територій” [309]. При цьому посилення ролі дорадчих служб має забезпечувати швидку передачу науково обґрунтованих рекомендацій аграріям щодо відновлення виробництва,

оптимізації технологій, управління ризиками та адаптації до змін регуляторного середовища. Особливої уваги потребує розвиток дорадництва для малих і середніх сільськогосподарських виробників.

У даному контексті важливо згадати й про трансфер знань, який передбачає системне впровадження наукових розробок, інноваційних технологій і кращих практик у виробничу діяльність аграрних підприємств. Державне регулювання має сприяти створенню ефективних механізмів трансферу через демонстраційні господарства, цифрові платформи, публічно-приватні партнерства та інноваційні кластери, що забезпечує прискорену модернізацію аграрного сектору.

Водночас відновлення аграрного сектору потребує узгодженої взаємодії наукових установ, закладів аграрної освіти, дорадчих служб, органів державної влади та аграрного бізнесу. Тобто в даному випадку можна говорити про інституційне посилення системи “наука – дорадництво – виробництво”. Відповідно державна політика має бути спрямована на відновлення інституційної спроможності цієї системи, її фінансове забезпечення, кадрове оновлення та цифрову трансформацію.

На сьогодні вже є очевидним, що посилення ролі науки і дорадництва неможливе без розвитку людського капіталу. Інакше кажучи, державне регулювання має передбачати підтримку молодих учених, підвищення кваліфікації дорадників, інтеграцію результатів наукових досліджень у навчальні програми та формування культури безперервного навчання серед аграріїв.

Насамкінець зауважимо, що післявоєнне відновлення аграрного сектору України тісно пов’язане з євроінтеграційним вектором. Саме тому посилення ролі науки і трансферу знань має відбуватися з урахуванням європейських стандартів, участі у міжнародних дослідницьких програмах, обміну досвідом та впровадження кращих практик сталого аграрного розвитку.

З огляду на викладене вище, визначимо такі перспективні напрями державного регулювання в контексті посилення ролі науки, дорадництва і трансферу знань у відновленні аграрного сектору України, як:

- аграрна наука як стратегічна основа відновлення сектору;

- дорадництво як канал оперативного впровадження знань;
- трансфер знань як механізм післявоєнної модернізації;
- інституційне посилення системи “наука – дорадництво – виробництво”;
- кадровий і освітній вимір розвитку знаннєвої економіки агросектору;
- міжнародна інтеграція та адаптація до стандартів ЄС; та ін.

Резюмуючи відзначимо, що державне регулювання в контексті посилення ролі науки і трансферу знань в аграрній сфері має відбуватися з урахуванням європейських стандартів, участі у міжнародних дослідницьких програмах, обміну досвідом та впровадження кращих практик сталого аграрного розвитку.

Таким чином, обґрунтовані в параграфі перспективні вектори вдосконалення механізмів державного регулювання у сфері відновлення аграрного сектору економіки України підтверджують доцільність переходу від фрагментарних та ситуативних регуляторних рішень до системної, інтегрованої моделі державної аграрної політики. Визначені в роботі напрями поєднують фінансово-економічні, соціальні, інституційні, інформаційні та науково-інноваційні складові, що дозволяє комплексно реагувати на виклики воєнного та післявоєнного періодів.

На нашу думку, практична реалізація запропонованих векторів може створити передумови для відновлення виробничого потенціалу вітчизняного аграрного сектору, посилення інвестиційної привабливості галузі, розвитку людського капіталу та підвищення якості життя сільського населення тощо. Водночас інтеграція інноваційних, цифрових та екологічних пріоритетів сприятиме формуванню конкурентоспроможної, адаптивної та кліматично стійкої моделі аграрного розвитку, яка визначає стратегічну роль держави у формуванні умов для сталого відновлення аграрного сектору України та забезпечення його внеску в національну економічну безпеку й розвиток сільських територій.

3.3. Обґрунтування моделі комплексного механізму державного регулювання аграрного сектору економіки України та особливостей її концептуалізації

Ефективне відновлення та розвиток аграрного сектору економіки України вимагає не лише відновлення виробничого потенціалу, але й створення системного підходу до державного регулювання, який враховував би економічні, соціальні та екологічні аспекти діяльності в аграрній сфері. У цьому контексті особливої актуальності набуває формування моделі комплексного механізму державного регулювання аграрного сектору, здатного забезпечити координацію державної політики, стимулювання інвестицій, впровадження інновацій та сталих практик виробництва, а також інтеграцію екологічних та кліматичних пріоритетів, що є ключовими для забезпечення довгострокової стійкості аграрного сектору.

Нагадаємо, що в “Енциклопедії державного управління” лише дотично згадується про комплексність механізмів державного управління. Зокрема там зазначено таке: “Залежно від засобів, які використовуються у конкретних механізмах державного управління, вони можуть бути політичними, економічними, соціальними, організаційними та правовими, а також комплексними відповідно до основних сфер суспільної діяльності” [77]. При цьому, Л. Приходченко пропонує визначати комплексний механізм як систему економічних, мотиваційних, організаційних, політичних та правових механізмів [202]. Аналогічний підхід до тлумачення змісту комплексного механізму знаходимо також у наукових розробках Н. Нижник [153], Н. Обушної [160], М. Орлів [165], Р. Рудніцької [247], та інших.

Інакше кажучи, у вітчизняному науковому дискурсі сформувалася традиція розглядати комплексний механізм державного управління як систему цільових механізмів державного управління. З огляду на це, модель комплексного механізму державного регулювання системи аграрного сектору економіки України надалі в роботі ми будемо розглядати як цілісну систему, в якій визначено особливості та пріоритети державного регулювання аграрного сектору, що опосередковуються ідентифікованими механізмами державного регулювання

(організаційний, нормативно-правовий, фінансово-економічний, інформаційно-комунікативного та науково-дослідний), а також сформовано дієвий взаємозв'язок між усіма суб'єктами державного регулювання в досліджуваній системі.

Отже, комплексний механізм державного регулювання аграрного сектору України доцільно трактувати як цілісну багаторівневу систему засобів впливу держави (органів державного управління та/або уповноважених державою суб'єктів) на забезпечення функціонування аграрного сектору в заданому режимі, що формується на основі синергетичної взаємодії організаційного, нормативно-правового, фінансово-економічного, інформаційно-комунікативного та науково-дослідного механізмів. Їх поєднання забезпечує реалізацію регуляторних функцій держави щодо аграрного сектору, зокрема в умовах підвищеної невизначеності та нестабільності зовнішнього середовища, надаючи державному впливу цільовизначального характеру та спрямованості на зростання результативності й ефективності аграрного виробництва.

Водночас побудова комплексного механізму державного регулювання має ґрунтуватися на засадах системності, узгодженості та адаптивності, що передбачає зміцнення внутрішньої цілісності регуляторної системи, забезпечення виконання її ключових функцій і недопущення суперечностей між процесами ухвалення управлінських рішень та їх практичною реалізацією. Такий підхід створює інституційні передумови для збалансування інтересів суб'єктів і об'єктів державного регулювання в аграрній сфері та підвищення ефективності державної аграрної політики в цілому.

Зокрема, з позицій системного та інституціонального підходів можна стверджувати, що організаційний, нормативно-правовий, фінансово-економічний, інформаційно-комунікативний та науково-дослідний механізми, які формують комплексний механізм державного регулювання аграрного сектору України, перебувають у взаємній обумовленості та детермінуються єдиною цільово-функціональною архітектонікою, яка включає (рис. 3.1):

а) мету, завдання та функції державного регулювання аграрного сектору, зорієнтовані на досягнення стратегічних пріоритетів у цій сфері;

Рис. 3.1. Модель комплексного механізму державного регулювання аграрного сектору економіки України [власна розробка автора]

б) чітко ідентифіковані об'єкти та суб'єкти державного регулювання аграрного сектору, структуровані відповідно до рівнів публічного управління та сфер регуляторного впливу;

в) систему базових і специфічних принципів державного регулювання аграрного сектору, що формують методологічну основу функціонування комплексного механізму;

г) інтегровану сукупність форм, напрямів, методів, інструментів та важелів державного впливу, спрямованих на підвищення ефективності та інклюзивності розвитку аграрного сектору в умовах структурних трансформацій (у т.ч. й у повоєнний період).

На наше переконання державне регулювання аграрного сектору економіки України в контексті формування комплексного механізму має бути обґрунтованим з точки зору його мети, завдань, принципів, форм, напрямів, методів, засобів/інструментів і важелів. Зокрема, у даному випадку мова йде про так званий “регулюючий вплив держави”, який представляє собою комплекс взаємоузгоджених заходів в аграрній сфері, що приймаються всіма суб'єктами за участі об'єктів та безпосередньо впливають на об'єкт регулювання в аграрному секторі. Такий державний регулюючий вплив має призводити до бажаних для держави змін в аграрній сфері загалом. Таким чином, відбувається вплив на всі об'єкти державного регулювання в аграрному секторі.

З огляду на це, надалі більш детально обґрунтуємо модель комплексного механізму державного регулювання аграрного сектору економіки України (надалі – комплексний механізм).

Першочерговим кроком розробки та обґрунтування комплексного механізму державного регулювання аграрного сектору України є визначення цільової направленості або мети, яка за своїм змістом носить об'єктивний характер та виступає базисним системоутворюючим фактором, що зумовлює діяльність системи та її головну властивість – цільове призначення. У зв'язку з цим ще Аристотель відзначав, що благо повсюди залежить від дотримання двох умов: правильного встановлення кінцевої мети усякого роду діяльності і винайдення відповідних засобів, що ведуть до кінцевої мети [134, с. 155].

Проведені нами дослідження дозволяють стверджувати, що метою комплексного механізму державного регулювання аграрного сектору є створення сприятливих передумов, необхідних для забезпечення функціонування аграрного сектору в заданому режимі та його стійкості до кризових викликів (зокрема в умовах воєнного стану). При цьому під функціонуванням аграрного сектору в заданому режимі будемо розуміти розвиток аграрного виробництва, забезпечення продовольчої безпеки, конкурентоспроможності аграрної продукції, соціальної стабільності сільських територій та ін. Тобто основна роль держави полягає в тому, щоб за допомогою різноманітних напрямів, форм, інструментів/засобів і методів впливу створити сприятливе середовище для сталого розвитку агровиробництва, підтримки товаровиробників в аграрному секторі країни й забезпечення продовольчої безпеки.

Реалізація означеної мети значною мірою визначатиме місію державного регулювання аграрного сектору, а саме – забезпечення добробуту громадян країни, що потребує перетворення аграрного сектору в життєздатну і процвітаючу галузь економіки як основу продовольчої, економічної та соціальної безпеки держави.

Як відомо, будь-яка мета конкретизується та розвивається у відповідних завданнях, що відображають конкретні напрями та дії держави, спрямовані на реалізацію її аграрної політики, досягнення поставленої мети та виконання місії аграрного розвитку країни. Наукові пошуки в колі даної проблеми загалом, а також урахування базових положень концепту “Тріада сталого розвитку аграрного сектора економіки” в т. ч., дозволили нам виокремити ряд завдань державного регулювання аграрного сектора, які відображені на рис. 3.1 та більш конкретно вже були описані в параграфі 1.2.

Вищезазначені особливості комплексного механізму дозволили окреслити його функціональне призначення в контексті державного регулювання аграрного сектору України. Зокрема, було встановлено, що функції комплексного механізму чітко відображають його мету/зміст, соціально-регулятивну роль та завдання. При цьому функції комплексного механізму носять об’єктивний характер і використовуються на різних напрямках та рівнях у системі публічного управління.

Проведені дослідження дозволяють ідентифікувати такі основні функції державного регулювання аграрного сектору України, як:

- регуляторно-правова функція. Передбачає організацію діяльності суб'єктів аграрного сектору на різних рівнях управління (міжнародному, національному, галузевому, регіональному/місцевому) рівнях через встановлення “правил гри” за допомогою розробки й затвердження регуляторних нормативно-правових актів (законів, програм розвитку, стандартів та ін.) у цій сфері;

- стимулююча/стримуюча функція. Процес державного регулювання має бути побудований та реалізований таким чином, щоб сформувати сприятливе регуляторне середовище, основним фокусом якого є активізація функціонування аграрних підприємств та забезпечення сталого розвитку аграрного сектора економіки. Варто зауважити, що реалізація цієї функції в контексті стримання розвитку також є не менш важливою за попередню, оскільки невиправдана концентрація сільськогосподарських виробників у певних регіонах негативно позначається на рівні продовольчої безпеки країни в цілому [265];

- підтримка сталого попиту на продукти харчування та сільськогосподарську сировину для промисловості з урахуванням їх прогресивної структури й потреб залежно від статі, віку, регіону проживання, платоспроможного попиту населення. Дану функцію загалом можна розглядати в контексті стимулюючої, проте, враховуючи пріоритет у формуванні споживчого попиту в аграрній сфері в контексті її функціоналу, вважаємо за доцільне, відзначити цю функцію окремо. Держава виконує цю функцію за допомогою формування доходів основних груп населення, підтримуючи необхідний рівень пенсій, допомог, стипендій. Водночас держава сприяє формуванню платоспроможного попиту населення на продовольчі товари через регулювання системи цін на продукти харчування, державні та регіональні замовлення, надання сприяння в експорті [190];

- розподільча функція. Передбачає, що процес управління має бути побудований та реалізований таким чином, щоб сформувати сприятливе регуляторне середовище, основним фокусом якого є активізація функціонування аграрних підприємств та забезпечення сталого розвитку аграрного сектора економік [265];

– наглядово-дорадча (контролююча) функція. Передбачає нагляд щодо дотримання законодавства (у т.ч. й процесів ціноутворення на сільськогосподарську продукцію), якості сільськогосподарської продукції, реалізації стратегічних і оперативних планів у рамках галузі, використання ресурсів (у т.ч. й фінансових) тощо. Дана функція, з одного боку, спрямована на виявлення дефектів, недоліків та невідповідностей управлінських рішень в аграрному секторі, а з іншого боку є дорадчо-аналітичною, так як проявляється в коментуванні цих рішень і розробці рекомендацій щодо усунення виявлених проблем [39];

– інформаційно-комунікативна функція. Дозволяє узгоджувати і об'єднувати цілі діяльності агровиробників та інтереси громадян в єдине ціле, що в результаті призводить до прийняття спільних управлінських рішень та поступової трансформації державної аграрної політики в публічну.

Важливо зауважити, що вищезгадані функції державного регулювання аграрного сектору тісно взаємопов'язані та можуть призвести до бажаного ефекту лише тоді, коли вони співпрацюють комплексно.

Розглядаючи суб'єктно-об'єктний аспект комплексного механізму державного регулювання аграрного сектору України відзначимо, що:

а) в узагальненому вигляді основних суб'єктів комплексного механізму на різних рівнях державного регулювання аграрного сектору можна представити такими рівнями (див. параграф 2.2): а) мегарівнем (ФАО; СОТ; Світовий банк; МВФ; ОЕСР; та ін. інститути ЄС); б) макrorівнем (суб'єкти, що: забезпечують розробку та реалізацію державної аграрної політики в Україні загалом (ВРУ, КМУ, Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України); наділені виконавчо-розпорядчими та контрольно-наглядовими функціями (Міністерство фінансів України; Державна регуляторна служба України; Мінюст; Держпродспоживслужба; Укрдержфонд; Держгеокадастр та ін.); функціонують у межах державної освітньо-наукової політики та здійснюють функції щодо стимулювання розвитку аграрного сектору (МОН України, наукові установи, ЗВО та ін.); дотичні до державних процедур щодо відшкодування пошкодженого або втраченого майна (насамперед, в умовах

воєнного стану) представників аграрного сектора та жителів сільських територій (Мінрозвитку; Мінреінтеграції; ДСНС та ін.); в) мезорівнем (обласні та районні органи виконавчої влади, ОМС, структурні підрозділи з питань агропромислового розвитку та ін.); г) мікрорівнем (фермерські та особисті селянські господарства, кооперативи, агрохолдинги, переробні підприємства, інститути ринкової інфраструктури та ін.); та ін.;

б) об'єкт комплексного механізму – складно структурований, представлений сукупністю виробничих, соціально-економічних, екологічних та інституційних процесів розвитку аграрного сектору і сільських територій, а саме:

- аграрне виробництво (рослинництво, тваринництво, переробка сільськогосподарської продукції, органічне виробництво);

- земельні та природно-ресурсні відносини (сільськогосподарські землі, ґрунтові ресурси, водні ресурси, біорізноманіття, екосистемні послуги);

- фінансово-економічні процеси в аграрному секторі (інвестування, кредитування, державна підтримка, оподаткування, ціноутворення, страхування аграрних ризиків);

- інституційне середовище та організаційні структури аграрної сфери (форми господарювання, аграрні підприємства, фермерські господарства, кооперативи, інтеграційні об'єднання);

- людський капітал та соціальна сфера сільських територій (зайнятість, професійна підготовка кадрів, демографічні процеси, соціальна інфраструктура, повернення населення);

- інноваційно-технологічні процеси (цифровізація аграрного сектору, впровадження інновацій, трансфер знань, науково-дослідне забезпечення);

- інформаційно-комунікативні процеси (аграрна статистика, дорадчі служби, інформаційні платформи, публічна комунікація держави з аграрними виробниками);

- екологічні та кліматичні аспекти аграрної діяльності (екологізація виробництва, адаптація до змін клімату, скорочення викидів, відновлення деградованих земель);

– зовнішньоекономічна діяльність аграрного сектору (експортно-імпортні операції, інтеграція до ринків ЄС, технічне регулювання, логістична інфраструктура); та ін.

У свою чергу Н. Махінчук звертає увагу на те, що формування комплексного механізму державного регулювання має ґрунтуватися на системі відповідних принципів (лат. *princīpium* – начало, основа), що розглядаються як вихідні положення, правила, покладені в основу такого державного регулювання [140]. Так, на думку Н. Нижник, “принципи державного управління є динамічними, їх формують для кожної конкретної сфери діяльності, а у процесі безпосереднього втілення реформаційних заходів окремі з них можуть змінюватись залежно від середовища, управлінських зв’язків та інших факторів (але обов’язково має бути дотримана системна єдність і логічний взаємозв’язок між ними)” [153].

Отже, принципи формування комплексного механізму державного регулювання аграрного сектору визначають засадничі правила та підходи, на яких ґрунтується формування й реалізація аграрної політики держави. Їх дотримання забезпечує системність, ефективність і соціальну спрямованість регуляторного впливу. Відповідно у складі ключових принципів формування комплексного механізму, вважаємо за доцільне, відзначити такі (табл. 3.8): системності та комплексності; цільової спрямованості та стратегічної орієнтації; законності та інституційної визначеності; економічної доцільності та ефективності; поєднання державного регулювання і ринкового саморегулювання; соціальної орієнтації; екологічної збалансованості та сталого розвитку; адресності та диференційованого підходу (регуляторного); адресності державної підтримки; прозорості та публічності; адаптивності та гнучкості; євроінтеграційної узгодженості та гармонізації регулювання; публічно-приватного партнерства; науковості.

У свою чергу комплексний механізм державного регулювання аграрного сектору має забезпечувати обґрунтування його форм, методів, інструментів і важелів.

Система принципів формування комплексного механізму державного регулювання аграрного сектору України та їх змістовна характеристика*

Принцип	Зміст принципу	Практичне значення для аграрного сектору
1. Системності та комплексності	Узгоджене застосування економічних, організаційних, правових, соціальних, екологічних та інституційних інструментів регулювання.	Забезпечує цілісність аграрної політики та синергію механізмів державного впливу.
2. Цільової спрямованості та стратегічної орієнтації	Орієнтація регулювання на досягнення визначених стратегічних цілей і пріоритетів розвитку аграрного сектору.	Підвищує результативність аграрної політики та узгоджує поточні й довгострокові рішення.
3. Законності та інституційної визначеності	Реалізація регуляторного впливу в межах чинного законодавства з чітким розмежуванням повноважень.	Забезпечує правову стабільність і передбачуваність умов господарювання.
4. Економічної доцільності та ефективності	Вибір інструментів регулювання з урахуванням співвідношення витрат і отриманих результатів.	Сприяє раціональному використанню бюджетних ресурсів і підвищенню конкурентоспроможності.
5. Поєднання державного регулювання і ринкового саморегулювання	Оптимальне поєднання адміністративних, економічних і ринкових інструментів впливу.	Забезпечує корекцію ринкових дисбалансів без надмірного втручання держави.
6. Соціальної орієнтації	Спрямованість аграрної політики на розвиток людського капіталу та підвищення якості життя сільського населення.	Сприяє соціальній стабільності та сталому розвитку сільських територій.
7. Екологічної збалансованості та сталого розвитку	Інтеграція екологічних і кліматичних вимог у систему державного регулювання.	Забезпечує збереження природно-ресурсного потенціалу та екологічну безпеку.
8. Адресності та диференційованого підходу (регуляторного)	Урахування регіональних, природно-кліматичних, соціально-економічних особливостей аграрного сектору.	Підвищує ефективність регуляторних рішень і зменшує територіальні диспропорції.
9. Адресності державної підтримки	Цільове спрямування фінансових та інституційних інструментів державної підтримки на конкретні категорії виробників, види діяльності або території.	Забезпечує ефективність бюджетних видатків, підтримку малих і середніх агровиробників, відновлення постраждалих регіонів.
10. Прозорості та публічності	Відкритість процедур формування й реалізації аграрної політики та доступність інформації.	Підвищує довіру суб'єктів ринку та суспільства до державної аграрної політики.
11. Адаптивності та гнучкості	Забезпечення своєчасного корегування з боку держави умов здійснення діяльності в аграрному секторі при зміні чинників зовнішнього та внутрішнього середовища цієї діяльності з метою підвищення результативності й ефективності управління.	Забезпечує стійкість аграрного сектору в умовах нестабільності
12. Принцип євроінтеграційної узгодженості та гармонізації регулювання	Приведення національної системи державного регулювання у відповідність до норм, стандартів і принципів ЄС (acquis communautaire), з урахуванням вимог САП ЄС, екологічних, санітарних і фітосанітарних стандартів.	Сприяє конкурентоспроможності аграрної продукції, доступу до ринків ЄС, модернізації системи державної підтримки, інституційній трансформації та прискоренню євроінтеграції України
13. Публічно-приватного партнерства	Взаємодія держави та приватного сектору у реалізації програм і проєктів розвитку аграрної сфери.	Сприяє залученню інвестицій, розвитку інфраструктури та інновацій.
14. Науковості	Формування аграрної політики на основі науково обґрунтованих підходів, аналітики та доказових даних.	Підвищує якість управлінських рішень, стимулює інноваційний розвиток і трансфер знань.

*Джерело: обґрунтовано та систематизовано з використанням [140]

На думку З. Бурик, застосування тих або інших методів, форм та інструментів державного регулювання залежить від практики регулювання, яка склалась у державі, важливості регулювання в окремій сфері, актуальних господарських умов та масштабності проблемних питань, які потребують вирішення. Особливості застосування методів регулювання визначаються формами, що можуть реалізовуватись як пряме чи непряме державне регулювання задля досягнення сталого розвитку [29, с. 132].

Загалом форми державного регулювання аграрного сектору відображають способи практичної реалізації регуляторного впливу держави та конкретизують застосування механізмів і інструментів аграрної політики. Відповідно форми державного регулювання аграрного сектору можуть бути досить різноманітними. Як приклад, основних форм, можна навести такі:

- нормативно-правова форма: реалізується через прийняття законів, підзаконних актів, державних стратегій, концепцій і програм у сфері аграрної політики. Забезпечує формування правового поля функціонування аграрного сектору, регламентацію земельних відносин, державної підтримки, безпеки тощо;
- організаційно-управлінська форма: передбачає діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування щодо планування, координації, контролю та моніторингу розвитку аграрного сектору. Включає створення спеціалізованих інституцій, координаційних органів, агентств, дорадчих служб;
- фінансово-економічна форма: реалізується через бюджетне фінансування, дотації, субсидії, податкові пільги, кредитні та страхові механізми, державні гарантії, інтервенції на аграрних ринках. Є ключовою формою впливу держави на економічні процеси в аграрному секторі;
- партнерська (публічно-приватна) форма: передбачає реалізацію заходів державного регулювання на засадах ППП, співфінансування проєктів, кластерного розвитку та міжсекторальної взаємодії; та ін.

Наведений вище перелік значно можна розширити за рахунок методів державного регулювання. Разом із цим методи державного регулювання передбачають відповідні засоби їх реалізації, тобто своєрідний інструментарій.

Під методом механізму державного управління розуміють способи розподілу обов'язків в апараті управління, послідовність і строки виконання різного роду повторних операцій, у здійсненні яких беруть участь кілька суб'єктів. Спосіб імплементації функції механізму державного управління розкриває засоби збереження або перетворення управлінських взаємозв'язків, які в ній закладено. Тобто методи охоплюють різновиди дій, виражають характер волевиявлення, показують, якими шляхами, прийомами і способами суб'єкт влади здійснює свої повноваження, але змісту самих дій, їхньої цільової спрямованості не визначають [203, с. 107].

Вітчизняні науковці В. Гриньова та М. Новікова [57] класифікують методи державного управління/регулювання таким чином:

- за формою впливу (прямі (нормативно-правові акти, державні замовлення, плани соціально-економічного розвитку, цільові комплексні програми, державний бюджет) та непрямі (реалізуються через інструменти бюджетно-фінансової, грошово-кредитної, інвестиційної, інноваційної, амортизаційної та інших напрямків економічної політики держави),

- за способами впливу (правові (Конституція і закони України; укази Президента України; постанови та інші нормативні акти Верховної Ради України, КМУ, міністерств і відомств; постанови та інші нормативні акти державних обласних адміністрацій та органів місцевого самоврядування), адміністративні (ліцензії, квоти, санкції, стандарти, норми, державні замовлення, ціни), економічні (державні замовлення на виробництво продукції та реалізацію послуг, грошову емісію, операції з державними цінними паперами, перелік і ставки загальнодержавних та місцевих податків, норми обов'язкових резервів, облікова ставка НБУ та ін.) та пропагандистські (морально-етичні)) [57].

У свою чергу, Л. Завражних під методами державного регулювання аграрного сектора, розуміє сукупність певних способів впливу на всіх учасників аграрних правовідносин з боку органів державної влади в процесі реалізації цими органами покладених на учасників аграрних правовідносин завдань і функцій [80].

Професори Л. Антонова, Н. Дацій та І. Драган [11, с. 110] слушно констатують, що найбільш загальна класифікація методів державного регулювання в аграрній сфері передбачає їх розподіл на методи прямого впливу (переважно адміністративного характеру) і методи непрямого впливу (в основному економічні).

Прямі методи ґрунтуються на припущенні, що сільськогосподарські організації приймають рішення не самостійно, а за вказівками держави (наприклад, надання субсидій на сільськогосподарське виробництво і формування матеріально-технічних ресурсів; субсидування банківської процентної ставки за кредитами, щонадаються; субсидії на компенсацію певної частини витрат сільгосптоваровиробників на страхування врожаю сільськогосподарських культур (сільськогосподарське страхування за участю держави); субсидії на витрати капітального характеру та ін.)). Використання методів прямого впливу націлено на здійснення контролю за дотриманням сільгосптоваровиробниками чинного законодавства, забезпечення раціонального використання земельних та інших природних ресурсів, підтримання якості сільськогосподарської сировини і продовольства тощо. Вони являють собою засоби безпосереднього владного впливу на поведінку суб'єктів аграрної галузі.

Методи непрямого впливу засновані, в основному, на економічних методах спонукання товаровиробників і спрямовані на створення умов, що впливають на мотивацію суб'єктів господарювання (регулювання цін, регламентування квот і тарифів, встановлення експортних та імпорتنих податків на сільськогосподарську продукцію; компенсацію витрат за придбання основних засобів; розвиток ринкової інфраструктури, підтримку зберігання та перевезення сільгосппродукції; розвиток виробничої інфраструктури; рекультивація сільськогосподарських земель; пільгові режими оподаткування; закупівлі сільськогосподарської продукції та продовольства для потреб держави; захист економічних інтересів економічних суб'єктів – учасників ЗЕД тощо). Держава не впливає безпосередньо на прийняті суб'єктами економіки рішення, але створює умови для того, щоб економічні суб'єкти самостійно обирали такі

управлінські та економічні рішення, які відповідали б цілям аграрної політики держави. Ці методи передбачають або формування додаткових доходів, або ймовірність додаткових витрат учасниками аграрних відносин [11, с. 111].

При цьому в наукових дослідженнях підкреслюється, що застосування прямих і непрямих методів державного регулювання зумовлює використання різних правових механізмів впливу. Так, прямі методи базуються на імперативному адміністративно-правовому регулюванні, яке передбачає обов'язковість приписів і контроль з боку держави. Натомість непрямі методи реалізуються через особливі форми правового впливу на цивільно-правові відносини, за яких держава не встановлює безпосередніх заборон чи зобов'язань, а формує стимули та умови для самостійного прийняття рішень суб'єктами господарювання.

На наше переконання, методи державного регулювання аграрного сектору України формують багаторівневу систему впливу, що поєднує адміністративно-правові, економічні, фінансові, організаційно-інституційні, соціальні, інформаційно-комунікативні та науково-інноваційні методи, реалізація яких забезпечується відповідними інструментами з урахуванням цілей сталого розвитку, післявоєнного відновлення та євроінтеграційних пріоритетів (табл. 3.9).

Що стосується важелів, то у науковій літературі немає однозначного розуміння сутності важеля. Хоча, загалом, важіль є певним способом дії під час застосування відповідного методу (див. вище).

Як правило, традиційний набір інструментів і важелів (засоби або стимули, що пожвавлюють/стримують розвиток аграрного сектору в рамках Комплексного механізму доповнюється специфічними засобами та пріоритетами, відповідно до державних стратегій соціально-економічного розвитку та пріоритетів модернізації аграрного сектору в Україні. Відповідно важливе місце в Комплексному механізмі державного регулювання аграрного сектору займає політика держави, яка виступає системою цілеспрямованих заходів з досягнення значимих результатів в аграрній сфері.

**Методи державного регулювання (ДР) аграрного сектору економіки
України та інструменти їх реалізації***

Методи ДР	Інструменти їх реалізації
Адміністративно-правові	Закони та кодекси України; постанови КМУ та накази центральних органів виконавчої влади; ліцензування та дозвільна система; сертифікація і стандартизація аграрної продукції; квотування; державний контроль і нагляд (ветеринарний, фітосанітарний, екологічний); та ін.
Економічні	Бюджетні дотації, субсидії та компенсації; податкові пільги; спеціальні податкові режими; пільгове кредитування; часткова компенсація відсоткових ставок; державні інтервенції на аграрних ринках; мінімальні закупівельні ціни; державний і місцеві бюджети; державні цільові програми; фонди підтримки аграрного сектору; державні гарантії за кредитами; агрострахування за участю держави; механізми ППП; та ін.
Організаційно-інституційні	Органи державної влади та місцевого самоврядування; галузеві агентства і фонди; дорадчі служби; аграрні кооперативи та кластери; інститути публічно-приватного партнерства; міжвідомча координація; та ін.
Соціальні	Державні програми розвитку сільських територій; підтримка зайнятості сільського населення; програми професійної підготовки і перепідготовки кадрів; соціальні стандарти та гарантії; підтримка молоді, ВПО та демобілізованих військовослужбовців; та ін.
Інформаційно-комунікативні	Державні інформаційні системи і реєстри; цифрові платформи для агровиробників; дорадчо-консультаційні послуги; публічні консультації; інформаційно-просвітницькі кампанії; аналітична та статистична звітність; та ін.
Науково-інноваційні	Фінансування науково-дослідних робіт; підтримка інноваційних аграрних проєктів; трансфер технологій; інтеграція науки, освіти і виробництва; міжнародні наукові програми та проєкти; та ін.

*Джерело: узагальнено та систематизовано автором з використанням [11; 93]

Насамкінець, процес розробки моделі Комплексного механізму державного регулювання аграрного сектору економіки України вбачається неможливим без визначення перспективних/стратегічних напрямів, які сприятимуть його модернізації та вдосконаленню. У зв'язку з цим відзначимо, що такі напрями детально було розглянуто в параграфі 3.2, серед них:

- 1) організаційна та нормативно-правова модернізація системи державного регулювання аграрного сектору України з урахуванням євроінтеграційних тенденцій;
- 2) комплексне фінансово-економічне забезпечення відновлення аграрного сектору;
- 3) сприяння зростанню інвестиційної привабливості аграрного сектору та диверсифікація напрямів інвестування (від класичного землеробства до високотехнологічної переробки та агроінновацій);
- 4) регулювання земельних відносин з точки зору забезпечення зменшення рівня їх деградації та відновлення ґрунтів;

- 5) відновлення та розвиток людського капіталу сільських територій;
- 6) цифровізація та технологічна модернізація аграрного сектору;
- 7) інтеграція екологічних і кліматичних пріоритетів у політику відновлення аграрного сектору економіки України;
- 8) зміцнення інклюзивності аграрної політики України та забезпечення гендерної рівності у доступі до ресурсів і можливостей;
- 9) посилення ролі науки, дорадництва і трансферу знань у відновленні аграрного сектору України.

Отже, проведені дослідження послугувало основою для обґрунтування основних концептуальних положень формування Комплексного механізму державного регулювання аграрного сектору економіки України. Серед них:

1) системність та цілісність. Ідентифіковані механізми формуються як цілісна система взаємопов'язаних елементів (організаційний, нормативно-правовий, фінансово-економічний, інформаційно-комунікативний, науково-дослідний), що функціонують у єдиному регуляторному просторі аграрного сектору економіки України. Зокрема, зв'язок між складовими механізмами державного регулювання проявляється на кількох взаємодоповнюючих рівнях, де організаційний та нормативно-правовий механізми створюють “рамки” та ціннісні орієнтири, фінансово-економічний – ресурси, інформаційно-комунікативний – інформативну координацію, а науково-дослідний – стратегічне та інноваційне підґрунтя для розвитку аграрного сектору. Відповідно їх взаємодія забезпечує цілісність, ефективність і стійкість державної аграрної політики;

2) багаторівневність управління. Має місце використання ієрархічного підходу, що передбачає реалізацію управлінських заходів на різних взаємопов'язаних рівнях, зокрема: міжнародному; національному; регіональному/місцевому із чітким розподілом повноважень;

3) цільова спрямованість. Комплексний механізм спрямований на досягнення стратегічних і тактичних цілей аграрної політики: продовольчу безпеку, стійкий розвиток сільських територій, підвищення конкурентоспроможності аграрного виробництва та ін.;

4) особливий склад суб'єктів, на яких покладено обов'язок реалізації функції державного регулювання аграрного сектору;

5) адаптивність і гнучкість. Такий механізм здатний оперативно реагувати на зовнішні та внутрішні виклики (воєнні дії, кліматичні зміни, кон'юнктуру світових ринків, інституційні трансформації тощо);

6) нормативно-правова визначеність. Функціонує в межах чітко сформованого правового поля, узгодженого з національними стратегічними документами та міжнародними зобов'язаннями України;

7) орієнтується на концепт “Тріада сталого розвитку аграрного сектора економіки”, зокрема передбачає врахування соціально-економічних інтересів сільського населення та екологічних обмежень, забезпечуючи збалансоване використання природних ресурсів;

8) державне регулювання здійснюється у мінливих умовах конкурентного середовища з використанням різноманітних форм, напрямів, інструментів/засобів і методів такого впливу згідно завдань і функцій державної політики в цій сфері;

9) передбачає стратегічно-цільовий характер розвитку аграрного сектору України та його євроінтеграційну спрямованість.

Таким чином, сформована модель комплексного механізму державного регулювання аграрного сектору економіки України створює методологічне підґрунтя для подальшого вдосконалення державної аграрної політики, орієнтованої на підвищення конкурентоспроможності аграрного виробництва, розвиток людського капіталу сільських територій та забезпечення довгострокової продовольчої безпеки держави (у т.ч. й в умовах повоєнного відновлення економіки України).

Висновки до розділу 3

1. Досліджено специфіку формування та реалізації САП ЄС. Ідентифіковано такі базові особливості САП ЄС: а) САП започаткована на самому фундаментальному рівні – у договорі про створення ЄС; б) САП – єдина політика для всіх країн-членів ЄС, але з адаптацією до національних

особливостей (через стратегічні плани); в) САП в ЄС унормована через комюніке Єврокомісії ‘The Future of Food and Farming’, регламентами ЄС № 2021/2115, ЄС № 2021/2116, ЄС № 2021/2117, вимогами до національних стратегічних планів, зазначеними у Книзі V Регламенту № 2021/2115 та ін. [173]; г) у складі САП ЄС виокремлюють два основних структурних елементи – “стовпи”, що представляють собою сукупність інструментів, за допомогою яких здійснюється реалізація даного напрямку політики ЄС; д) САП має складну систему дотацій і контролю, орієнтована на баланс між ринком, фермером та споживачем; е) САП є однією з найважливіших і найвитратніших сфер діяльності ЄС, на яку спрямовується понад 40% бюджету. На цій підставі визначено основні напрями імплементації нової САП в Україні (інституційна та політико-правова адаптація; трансформація системи державної підтримки; екологізація аграрної політики; соціально-територіальний розвиток) та інструменти їх реалізації.

Констатовано, що імплементація нової САП ЄС у вітчизняну практику є не технічним, а стратегічним трансформаційним процесом, що виходить далеко за межі аграрного сектору. При цьому САП для України – це орієнтир, а не готова модель. Адже основний виклик полягає у поєднанні євроінтеграційних вимог з реаліями війни та можливостями післявоєнної відбудови в Україні. Відповідно у стратегічній перспективі лише в результаті контекстуалізації, а не копіювання адаптація принципів нової САП може стати фундаментом модернізації аграрної політики України.

2. Сформовано перспективні вектори вдосконалення механізмів державного регулювання у сфері відновлення аграрного сектору. Серед них: організаційна та нормативно-правова модернізація системи державного регулювання аграрного сектору економіки України з урахуванням євроінтеграційних тенденцій; комплексне фінансово-економічне забезпечення відновлення аграрного сектору; сприяння зростанню інвестиційної привабливості аграрного сектору та диверсифікація напрямів інвестування (від класичного землеробства до високотехнологічної переробки та агроінновацій);

регулювання земельних відносин з точки зору забезпечення зменшення рівня їх деградації та відновлення ґрунтів; відновлення та розвиток людського капіталу сільських територій; цифровізація та технологічна модернізація аграрного сектору; інтеграція екологічних і кліматичних пріоритетів у політику відновлення аграрного сектору України; зміцнення інклюзивності аграрної політики України та забезпечення гендерної рівності у доступі до ресурсів і можливостей; посилення ролі науки, дорадництва і трансферу знань у відновленні аграрного сектору України.

Зроблено висновок, що практична реалізація запропонованих векторів може створити передумови для відновлення виробничого потенціалу вітчизняного аграрного сектору, посилення інвестиційної привабливості галузі, розвитку людського капіталу та підвищення якості життя сільського населення тощо.

3. Розроблено та обґрунтовано модель комплексного механізму державного регулювання аграрного сектору України. Такий механізм у роботі визначено як цілісну багаторівневу систему засобів впливу держави (органів державного управління та/або уповноважених державою суб'єктів) на забезпечення функціонування аграрного сектора в заданому режимі, що формується на основі синергетичної взаємодії організаційного, нормативно-правового, фінансово-економічного, інформаційно-комунікативного та науково-дослідного механізмів. Їх поєднання забезпечує реалізацію регуляторних функцій держави щодо аграрного сектору, зокрема в умовах підвищеної невизначеності та нестабільності зовнішнього середовища, надаючи державному впливу цільовизначального характеру та спрямованості на зростання результативності й ефективності аграрного виробництва.

З позицій системного та інституціонального підходів обґрунтовано, що організаційний, нормативно-правовий, фінансово-економічний, інформаційно-комунікативний та науково-дослідний механізми, які формують комплексний механізм державного регулювання аграрного сектору України, перебувають у взаємній обумовленості та детермінуються єдиною цільово-функціональною архітектонікою, яка включає:

а) мету, завдання та функції державного регулювання аграрного сектору, зорієнтовані на досягнення стратегічних пріоритетів у цій сфері;

б) чітко ідентифіковані об'єкти та суб'єкти державного регулювання аграрного сектору, структуровані відповідно до рівнів публічного управління та сфер регуляторного впливу;

в) систему базових і специфічних принципів державного регулювання аграрного сектору, що формують методологічну основу функціонування комплексного механізму;

г) інтегровану сукупність форм, напрямів, методів, інструментів та важелів державного впливу, спрямованих на підвищення ефективності та інклюзивності розвитку аграрного сектору в умовах структурних трансформацій (у т.ч. й у повоєнний період).

На цій підставі узагальнено основні концептуальні положення, які створюють методологічне підґрунтя для подальшого вдосконалення державної аграрної політики, орієнтованої на підвищення конкурентоспроможності аграрного виробництва, розвиток людського капіталу сільських територій та забезпечення довгострокової продовольчої безпеки держави (у т.ч. й в умовах повоєнного відновлення економіки України).

Основні положення розділу дисертаційної роботи відображені в таких працях автора: [179; 182; 184; 186; 187; 188].

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні розроблено нові наукові положення, що в сукупності дозволяють розв'язати важливе наукове завдання у сфері публічного управління, пов'язане з обґрунтуванням теоретико-методичних засад формування й розвитку механізмів державного регулювання аграрного сектору та розробленням науково-практичних рекомендацій щодо їх концептуалізації в контексті відновлення аграрного сектору економіки України.

За результатами проведеного дослідження сформульовано низку висновків і пропозицій.

1. Проаналізовано напрями наукової рефлексії щодо феномену державного регулювання та уточнено понятійно-категорійний апарат у цій сфері. Наукове осмислення, формування та систематизацію окремих теоретичних положень державного регулювання та з'ясування діалектики взаємозв'язку між ними здійснено за допомогою дефініційної блок-діаграми, що відображає логічну ієрархію та зв'язки в системі понятійно-категорійних координат щодо державного регулювання та представлена такими блоками, як: управління/менеджмент/регулювання → державне управління/державне регламентування/державне регулювання → публічне управління/публічне адміністрування/новий публічний менеджмент/належне урядування. На цій основі виокремлено 4-ри наукові підходи щодо визначення співвідношення сутності понять “державне регулювання” та “державне управління”, серед них: еквівалентнісний підхід (державне управління і державне регулювання розглядаються як синонімічні категорії); публічно-управлінський підхід (державне регулювання розглядається як форма публічного впливу, що доповнює традиційні управлінські механізми); ієрархічний підхід (державне управління розглядається як ширше поняття, що охоплює всі види владно-організаційної діяльності держави, а державне регулювання – як одна з його форм або складових); експансивний підхід (державне регулювання постає як більш широка, системна категорія публічного впливу, що включає державне управління як одну з форм реалізації регулятивної функції держави).

Запропоновано державне регулювання розглядати як цілеспрямований вплив держави (державного управління та уповноважених державою суб'єктів) на відповідну галузь народного господарства чи сферу суспільного життя з метою забезпечення її функціонування в заданому режимі з використанням різноманітних норм, принципів, інструментів/засобів і методів такого впливу.

2. З'ясовано специфіку аграрного сектору як об'єкта державного регулювання. На підставі деталізації складових концепту “Тріада сталого розвитку аграрного сектора економіки” зроблено висновок, що реалізація концепції сталого розвитку аграрного сектору вимагає комплексного підходу, який включає в себе раціональне використання природних ресурсів, запровадження технологічних інновацій в екологічній сфері та використання ефективних інструментів державного регулювання. З огляду на це, встановлено специфічні характеристики аграрного сектору, що позначається на системі його державного регулювання.

Власне поняття “державне регулювання аграрного сектору” дефіновано як цілеспрямований вплив держави (органів державного управління та/або уповноважених державою суб'єктів) на забезпечення функціонування аграрного сектору в заданому режимі, що здійснюється у мінливих умовах конкурентного середовища з використанням різноманітних норм, принципів, інструментів/засобів і методів такого впливу згідно завдань і функцій державної політики в цій сфері. У результаті державне регулювання аграрного сектору запропоновано розглядати як похідну категорію від державного управління в контексті визначальної функції державного управління у сфері аграрного сектору. Обґрунтовано основні об'єктивні причини, що зумовлюють необхідність державного регулювання аграрного сектору, а також уточнено основну мету, місію, завдання, принципи та функції такого регулювання. Встановлено особливості, що притаманні сучасній парадигмі державного регулювання аграрного сектору.

3. Ідентифіковано механізми державного регулювання аграрного сектору (серед них: організаційний, нормативно-правовий, фінансово-економічний, інформаційно-комунікативний, науково-дослідний). Зокрема, під “механізмом

державного регулювання аграрного сектору” запропоновано розуміти складну цілісну систему засобів впливу держави (органів державного управління та/або уповноважених державою суб’єктів) на забезпечення функціонування аграрного сектора в заданому режимі, що здійснюється у мінливих умовах конкурентного середовища з використанням різноманітних норм, принципів, інструментів/засобів та методів такого впливу згідно завдань і функцій державної політики в цій сфері. Констатовано, що державне регулювання аграрного сектору має передбачати застосування ряду механізмів державного регулювання, а саме організаційного, нормативно-правового, фінансово-економічного, соціально-екологічного, інформаційно-комунікативного та науково-дослідного.

Зроблено висновок, що ідентифіковані в роботі механізми державного регулювання аграрного сектору не функціонують ізольовано, а перебувають у тісному інтегративному взаємозв’язку, формуючи єдину систему державного впливу на розвиток аграрної сфери. Цей зв’язок проявляється на кількох взаємодоповнюючих рівнях, де організаційний та нормативно-правовий механізми створюють “рамки” та ціннісні орієнтири, фінансово-економічний – ресурси, інформаційно-комунікативний – інформативну координацію, а науково-дослідний – стратегічне та інноваційне підґрунтя для розвитку аграрного сектору. Відповідно їх взаємодія забезпечує цілісність, ефективність і стійкість державної аграрної політики.

4. Проведено діагностику стану аграрного сектору економіки України та на цій основі доведено об’єктивну необхідність його державного регулювання. Для цього проаналізовано стан аграрного сектору України в 2020–2024 роках. Встановлено, що впродовж досліджуваного періоду аграрний сектор України пройшов складний і трансформаційний етап, який поєднує глибокі структурні зміни, шоки війни, перебудову логістичних маршрутів, земельні реформи та поступовий перехід до моделей сталого виробництва. У результаті на сьогодні аграрна політика України перебуває на перетині декількох ключових трансформаційних процесів: війни, земельної реформи та євроінтеграції.

Проведено SWOT-аналіз аграрного сектору України за 2020–2024 рр. та на цій підставі серед основних “точкок вразливості” для аграрного сектору України в умовах воєнного стану відзначено такі, як: втрата доступу до значних площ сільськогосподарських земель; незавершеність реформи у сфері земельних відносин, контролю за використанням земельних та водних ресурсів, засобів захисту рослин та агрохімікатів; структурні зміни в аграрному секторі, коли аграрії починають переорієнтовуватися на культури з вищою до даною вартістю та коротшим виробничим циклом; недосконала/зруйнована логістика, руйнування інфраструктури виробництва, перероблення та зберігання сільськогосподарської продукції та продуктів харчування; скорочення українського експорту та його сировинна орієнтація; негативні структурні зрушення на ринку робочої сили та дефіцит необхідної робочої сили; проблеми забезпечення продовольством населення в окупації та прифронтових територіях; фінансові проблеми аграріїв та підвищення ризиків втрат доходів; низький рівень інвестування аграрного сектору та значна залежність від державного фінансування; низький рівень продуктивності виробництва та доходів значної частини виробників сільськогосподарської продукції; незавершена адаптація аграрного законодавства України до положень та норм САП ЄС; та ін. Зроблено висновок, що аналіз сучасного стану аграрного сектору України у взаємозв’язку з об’єктивною необхідністю його державного регулювання є важливою науковою передумовою для обґрунтування ефективних напрямів та механізмів державної аграрної політики.

5. Уточнено та систематизовано особливості формування й розвитку механізмів державного регулювання аграрного сектору економіки України.

Для цього, насамперед, обґрунтовано, що організаційний механізм державного регулювання аграрного сектору економіки України представлений системою інститутів з чітко вираженою вертикальною ієрархічністю, що зорієнтовані на реалізацію базових функцій державного регулювання аграрного сектору, та представлені такими рівнями: а) мегарівнем (ФАО; СОТ; Світовий банк; МВФ; ОЕСР; та ін. інститути ЄС); б) макрорівнем (суб’єкти, що:

забезпечують розробку та реалізацію державної аграрної політики в Україні загалом (ВРУ, КМУ, Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України); наділені виконавчо-розпорядчими та контрольними функціями (Міністерство фінансів України; Державна регуляторна служба України; Мінюст; Держпродспоживслужба; Укрдержфонд; Держгеокадастр та ін.); функціонують у межах державної освітньо-наукової політики та здійснюють функції щодо стимулювання розвитку аграрного сектору (МОН України, наукові установи, ЗВО та ін.); дотичні до державних процедур щодо відшкодування пошкодженого або втраченого майна (насамперед, в умовах воєнного стану) представників аграрного сектору та жителів сільських територій (Мінрозвитку; Мінреінтеграції; ДСНС та ін.); в) мезорівнем (обласні та районні органи виконавчої влади, ОМС, структурні підрозділи з питань агропромислового розвитку та ін.); г) мікрорівнем (фермерські та особисті селянські господарства, кооперативи, агрохолдинги, переробні підприємства, інститути ринкової інфраструктури та ін.).

У процесі дослідження нормативно-правового механізму державного регулювання аграрного сектору економіки України констатовано, що правове регулювання аграрної сфери в умовах війни зазнало змін у різних напрямках забезпечення та більш зосереджене на підтримці стійкості аграрного виробництва через фінансові інструменти, компенсації втрат, адаптації до ризиків та гарантуванні продовольчої безпеки шляхом збереження виробничих потужностей. На цій підставі виокремлено такі еволюційні етапи формування нормативно-правового механізму державного регулювання аграрного сектору України в незалежній Україні, як: початковий/ реформаторський етап (1990–1999 рр.); інституційно-кодифікаційний етап (2000–2004 рр.); етап стабілізації та державної підтримки (2005–2013 рр.); євроінтеграційний етап (2014–2021 рр.); воєнний та відновлювальний етап (з 2022 р. до ц.ч.).

Виявлено та систематизовано особливості формування й реалізації фінансово-економічного механізму державного регулювання аграрного сектору економіки України. Доведено, що, з одного боку, цей механізм є ключовим для

забезпечення економічної сталості аграрного сектору, а, з іншого, він виступає багатокомпонентною системою, де кожен його складовий блок (бюджетно-податковий, кредитно-інвестиційний, ціновий) виконує специфічну роль, а їхня узгоджена взаємодія дозволяє досягати стратегічних цілей аграрної політики держави. При цьому фінансово-економічний механізм державного регулювання агросектору України залишається фрагментарним і недостатньо адаптованим до воєнних умов. Особливо вразливими залишаються малі та середні агровиробники.

Дослідження інформаційно-комунікативного механізму державного регулювання аграрного сектору України дозволило обґрунтувати, що такий механізм у контексті свого функціоналу сприяє підвищенню прозорості, покращенню доступу до знань і державних сервісів у сфері агровиробництва. Артикульовано, що саме стрімка цифрова трансформація в аграрному секторі є тим важелем, який стимулює розвиток та дієвість інформаційно-комунікативного механізму. З'ясовано, основні напрямки цифровізації в аграрному секторі України. При цьому встановлено, що значним кроком у напрямку створення аграрної цифрової спільноти став запуск у 2022 р. цифрової платформи ДАР.

У контексті аналізу науково-дослідного механізму державного регулювання аграрного сектору України з'ясовано, що аграрна наука є стратегічною для забезпечення продовольчої безпеки, економічної стабільності та сталого розвитку України. В умовах глобальних викликів – кліматичних змін, зростання населення та необхідності інтеграції у світовий науковий простір роль науково-дослідних інститутів набуває особливого значення. Саме вони виступають головними центрами формування знань, технологій та інновацій, які визначають ефективність агропромислового комплексу.

Насамкінець, у роботі уточнено та систематизовано основні проблеми, які супроводжують формування та реалізацію згаданих вище механізмів державного регулювання аграрного сектору економіки України.

6. Сформовано перспективні вектори удосконалення механізмів державного регулювання у сфері відновлення аграрного сектору економіки України з урахуванням можливостей імплементації прогресивного зарубіжного

досвіду в цій сфері. Для цього досліджено специфіку формування та реалізації САП ЄС, ідентифіковано її базові особливості та визначено основні напрями імплементації нової САП в Україні (інституційна та політико-правова адаптація; трансформація системи державної підтримки; екологізація аграрної політики; соціально-територіальний розвиток) та інструменти їх реалізації.

Констатовано, що імплементація нової САП ЄС у вітчизняну практику є не технічним, а стратегічним трансформаційним процесом, що виходить далеко за межі аграрного сектору. При цьому САП для України – це орієнтир, а не готова модель. Адже основний виклик полягає у поєднанні євроінтеграційних вимог з реаліями війни та можливостями післявоєнної відбудови в Україні. Відповідно успішна імплементація положень САП ЄС в Україні можлива лише за умови: поетапності, розробки пілотних програм та використання гнучких управлінських перехідних механізмів тощо.

На цій основі сформовано перспективні вектори вдосконалення механізмів державного регулювання у сфері відновлення аграрного сектору. Серед них: організаційна та нормативно-правова модернізація системи державного регулювання аграрного сектору економіки України з урахуванням євроінтеграційних тенденцій; комплексне фінансово-економічне забезпечення відновлення аграрного сектору; сприяння зростанню інвестиційної привабливості аграрного сектору та диверсифікація напрямів інвестування (від класичного землеробства до високотехнологічної переробки та агроінновацій); регулювання земельних відносин з точки зору забезпечення зменшення рівня їх деградації та відновлення ґрунтів; відновлення та розвиток людського капіталу сільських територій; цифровізація та технологічна модернізація аграрного сектору; інтеграція екологічних і кліматичних пріоритетів у політику відновлення аграрного сектору України; зміцнення інклюзивності аграрної політики України та забезпечення гендерної рівності у доступі до ресурсів і можливостей; посилення ролі науки, дорадництва і трансферу знань у відновленні аграрного сектору економіки України.

7. Розроблено та обґрунтовано модель комплексного механізму державного регулювання аграрного сектору економіки України. Такий

механізм у роботі визначено як цілісну багаторівневу систему засобів впливу держави на забезпечення функціонування аграрного сектору в заданому режимі, що формується на основі синергетичної взаємодії організаційного, нормативно-правового, фінансово-економічного, інформаційно-комунікативного та науково-дослідного механізмів. Їх поєднання забезпечує реалізацію регуляторних функцій держави щодо аграрного сектору, зокрема в умовах підвищеної невизначеності та нестабільності зовнішнього середовища, надаючи державному впливу цільовизначального характеру та спрямованості на зростання результативності й ефективності аграрного виробництва.

З позицій системного та інституціонального підходів обґрунтовано, що організаційний, нормативно-правовий, фінансово-економічний, інформаційно-комунікативний та науково-дослідний механізми, які формують комплексний механізм державного регулювання аграрного сектору України, перебувають у взаємній обумовленості та детермінуються єдиною цільово-функціональною архітектонікою, яка включає: а) мету, завдання та функції державного регулювання аграрного сектору, зорієнтовані на досягнення стратегічних пріоритетів у цій сфері; б) чітко ідентифіковані об'єкти та суб'єкти державного регулювання аграрного сектору, структуровані відповідно до рівнів публічного управління та сфер регуляторного впливу; в) систему базових і специфічних принципів державного регулювання аграрного сектору, що формують методологічну основу функціонування комплексного механізму; г) інтегровану сукупність форм, напрямів, методів, інструментів та важелів державного впливу, спрямованих на підвищення ефективності та інклюзивності розвитку аграрного сектору в умовах структурних трансформацій (у т.ч. й у повоєнний період).

На цій підставі узагальнено основні концептуальні положення, які створюють методологічне підґрунтя для подальшого вдосконалення державної аграрної політики, орієнтованої на підвищення конкурентоспроможності аграрного виробництва, розвиток людського капіталу сільських територій та забезпечення довгострокової продовольчої безпеки держави (у т.ч. й в умовах повоєнного відновлення економіки України).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янов В.Б. Адміністративне право України : навч. посібник. К. : Юридична думка, 2004. 584 с.
2. Авер'янов В.Б. Ще раз про зміст і співвідношення понять “державне управління” і “виконавча влада”: полемічні нотатки. *Право України*. 2004. № 5. с. 113–116.
3. Аграрна політика ЄС та Україна. *Вісник економічної науки України*. URL: http://www.visnykeconom.uzhnu.uz.ua/archive/12_1_2017ua/14.pdf.
4. Аграрний сектор України на шляху до ЄС: досвід Центрально-Східної Європи та виклики війни. Український інститут майбутнього. URL: <https://uifuture.org/reports/agrarnyy-sektor-ukrayiny/>
5. Аграрний сектор України у 2023 році: складові стійкості, проблеми та перспективні завдання. НІСД, 2024. URL: <http://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/ahraryy-sektor-ukrayiny-u-2023-rotsi-skladovi-stiykosti-problemy-ta>
6. Агробізнес України. 2023. URL: https://agribusinessinukraine.com/the-infographics-report-ukrainian-agribusiness-2023/?utm_source=agropolit&utm_medium=banner
7. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник: Т. 1 / за заг. ред. В. Авер'янова. Київ : Видавництво “Юридична думка”, 2004. 584 с.
8. Академічний тлумачний словник української мови. URL: www.sum.in.ua
9. Актуальні проблеми господарського права : навч. посіб. / за ред. В.С. Щербини. К. : Юрінком Інтер, 2012. 528 с.
10. Амосов О.Ю. Перетворення механізмів державного регулювання економічного розвитку. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2001. Вип. 2. С. 10–16.
11. Антонова Л.В., Дадій Н.В., Драган І.В. Методи державного регулювання аграрного сектору України. *Інвестиції : практика та досвід*. 2023. № 23. С. 108–112. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2023.23.108>
12. Арбузова Т.В., Панасюк В.І. Формування публічного характеру державної аграрної політики. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 6. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=2105>.

13. Багай Н.О. Еколого-правові проблеми сільськогосподарського виробництва. Екологічне право в системі міждисциплінарних зв'язків: методологічні засади : матеріали круглого столу (м. Харків, 4 груд. 2015 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2015. С. 92–94.

14. Базика С. Механізми парламентського контролю у сфері публічних фінансів в Україні. Дис. ... канд. наук держ. упр.: 25.00.02 01 – механізми державного управління. Хмельницький, 2019. 242 с.

15. Бакуменко В.Д. Надолішній П.І. Теоретичні та організаційні засади державного управління: навч. посіб. К.: Міленіум, 2003. 256 с.

16. Басиста Я. Європейський зелений курс у сільськогосподарському секторі України: виклики і можливості / ГО “Український центр європейської політики” (УЦЄП). 2025. URL: https://ucep.org.ua/wp-content/uploads/2025/06/doslidzhennya-yezk_i_agroprodsektoru_ukrayiny.pdf

17. Бевзенко В.М. Концептуальні засади теорії державного регулювання / Адміністративне право і процес: шляхи вдосконалення законодавства і практики: матеріали наук.-практ. конфер. (22 грудня 2006 р., м. Київ). К. : Київс. нац. ун-т внутр. справ, 2006. 360 с.

18. Бедрик І.О. Державне регулювання приватної стоматологічної діяльності в Україні: організаційно-правові засади: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. К., 2010. 20 с.

19. Бережной Ю.М. Поняття та сутність державного регулювання інформаційної сфери. *Державно-управлінські студії*. 2019. № 11. С. 4–20. URL: <https://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/download/154/155/157>

20. Беляєв О.О., Бебело А.С., Комяков О.М. Держава і перехідна економіка: механізм взаємодії : моногр. К. : КНЕУ, 2003. 190 с.

21. Бінько І. Публічне управління і публічне адміністрування: співвідношення понять. *Вісник АПСВТ*. 2020. № 3–4. С. 41–47. URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_3-4_2020-41-47.pdf

22. Бодров В.Г., Балдич Н.І., Сафронова О.М. Державне управління у фінансово-економічній сфері: навч.-метод. матеріали. К.: НАДУ, 2013. 88 с.

23. Боковець В.В., Ременюк Я.А. Державне регулювання аграрного сектору України. *Економічний простір*, 2021. (174). С. 58–63. URL: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/174-10>

24. Бондаренко С., Нікішина О., Зеркіна О., Трансформація аграрного експорту України в умовах російської військової агресії: структурні зміни, адаптивні механізми та глобальні наслідки. *Journal of Scientific Papers "Social Development and Security"*. 2024. Vol. 14. № 3. DOI:10.33445/sds.2024.14.3.9

25. Бортнік А.М. Цифрова трансформація бізнес-моделі підприємства. *Стратегія економічного розвитку України*. 2020. № 47. С. 16–31. URL: <http://sedu.kneu.edu.ua/article/view/220813>

26. Бронікова С.А. Метафоричність наукового мовлення: термін “механізм” у комунікативній сфері державного управління. *Вісник ОНУ. Сер.: Філологія*. 2017. Т. 22. Вип. 2 (16). С. 21–27. URL: <http://philolvisnyk.onu.edu.ua/article/download/137148/134452>

27. Бронікова С.А. Формування концептуальних засад соціокомунікативного механізму державного управління. *Наукові розвідки з державного та муніципального управління*. 2013. Вип. 1. С. 7–19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nrzd_2013_1_3

28. Булатов М. Категорії. *Філософський енциклопедичний словник: [редкол.: В. І. Шинкарук (голова редкол.) та ін.]*. Київ, 2002. С. 272–273.

29. Бурик З. Теоретико-методологічні засади державного регулювання сталого розвитку України: дис. ... доктора держ. упр.; 25.00.02. Київ : НАДУ, 2019. 481 с.

30. Бурило Ю.П. Сутність державного регулювання в інформаційній сфері господарювання. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2013. № 3 (15). С.111–122. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=vvru_2013_3_11

31. Вакуленко В., Юнтао Л., Сметан Д.. Аналіз рівня цифровізації сільськогосподарських підприємств України у період воєнного стану. *Економіка та суспільство*, 2024. Вип 69. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-69-122>

32. Вакуленко В., Мялковський В., Сяовой Л. Організація системи інформаційного забезпечення управління витратами сільськогосподарських підприємств. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 54. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3214>

33. Василенко О.І. Напрями активізації науково-дослідної та інноваційної діяльності в аграрних закладах вищої освіти. *Економіка та управління АПК*. 2024. № 1. С. 142–152. URL: <https://econommeneg.btsau.edu.ua/uk/content/napryamy-aktyvizaciyi-naukovo-doslidnoyi-ta-innovaciynoyi-diyalnosti-v-agrarnyh-zakladah>

34. Васильєва Л.М. Державне регулювання аграрного сектора України в умовах системної модернізації концептуальні теоретичні положення та напрями подальшого розвитку: монографія. Київ, 2011. 392 с.

35. Васюк Н.О., Худошина О.В. Державне регулювання ліцензування професійної діяльності медичних працівників: сутність понять. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 10. С. 65–70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2016_10_16

36. ВГО Асоціація фермерів та приватних землевласників України, виступає категорично проти прийняття законопроекту 6013. URL: <https://farmer.co.ua/ua/presa/item/849-vho-asotsiatsiia-fermeriv-ta-pryvatnykhzemlevlasnykiv-ukrainy-vystupaie-katehorychno-proty-pryiniattia-zakonoproektu6013>

37. Вдовенко Н.М., Маргасова В.Г. Базові засади адаптації маркетингових стратегій інноваційного конкурентоспроможного розвитку аграрних підприємств в умовах надзвичайних викликів на ринку. *Академічні візії*. 2023. № 15. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/409>

38. Великий тлумачний словник сучасної мови: Регулювати. URL: <https://slovnyk.me/dict/vs/%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%83%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B8>

39. Вікіпедія: Альфред Маршалл. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BB%D1%8C%D1%84%D1%80%D0%B5%D0%B4_%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%88%D0%B0%D0%BB%D0%BB

40. Вікіпедія: Європейська комісія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%84%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%96%D1%8F

41. Вікіпедія: Європейський Парламент. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
42. Вікіпедія: Міжнародний валютний фонд. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B5%D0%B6%D0%B4%D1%83%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D1%82%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D1%84%D0%BE%D0%BD%D0%B4
43. Вікіпедія: Національна академія аграрних наук України (НААН). URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D1%96%D1%8F_%D0%B0%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%80%D0%BD%D0%B8%D1%85_%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8
44. Вікіпедія: Продовольча та сільськогосподарська організація ООН. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%87%D0%B0_%D1%82%D0%B0_%D1%81%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D1%81%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%9E%D0%9E%D0%9D
45. Водянка Л.Д., Юрій Т.П. Цифровізація та цифрова платформа в економічному розвитку аграрного сектору. *Економіка АПК*. 2020. № 12. С. 67–73. URL: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202012067>
46. Вознесенська О.А. Сутність державного регулювання в галузі діяльності аудіовізуальних засобів масової інформації. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 3. С. 94–98. URL: <https://nasplib.isofts.kiev.ua/bitstreams/88003e9d-77dd-450a-a552-30391c438364/download>
47. Вольська О. Публічне управління як системне явище в сучасному суспільстві. *Таврійський науковий вісник*. 2020. Вип. 3. С. 15–20. URL: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2020.3.2>
48. Воронятніков О.О. Поняття механізму публічного адміністрування сферою санітарного та епідемічного благополуччя населення. *Київський*

часопис права. 2021. Вип. 2. С. 60-65. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstreams/581da221-37f2-4cfb-b8bc-64f3c9e61e58/download>

49. Гавриш Н. С. Правові аспекти охорони ґрунтів України внаслідок збройної агресії РФ. Актуальні проблеми земельного, аграрного та екологічного права в умовах сучасних викликів і загроз : матеріали круглого столу, присвяч. 100-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф. Вовка Ю. О. (м. Харків, 12 трав. 2023 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2023. С. 38–42.

50. Гагалюк Т. Фінансування стійкості і відбудови аграрного сектора України міжнародними фінансовими установами та агенціями розвитку: агрополітичний звіт. 2024. URL: https://www.apd-ukraine.de/fileadmin/user_upload/APD_Taras_Gagalyuk_UA_01.pdf

51. Гадзало Я.М., Гладій М.В., Саблук П.Т. Аграрний потенціал України: напрями розвитку : монографія. Київ : Аграр. наука, 2016. 332 с

52. Геращенко С.О., Чорнобаєв В.В., Абрамовська С.Р. Сучасні тенденції у світовій торгівлі сільськогосподарською продукцією: місце та роль України в контексті її продовольчої безпеки. *Економічний вісник Дніпровської політехніки*. 2024. № 3 (87). С. 70–80. DOI: 10.33271/ebdut/87.070

53. Гладченко А.Є. Інституційне забезпечення діяльності корпорацій в процесі формування глобальної рівноваги. Рівне. Волинські обереги, 2018. 244 с.

54. Глобальний індекс продовольчої безпеки. URL: <https://impact.economist.com/sustainability/project/foodsecurity-index>

55. Господарський кодекс України : кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

56. Григоренко Я. О. Особливості державного регулювання аграрного сектору в контексті забезпечення економічної безпеки держави. *Економіка АПК*. 2016. №7. С. 100–105. DOI:10.32689/2617-2224-2024-3(40)-2

57. Гриньова В.М., Новікова М.М. Державне регулювання економіки : підручник. К. : Знання, 2008. 398 с.

58. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

59. Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру. URL: <https://land.gov.ua/category/napriamy-diialnosti/zemleustrii-taokhorona-zemel/>

60. Державне управління в Україні / за ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Знання, 2009. 216 с.
61. Державне управління, державна служба і місцеве самоврядування / Кол. авт. ; заг. ред. О. Ю. Оболенського. Хмельницький : Поділля, 2009. 568 с.
62. Державне управління : підручник. А.Ф. Мельник, О.Ю. Оболенський, А. Ю. Васіна. К. Знання. 2009. 582 с.
63. Державне управління: словник-довідник / за заг. ред. В.М. Князева, В.Д. Бакуменка. К. : Вид-во УАДУ, 2002. 228 с.
64. Державне управління та державна служба: словник-довідник / [уклад. О.Ю. Оболенський]. Київ: КНЕУ, 2005. 480 с.
65. Держбюджет-2025. Які переваги для аграріїв? URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/derzhbiudzheth-2025-pidpysanyi-prezydentom-iaki-perevahy-dlia-ahraryiv>
66. Деякі питання Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства: постанова КМУ від 21.07.2025 р. № 903. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/903-2025-%D0%BF>
67. Деякі питання надання грантів бізнесу : постанова КМУ від 21.06.2022 р. № 738. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-2022-%D0%BF#n347>
68. Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади: постанова КМУ від 02.09.2019 р. № 829. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/829-2019-%D0%BF>
69. Діджиталізація у сфері земельних відносин. URL: <https://agropolit.com/blog/350-didjitalizatsiya-u-sferi-zemelnih-vidnosin>
70. Дорадництво – важлива ланка між фермерами та світовими інноваціями і сталими екопрактиками. *Екодія*. URL: <https://ecoaction.org.ua/doradnytstvo-vazhlyva-lanka-mizhfermeramy-innovatsiamy-ekopraktykamy.html>
71. Дорожня карта сталого відновлення України. Build Ukraine Back Better Platform, 2025. URL: <https://ecoaction.org.ua/dk-staloho-vidnovlennia-ukrainy.html>
72. Дубчак Л.С., Снігур І.Й. Державне управління та державне регулювання: поняття, ознаки, співвідношення. *Право*. 2011. Вип. 15. С. 66–76. URL: <https://www.chasopys.law.npu.kiev.ua/archive/15/11.pdf>

73. Дугінець Г., Ніжейко К. Цифровізація аграрного сектору ЄС: досвід для України. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 56. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-148>

74. Еволюція та механізм функціонування спільної аграрної політики Європейського Союзу. URL: http://moodle.nati.org.ua/pluginfile.php/36962/mod_resource/content/1/%D0%A2%D0%B5%D0%BC%D0%B0%209_%D0%90%D0%9F.pdf

75. Екологічні новини України. URL: <https://ecopolitic.com.ua/ua/news/ekologichna-politika-ukraini-cili-napryami-ta-instrumenti-realizacii/>

76. Економічна енциклопедія : в 3 т. / ред- кол. : С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. К. : Академія, 2000. Т. 3. 864 с.

77. Енциклопедичний словник з державного управління / [Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.] ; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. К. : НАДУ, 2010. 820 с.

78. Енциклопедія державного управління. Том 2. Методологія державного управління: у 8 т. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю.В. Ковбасюк та ін. URL : <http://derzhava.in.ua:8081/ndi/encyclopedia/default.aspx>

79. Європейська комісія: оперативний звіт 2025/Gr41-1. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/news/yevrokomisiya-predstavyla-zvit-shhodo-progresu-ukrayiny-v-mezhah-paketa-rozshyrennya-2025-najkrashha-otsinka-za-try-roky/>

80. Завражних М.Л. Методи і форми державного регулювання сільського господарства та управління агропромисловим комплексом. URL: <http://be5.biz/pravo/azml/54.htm>

81. Загальна інформація про Світову організацію торгівлі. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&isSpecial=True&id=94872f60-5734-4e7c-bcee-7873ffb2076d&title=ZagalnaInformatsiiaProSvitovuOrganizatsiiuTorgivliu>

82. Задихайло О.А. Співвідношення понять “державне управління”, “публічне управління” та “публічне адміністрування” в категоріальному апараті адміністративного права. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. 2020. Вип. 31. С. 43–48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_pravo_2020_31_6

83. Зайченко В.В., Колеснік І.В. Актуальні питання антикризового стратегування в аграрному бізнесі. Проблеми і перспективи економічного розвитку в умовах модернізаційних процесів в Україні та світі : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 12 груд. 2023 р. Кропивницький : ЦНТУ, 2023. Ч. 2. С. 9–12. URL: <https://dspace.kntu.kr.ua/handle/123456789/13791>
84. Зайченко В.В., Кононенко Л.В. Дорадча діяльність у контексті забезпечення економічної безпеки малих агропідприємств. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2025. Т. 10, № 1. С. 254–259. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2025-1-42>
85. Збитки, втрати та потреби сільського господарства через повномасштабне вторгнення. 2024. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/02/RDNA3_ukr.pdf
86. Зелене відновлення України: керівні принципи та інструменти для тих, хто ухвалює рішення. 2024. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/zelene-vidnovlennya-ukrayiny-kerivni-pryntsypy-ta-instrumenty-dlya-tykh-khto-ukhvalyuye-rishennya>
87. “Зелене” повоєнне відновлення України. Екодія. URL: <https://ecoaction.org.ua/diyalnist/vidnovlennia>
88. Земельний кодекс України: закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2768-14>
89. Зінчук Т.О., Куцмус Н.М. Спільна аграрна політика ЄС на 2023-2027 рр.: амбіції і релевантність Цілям сталого розвитку. *Економіка України*. 2023. № 11. С. 76–96. URL: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.11.076>
90. Іваницька О.М. Державне регулювання розвитку фінансової інфраструктури: монографія. К. : Вид-во НАДУ, 2005. 276 с.
91. Інвестиційні можливості сектору агропереробки. URL: <https://ukraineinvest.gov.ua/wp-content/uploads/2024/09/sector-agropererobky-ukrayiny-1.pdf>
92. Ігнатенко В.В. Механізми державної підтримки розвитку аграрного сектору України: дис. ... кандидата держ. упр.; 25.00.02. Харків, Житомир, 2023. 238 с.
93. Інклюзивний розвиток агропродовольчого сектору України: можливості та ризики: колективна монографія / під наук. ред. Член-кор. НАН України, д.е.н., проф. Шинкарук Л.В. Київ: НУБіП України. 2023 р. 356 с.

94. Історія економічної думки: навч. посібник / Р.Х. Васильєва, Л.П. Горкіна, Н.А. Петровська та ін. К.: Либідь, 1993. 273 с.
95. Капітальні інвестиції в агросектор України: динаміка та структура. 2025. URL: <https://agroportal.ua/news/finansy/obsyag-kapitalnih-investiciy-v-agrosector-ukrajini-naynizhchiy-u-porivnyanni-z-yes>
96. Кваша С.М., Вакуленко В.М. Спільна аграрна політика європейського союзу: досвід та перспективи для України. *Інтелект XXI*. 2023. № 4. С. 9–13. URL: http://intellect21.nuft.org.ua/journal/2023/2023_4/4.pdf
97. Киценко О.П. Удосконалення принципів державної регуляторної політики в аграрному секторі економіки України. *Міжнародний науковий журнал “Інтернаука”*. Серія: Юридичні науки. 2023. №11. С. 16–21. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/opac/search.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/mnjju%5F2023%5F11%5F4%2Epdf
98. Кіршке Д., Гегер А. З досвіду розширення ЄС на Схід: наслідки та перспективи: агрополітичний звіт. URL: https://www.apd-ukraine.de/fileadmin/user_upload/APD_Kirschke_UKR.pdf
99. Кір’ян О., Кононенко Я., Торяник Д. Інформаційна складова економічної безпеки організації. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2022. № 3 (03). С. 79–84. DOI:10.32782/dees.3-14
100. Клеріні Г. Модернізація аграрного сектору України: стратегічні перспективи та правові виклики. *Право та інноваційне суспільство*. 2025. Вип. 2(25). С. 111–119. DOI: [https://doi.org/10.37772/2309-9275-2025-2\(25\)-9](https://doi.org/10.37772/2309-9275-2025-2(25)-9).
101. Клопов І.О. Сутність державного регулювання відновлювальної енергетики. *Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова*. 2017. Т. 22. Вип. 1(54). С. 178–183.
102. Ключові виклики для аграрного сектору та основні завдання державної аграрної політики на 2025 рік / Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/klyuchovi-vyklyky-dlya-ahrarnoho-sektoru-ta-osnovni-zavdannya>
103. Кобилянський Ю. Латинсько-український словар для середніх шкіл. Відень, 1912. 660 с.

104. Ковальова Т.В. Великий тлумачний словник української мови . Х.: Фоліо, 2005. 788 с.
105. Кодекс законів про працю України: закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>
106. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник. К. : Юрінком Інтер, 2011. 576 с. URL : <http://uadocs.exdat.com/docs/index-283028.html?page=9>.
107. Коновальчук І.С., Ковальов В.Г. Особливості державного регулювання та підтримки аграрного сектору економіки України в умовах воєнного стану. *Таврійський науковий вісник*. 2023. №5. С. 27–33. URL: <https://doi.org/10.32782/tnv-pub.2023.5.3>
108. Конституція України : закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>
109. Концептуальні засади правового забезпечення інноваційної політики України : монографія / Д.В. Задихайло, Г.П. Клімова, Л.С. Шевченко та ін.; за ред. Д. В. Задихайла. Х. : Право, 2014. 464 с.
110. Копитко В., Копитко О. Підвищення ефективності державного регулювання аграрного сектору АПК у воєнний та післявоєнний період. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 52. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-35>
111. Корженівська Н.Л., Коваль Н.В. Вплив трудового потенціалу аграрного сектору на демографічну безпеку. *Вісник Одеського національного університету*. Серія: Економіка. 2019. Т. 24, Вип. 2. С. 16–19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2019_24_2_5
112. Корнієнко Г.С. Аграрна політика у сфері інновацій та цифровізації агроекспорту: правові засади. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. №5. С. 412–417. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.64>
113. Коротич О. Б. Державне управління регіональним розвитком країни: визначення основних понять. *Вісник економічної науки України*. 2010. Вип. 2. С. 57–61. URL: <https://nasplib.isofts.kiev.ua/bitstreams/412756f8-c3d4-4be7-a796-ec9e6ec095ea/download>

114. Коротич О.Б. Методологічні засади державного управління регіональним розвитком. *Теорія та практика державного управління*. 2005. Вип. 3 (12). 316 с.
115. Костюченко О. Д. Механізми державного регулювання ринку азартних ігор в Україні. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2023. Вип. № 38. С. 78–85. URL: <http://www.pag-journal.iei.od.ua/archives/2023/38-2023/14.pdf>.
116. Котелевець Д. О. Механізм державного регулювання економіки: сутнісний вимір. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2022. № 11–12. URL : <http://n-visnik.oneu.edu.ua/collections/2022/300-301/pdf/41-49.pdf>.
117. Коханюк Я. Аграрний сектор України у період війни та відновлення: економічна стійкість і структурна модернізація. *Актуальні проблеми економіки*. 2025. № 10 (292). DOI: 10.32752/1993-6788-2025-1-292-182-190
118. Кравчук І., Ахметов І. Удосконалення державного регулювання раціонального використання земельних ресурсів. *Актуальні проблеми економіки*. 2024. № 5 (275). С. 161–168. DOI: 10.32752/1993-6788-2024-1-275-161–168
119. Красніцький, О. Сутність, принципи та цільова спрямованість діяльності дорадчих служб. *Економіка та суспільство*, 2025. Вип. 71. URL : <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-71-73>
120. Кривенко І. “Механізм” як категорія і його сутність у процесі державного управління. *Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. праць ОРІДУ*. 2006. Вип. 1 (25). 330 с.
121. Кривохижа Є, Пугачов В., Кебко В. Роль аграрного експорту України у забезпеченні глобальної продовольчої безпеки. *Аграрні інновації*. 2025. Вип. 32. С. 306–312. DOI: <https://doi.org/10.32848/agrar.innov.2025.32.43>
123. Кришталь Г., Беженар І., Хіміч С., Скиба Г. Фінансування сільськогосподарських підприємств у воєнний час як гарантія сталого розвитку економіки держави. URL : <https://doi.org/10.32317/ekon.apk/2.2025.28>
124. Круглов М. П. Теоретичні підходи до визначення понятійного апарату механізмів державного управління на національному, регіональному та

макрорівнях. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2011. № 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2011_6_11

125. Куйбіда В., Бурик З. Сталий розвиток України: цілі та механізми реалізації: монографія. Київ: НАДУ. 2019. 384 с.

126. Курило В.І. Про зміст та співвідношення деяких аграрних дефініцій. *Економіка АПК*. 2014. № 2. С. 87–92. 160 с.

127. Курман Т.В. Аграрне право і законодавство України: синергетичні засади й перспективи розвитку в умовах глобальних загроз. Аграрне та земельне право України: сучасна парадигма і перспективи розвитку: колективна монографія / за ред. д.ю.н., проф. А.П. Гетьмана та д.ю.н., проф. Т.В. Курман. Харків : Юрайт, 2022. 576с.

128. Лисий В. Категорії і поняття, їхнє співвідношення. *Вісник Львівського університету*. 2012. Вип. 15. С. 22–28. URL: http://fs-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/15_2012/5.pdf.

129. Лопашук І., Попело О. Публічне управління інноваційним розвитком АПК у контексті сталості. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2025. Вип. 4 (44). С. 96–104. DOI: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2025-4\(44\)-96-104](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2025-4(44)-96-104)

130. Людвенко Д.В., Матвієнко А.П. Трансформація аграрного сектору України в умовах дії воєнного стану та перспективи його повоєнного відновлення. *Агросвіт*. 2025. № 22. С. 69–76. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2025.22.69>

131. Маєвський Ю.Ф. Глобальна продовольча безпека в пріоритетах єдиної аграрної політики Європейського Союзу. *Вісник НУЦЗУ*. Випуск 1. 2017. С. 369–375. URL: <http://repositc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/11222/3/Mayevsky%20U.F..pdf>

132. Мазур Г.Ф., Лавров Р.В., Криворучко І.О. Перспективи та шляхи розвитку аграрного сектору України в умовах війни. *Агросвіт*. 2024. № 23. С.40–45. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2024.23.40>.

133. Макалюк І., Кашпуренко Т., Баранніков М. Становище підприємств аграрного сектору України в умовах війни: фінансово-інвестиційні аспекти. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 49. URL : <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-7>

134. Максимова В.Ф. Визначення об'єктів формування витрат. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 10. С. 150–160.
135. Малиновський В. Я. Державне управління. Київ : Атіка, 2003. 576 с.
136. Манцуров І.Г. Інклюзивний розвиток як основа протидії глобальним викликам сьогодення. *Економіка України*. 2018. № 10. С. 71-87. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2018.10.071>
137. Маргасова В., Вдовенко Н. Інвестиційне забезпечення розвитку аграрного сектору з урахуванням структурних змін для груп суспільних інтересів. Проблеми і перспективи економіки та управління, 2023. Вип. 4 (32). С. 109–120. DOI: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-4\(32\)-109-120](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-4(32)-109-120)
138. Матвієнко О. Сутність і структура світового аграрного сектору. *Агросвіт*. 2022. Вип. 23. С. 87–94. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2022.23.87>
139. Матвеева О.Ю. Імперативи сталого розвитку територіальних громад та його загальнотеоретичні засади. *Ефективність державного управління*. 2020. № 50 . URL: <https://doi.org/10.33990/2070-4011.50.2017.150646>
140. Махінчук Н.В. Феномен державного регулювання в науковому дискурсі. *Наукові перспективи*. 2021. № 2(8). С. 172–191. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/download/154/155>.
141. Мацибора Т.В. Тенденції розвитку інвестиційної діяльності в аграрному секторі економіки України. *Економіка АПК*. 2020. №4. С. 26–34. URL : <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202004026>
142. Меглей В.І. Еколого-економічний розвиток аграрного сектора національної економіки: дис. ... кандидата екон. упр.; 08.00.03. Кам'янець-Подільський, 2018. 303 с. URL: <https://www.pdatu.edu.ua/images/naukovamiznarodna-diyalnist/svr/dissertaciya-meglei.pdf>
143. Метеленко Н., Свінцова Н., Нікітенко В. Цифровізація аграрного сектору як інструмент впровадження зелених технологій у контексті сталого розвитку. *Humanities Studies*. 2025. Вип. 23 (100). DOI: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-29>
144. Михайлова К. Чи виграють українські фермери від вступу до ЄС: що не влаштовує місцевих виробників? The Page. 2024. URL: <http://surl.li/hefpor>

145. Мірошніченко О.В. Цифрова трансформація аграрних відносин як правова категорія. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 212–216. URL: [10.54929/2786-5738-2022-3-03-05](https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-3-03-05)
146. Могильний О. М. Аграрні відносини в Україні. Монографія. Частина I. Київ: ННЦ “ІАЕ”, 2023. 268 с.
147. Навроцький О.А. Тенденції розвитку аграрного бізнесу. *Ефективна економіка*. 2025. Вип. 7. С. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2025.7.110%20>
148. Науково-організаційне забезпечення розвитку сільськогосподарської галузі в УСРР (1920–1930) : зб. док. і матеріалів. НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки, ЦДАВО України; наук. ред. В. Вергунов. Вінниця : ТОВ “ТВОРИ”, 2020. Ч. 1 : (1920–1925).
149. Негрей М.В., Тараненко А.А., Костенко І.С. Аграрний сектор України в умовах війни: проблеми та перспективи. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 40. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/1474/1420/>
150. Негрей М.В. Цифрова трансформація аграрного сектору: перспективи, виклики та рішення. *Наукові записки НаУКМА*. 2023. Вип. 8(1). С. 94–100. URL: <https://doi.org/10.18523/2519-4739.2023.8.1.94-100>
151. Несененко П.П. Механізми державного регулювання аграрної сфери України. *Вісник НУВГП*. 2022. Вип. 2(98). С. 178–191. DOI: <https://doi.org/10.31713/ve2202217>
152. Нижник Н.Р., Кульчій І.О., Муза О.В. Виконавча влада в Україні : реформування та перспективи : монографія. Полтава: ПУЕТ, 2012. 143 с.
153. Нижник Н.Р., Машков О.А. Системний підхід в організації державного управління: навч. посібник. К.: УАДУ, 1998. 160 с.
154. Ніжніков М.Л. Принципи та функції державного регулювання аграрного сектора. *Економіка та держава*. 2014. № 4. С. 147–149.
155. Нова спільна сільськогосподарська політика ЄС на 2023-2027 роки. URL: <https://ukragroconsult.com/news/nova-spilna-silskogospodarska-polityka-yes-na-2023-2027-roky/>
156. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. 42000 слів / уклад. : В. Яременко, О. Сліпушко. К. : Аконіт, 2000. 927 с.

157. Носік В.В. Земельне право і законодавство України: системна криза чи зміна парадигми в умовах реалізації Цілей Сталого Розвитку в Україні до 2030 року? *Право України*. 2020. № 5. С. 76–90. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001320139>.
158. Оболенський О.Ю., Борисевич С.О., Коник С.М. Опорний конспект лекцій з дисципліни “Публічне управління”. К. : НАДУ, 2011. 56 с.
159. Обушна Н.І. Механізми формування та розвитку публічного аудиту в Україні: дис. ... д. держ. упр.; 25.00.02 – механізми державного управління. Київ : 2018. 469 с.
160. Обушна Н.І. Новий публічний менеджмент як системна композиція інноваційних інкорпоративних управлінських підходів у публічному секторі. *Наукові інновації та передові технології*. 2025. № 12(40). С. 136–146. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-12\(40\)-136-146](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-12(40)-136-146)
161. Обушна Н.І., Петринський Д.В. Державне регулювання аграрного сектору в Україні: об’єктивна необхідність та специфіка здійснення в умовах воєнного стану. *Наукові перспективи*. 2023. Вип. 8 (38). С. 216–228. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-8\(38\)-216-228](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-8(38)-216-228)
162. Одінцова Г.С., Мостовий Г.І., Амосов О.Ю. Державне управління і менеджмент : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Харків. регіон. ін-т., 2002. 492 с.
163. Опубліковано рейтинг українських вишів “ТОП-200 Україна 2025”. 24 червня 2025 року. URL: <https://osvita.ua/vnz/rating/94871/>
164. Організація економічного співробітництва та розвитку. URL: <https://mfa.mgov.ua/mizhnarodni-vidnosini/organizaciya-ekonomichnogo-spivrobitnictva-ta-rozvitku>
165. Орлів М.С. Механізми державного регулювання підвищення кваліфікації керівних кадрів органів влади в Україні: дис. ... д. держ. упр.; 25.00.02 – механізми державного управління. Київ : НАДУ, 2019. 440 с.
166. Орлова Н.С., Сіденко Ю.Л. Розвиток державної аграрної політики та системи дорадництва України в умовах євроінтеграції. *Державне будівництво*. 2025. № 1 (37). С. 350–361. DOI: <https://doi.org/10.26565/1992-2337-2025-1-25>
167. Осмятченко В., Музиченко Т. Диджиталізація управління аграрною сферою: нові підходи та рішення. *SWorldJournal*. 2025. Вип. 33. С. 159–169. DOI: [10.30888/2663-5712.2025-33-03-036](https://doi.org/10.30888/2663-5712.2025-33-03-036)

168. Основи менеджменту: навч. посіб. для студентів спеціальності 073 “Менеджмент” освітньо-професійної програми “Менеджмент і бізнес-адміністрування” / укладачі: Т.В. Лазоренко, С.О. Пермінова. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського. 2021.166 с. URL: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/41193/1/Managment.pdf>
169. Основи публічного управління та адміністрування: навч.-метод. посібник / О. Д. Лазор, О. Я. Лазор, І. Г. Юник. К. та ін.: Ліра-К. 2018. 268 с.
170. Остапенко С. О. Теоретичні підходи до формування економічних засад державного регулювання аграрного сектору України. *Ефективна економіка*. 2021. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9586> DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.11.200>
171. Офіційний сайт Державного аграрного реєстру. <https://www.dar.gov.ua/>
172. Пасемко Г., Таран О. Державне регулювання аграрного сектору під час війни (на прикладі Харківської області). *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 51. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-51-36>.
173. Пашер Петер. Засади європейської аграрної політики: навчальний модуль для самостійної підготовки студентів аграрних коледжів за спеціальностями “Рослинництво”, “Тваринництво”, “Сільськогосподарська техніка”, “Електротехніка”, “Ветеринарна медицина”. 2025. URL: https://agrarausbildung-ukraine.net/wp-content/uploads/2025/03/Grundzuege-der-Europaeischen-Agrarpolitik-Fragen-Antworten-Katalog_2025_UA.pdf
174. Петренко І. Суперїжа – штучне м'ясо. *Агробізнес сьогодні*. 2020. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/idei-trendy/item/19217-superizha-shtuch-ne-miaso.html>
175. Петринська В.В. Концептуальні особливості формування системи управління людськими ресурсами на державній службі. *Публічне управління та митне адміністрування. Серія “Державне управління”*. 2022. № 4(35). С. 98–103. URL: <http://www.customs-admin.umsf.in.ua/v4-35-2022>.
176. Петринський Д.В. Аграрний сектор України: складові стійкості та напрями державного регулювання: матеріали Всеукр. конф. учнівської та студентської молоді “Публічне управління сталим розвитком територіальних

громад” (Київ, 26 бер. 2025 р.) / за заг. ред. О.В. Євсюкової, С.М. Приліпка. Київ: НУБіП, 2025. С. 43–45.

177. Петринський Д.В. Аграрний сектор України : сучасний стан та виклики, що обумовлюють доцільність його державного регулювання. *Успіхи і досягнення у науці*. 2026. Вип. 2(24). С. 1137–1151. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2026-2\(24\)-1137-1151](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2026-2(24)-1137-1151)

178. Петринський Д.В. Аграрний сектор України як об’єкт державного регулювання: матеріали міжнар. круглого столу “Сучасні виклики для державної служби: інформаційно-комунікативний аспект” (Київ, 18 черв. 2024 р.) : / за заг. ред. Л. Комахи, Н. Корчак, Н. Ларіної. Київ: ННІ ПУДС КНУ, 2024. С. 169–170. URL: <https://ipacs.knu.ua/pages/osn/2/news/2120/files/252be71b-8e9c-4eaf-8a72-dea2f4895774.pdf>

179. Петринський Д.В. Еволюція формування та розвитку організаційного та нормативно-правового механізмів державного регулювання аграрного сектору в Україні. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2026. Вип. 2 (44). С. 469–482. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2026-2\(44\)-469-482](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2026-2(44)-469-482)

180. Петринський Д.В. Механізми державного регулювання аграрного сектору в Україні: теоретичний аспект. *Наукові перспективи*. 2025. № 6(60). С. 308–320. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-6\(60\)-308-320](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-6(60)-308-320)

181. Петринський Д.В. Напрями наукової рефлексії щодо феномену державного регулювання: матеріали II наук.-практ. конф. за міжнар. участю “Проблеми управління суспільним розвитком в умовах криз та післякризового відновлення” (м. Київ, 4-5 груд. 2025 р.) / за заг. ред. Л.М. Мельничук, Т.В. Малахова; ННІМЗ НУОЗ України імені П.Л. Шупика. Київ, 2026. С. 241–245. URL: <https://ipacs.knu.ua/pages/osn/2/news/2166/files/5416ed7e-336d-415b-92eb-60fa32af8003.pdf>

182. Петринський Д.В. Особливості державного регулювання аграрного сектору в умовах воєнного стану в Україні: Шевченківська весна – 2023: публічне управління та державна служба : матеріали Все-укр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (Київ, 29 берез. 2023 р.) / за заг. ред. Л.Г. Комахи. Київ : ННІ ПУДС КНУ, 2023. С. 195–196. URL: <https://ipacs.knu.ua/pages/osn/2/news/2028/files/64782da7-cb8b-48ff-9710-268197951e8c.pdf>

183. Петринський Д.В. Особливості інвестування аграрного сектору в Україні. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. Випуск 8(36). С. 216–227. DOI: 10.52058/2786-5274-2024-8(36)-216-227

184. Петринський Д.В. Перспективні напрями вдосконалення механізмів державного регулювання у сфері відновлення аграрного сектору України. *Věda a perspektivy*. 2026. Вип. 3 (58). С. 110–124. DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2026-3\(58\)-110-124](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2026-3(58)-110-124)

185. Петринський Д.В. Принципи та функції державного регулювання аграрного сектору в Україні: матеріали щоріч. міжнар. наук.-практ. конф. “Глобалізаційні виклики: урядування майбутнього” (м. Київ, 26–27 квіт. 2023 року) / за заг. ред. Л.Г. Комахи. Київ : ННІ ПУДС КНУ, 2023. С. 48–51. URL: <https://ipacs.knu.ua/pages/osn/2/news/2039/files/e8f052a9-3ca2-4574-ad95-ec8638583c7f.pdf>

186. Петринський Д.В. Пріоритетні вектори цифрових трансформацій аграрного сектору в Україні: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. “Публічне управління в Україні: історичний досвід та перспективи розвитку” (Київ, 18 лют. 2025 р.) / за заг. ред. Л.Г. Комахи, Н.М. Корчак, Л.В. Гонюкової. Київ: ННІПУДС КНУ імені Тараса Шевченка, 2025. С. 289–290. URL: <https://ipacs.knu.ua/pages/osn/2/news/2166/files/5416ed7e-336d-415b-92eb-60fa32af8003.pdf>

187. Петринський Д.В. Спільна аграрна політики Європейського Союзу: специфіка формування та цільові вектори імплементації для України. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2025. Вип. 7(37). С. 311–321. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-7\(37\)-311-321](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-7(37)-311-321)

188. Петринський Д.В. Стратегічні орієнтири розвитку аграрного сектору України: матеріали щоріч. Міжнар. наук.-практ. конф. “Глобалізаційні виклики: урядування майбутнього” (Київ, 18 квіт. 2025 р.) / за заг. ред. Л.Г. Комахи, Т.П. Паламарчук. Київ : ННІ ПУДС КНУ, 2025. С. 117–118. URL: <https://ipacs.knu.ua/pages/osn/2/news/2199/files/cf3eaf6a-5184-4c88-871c-deb36577eff2.pdf>

189. Петринський Д.В. Теоретичні підходи до державного регулювання аграрного сектору: особливості понятійно-категорійного апарату. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. Випуск 7. С. 249–254. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.15.249>

190. Петруха С.В. Державне антикризове регулювання аграрного сектору економіки України: [монографія]. Київ: Центр учбової літератури, 2018. 521 с.

191. Питання Міністерства сільського господарства і продовольства України: постанова КМУ від 19.05.1992 р. № 252. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/252-92-%D0%BF>

192. План України для реалізації ініціативи Європейського Союзу Ukraine Facility, запровадженої Регламентом (ЄС) Європейського Парламенту та Ради (ЄС) від 29.02.2024 р. № 2024/792. URL: <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/plan-ukraine-facility.pdf>

193. Погорєлова О. Державне регулювання аграрного сектору економіки в контексті забезпечення завдань сталого розвитку. *Сталий розвиток економіки*, 2024. (1(48), 129–143. URL: <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2024-48-18>

194. Податковий кодекс України: закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

195. Положення про Міністерство аграрної політики України: указ Президента України від 07.06.2000 р. № 772/2000. URL: https://ips.ligazakon.net/document/u772_00?ed=2001_10_30&an=23

196. Положення про Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України: постанова КМУ від 21.07.2025 р. № 903. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/903-2025-%D0%BF>

197. Помаза-Пономаренко А.Л., Тарадуда Д.В. Інноваційний шлях розвитку АПК і національної економіки в Україні: публічно-управлінські аспекти. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. Вип. 21. С. 175–179. DOI: 10.32702/2306-6814.2024.21.175

198. Попело О., Жаворонок А. Фінансово-кредитне забезпечення аграрних підприємств в Україні. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2024. Вип. 4 (40). С. 212–222. DOI: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2024-4\(40\)-212-222](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2024-4(40)-212-222)

199. Попело О., Лопашук І. Капіталізація інтегрованих аграрно-промислових формувань у воєнний період. *Проблеми і перспективи економіки*

та управління. 2023. Вип. 3 (35). С. 132–140. DOI: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2023-3\(35\)-132-140](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2023-3(35)-132-140)

200. Приліпко С.М. Самоорганізація та кооперація як інструменти сталого розвитку територіальних громад у контексті реалізації державної регіональної політики. *Проблеми сучасних трансформацій*. Серія: право, публічне управління та адміністрування. 2026. № 19. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2026-19-02-01>

201. Приліпко С.М., Жиган Я. В. Роль малого та середнього бізнесу у формуванні економічного потенціалу територіальних громад на засадах сталого розвитку. *Електронне наукове видання “Публічне адміністрування та національна безпека”*. 2024. № 1. DOI: <https://doi.org/10.25313/2617-572X-2024-1-9549>

202. Приходченко Л.Л. Забезпечення ефективності державного управління: теоретико-методологічні засади: монографія. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2009. С. 144.

203. Приходченко Л. Забезпечення ефективності системи органів публічної влади: питання формулювання та вимірювання цілей. *Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. ОРІДУ*. 2008. Одеса: ОРІДУ НАДУ, Вип. 2 (34). С. 23–32.

204. Пріоритети розвитку реального сектора в умовах війни та повоєнного відновлення економіки України : аналіт. доп. ; за заг. ред. Я.А. Жаліла. Київ : НІСД, 2024. 104 с. DOI: <https://doi.org/10.53679/NISSanalytrep.2024.03>

205. Про аграрні ноти: закон України від 22.02.2024 р. № 3586-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3586-20>

206. Про аграрні розписки: закон України від 06.11.2012 р. № 5479-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/5479-17>

207. Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування Державного аграрного реєстру та удосконалення державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції: закон України від 05.11.2020 р. № 985- IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/985-20#Text>.

208. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок

сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель: закон України від 19.10.2022 р. № 2698-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2698-20>

209. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану: закон України від 24.03.2022 р. № 2145-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2145-20>

210. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 28 та від 14 липня 2021 р. № 723: постанова КМУ від 05.04.2022 р. № 410. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/274-2022-%D0%BF#Text>

211. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 28 і 29: постанова КМУ від 18.03.2022 р. № 312. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/312-2022-%D0%BF#Text>

212. Проект Плану відновлення України: Матеріали робочої групи “Нова аграрна політика”. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/new-agrarian-policy.pdf>

213. Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку: закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15/ed20251104#n863>

214. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: закон України від 11.09.2003 р. № 1160-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/1160-15>

215. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: постанова КМУ від 05.08.2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/695-2020-%D0%BF>

216. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: постанова КМУ від 03.03.2021 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/179-2021-%D0%BF>

217. Про затвердження Положення про Державний агропромисловий комітет Української РСР: постанова Ради Міністрів УРСР від 17.05.1986 р. № 185. URL: https://ips.ligazakon.net/document/kp860185?ed=1988_02_01

218. Про затвердження Порядку здійснення координації діяльності центру протимінної діяльності, центру гуманітарного розмінування та центру соціально-гуманітарного реагування секретаріатом Національного органу з питань протимінної діяльності: Наказ Міноборони, МВС та Мінінтеграції від 31.01.2023 р. № 9/3/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0148-23>

219. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні: указ Президента України від 22.07.1998 р. № 810/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98/ed20060528/find?tex#Text>.

220. Прокопенко Н. Сталий розвиток аграрного сектора економіки: поняття, сутність, умови реалізації. *Економіка та суспільство*, 2024. Вип. 64. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-64-115>

221. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: указ Президента України від 09.12.2010 р. № 1085/2010 45. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1085/2010>

222. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року : закон України від 18.10.2005 р. № 2982-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2982-15>.

223. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: закон України від 23.12.1997 р. № 771/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/771/97-%D0%B2%D1%80>

224. Про особисте селянське господарство: закон України від 15.05.2003 р. № 742-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/742-15>

225. Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою: закон України від 09.02.2012 р. № 4391-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4391-17>

226. Про охорону земель: закон України від 19.06.2003 р. № 962-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/962-15>

227. Про перелік міністерств та інші центральні органи державного управління Української РСР: закон України від 13.05.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1030%D0%B1-12>

228. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16.09.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#Text>

229. Про сільськогосподарську дорадчу діяльність: закон України від 17.06.2004 р. № 1807-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1807-15#Text>

230. Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу: закон України 07.02.2002 р. № 3023-III. <https://zakon.rada.gov.ua/go/3023-14>

231. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: розпорядження КМУ від 30.12. 2015 р. № 1437-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/248907971>

232. Про схвалення Стратегії зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 року: розпорядження КМУ від 14.08.2019 р. № 688-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/688-2019-%D1%80>

233. Про схвалення Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках: розпорядження КМУ від 15.11.2024 р. 1163-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1163-2024-%D1%80>

234. Про фермерське господарство: закон України від 19.06.2003 р. № 973-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/973-15>

235. Про функціонування Державного аграрного реєстру: постанова КМУ від 02.06.2021 р. № 573. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2021-%D0%BF#Text>.

236. Проценко І. Право на продовольчу безпеку: виклики війни для аграрного законодавства. 2025. URL: <https://rubryka.com/blog/pravo-na-prodovolchu-bezpeku-vyklyky-vijny-dlya-agrarnogo-zakonodavstva/>

237. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019>

238. Прямі збитки агросектору України від війни перевищили \$11 млрд. *AgroPortal*. 5 червня 2025 року. URL: <https://ukragroconsult.com/news/pryami-zbytky-agrosectoru-ukrayiny-vid-vijny-perevyshhyly-11-mlrd/>

239. Публічна політика в процесах реформування системи державного управління України / С.О. Телешун, С.В. Ситник, І.В. Рейтерович, О.Г. Пухкал. К. : НАДУ. 2016, 192 с.

240. Публічне управління: теорія і практика : монографія / авт. кол. : Ю.В. Ковбасюк, В.П. Трощинський, М.М. Білинська та ін. ; заг. ред. Ю.В. Ковбасюка. К. : НАДУ. 2011. 212 с.

241. Пушкарьова Т.О. Понятійний конструкт “релятивістська педагогіка” як важливий чинник новочасної освітньої парадигми. 2022. *Український педагогічний журнал*. № 3. С. 112–120.

242. Про затвердження Положення про Державний агропромисловий комітет Української РСР: Постанова Ради Міністрів УРСР від 17.05. 1986 р. № 185. URL: https://ips.ligazakon.net/document/kp860185?ed=1988_02_01

243. Радченко О.В. Родові ознаки категорії “механізм” в соціальних науках. *Публічне управління : теорія та практика*. 2013. № 3(15). С. 19–25. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2013_3_5

244. Роїк О. Агроінвестиції: глобальне бачення, локальні проблеми. *Юридична газета*. 04 липня 2023. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/zemelne-agrarne-pravo/agroinvesticiyi-globalne-bachennya-lokalni-problemi.html>

245. Руденко О.М. Цифровізація аграрного сектору України в умовах воєнного стану: виклики та управлінські рішення. Актуальні питання у сучасній науці. 2026. Вип. 2(44). С. 539–551. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2026-2\(44\)-539-551](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2026-2(44)-539-551)

246. Руденко О. Аграрний сектор України в парадигмі сталого розвитку: сучасний стан і тенденції. Наукові перспективи. 2026. Вип. 2(68). С. 588–600. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2026-2\(68\)-588-600](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2026-2(68)-588-600)

247. Рудніцька Р.М., Сидорчук О.Г. Сутність та зміст механізмів державного управління та принципів їх функціонування. *Публічне управління: теорія та практика*. 2014. Вип. 4. С. 50–60. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2014_4_10.122.

248. Сабовчик А., Попович А. Визначення поняття та цілі сталого розвитку. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Випуск 86: ч. 5. С. 415–422. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.61>
249. Саніахметова Н.О. Поняття державного регулювання підприємництва. *Укр. комерц. право*. 2005. № 6. С. 10–17.
250. Сафонов Ю.М., Григор'єв Г.С. Механізм державного регулювання фінансово-економічних процесів. *Ефективна економіка*. 2018. № 1. URL : <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/aa1c50bf-e7dd-4062-8f99-12c767d7bf93/content>.
251. Свистун Л.А., Попова Ю.М., Штепенко К.П. Державне регулювання аграрного сектору економіки в контексті забезпечення завдань сталого розвитку. *Ефективна економіка*. 2020. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8371>
252. Селіванов С.В., Н.І. Обушна, С.К. Хаджирадєва. Розвиток кадрового потенціалу державної служби в Україні в умовах реформ : проблеми теорії та практики : монографія. Київ: Вид-во “Каравелла”, 2019. 293.
253. Сільське господарство: пріоритети сталих інвестицій для сприяння відновленню України. URL: <https://ecoaction.org.ua/sh-priorityty-stalykh-investytsij.html>
254. Сільське господарство України в умовах воєнного стану: уроки для суспільства і політиків. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9288>
255. Сільськогосподарські науково-дослідні установи України. URL: <https://uk.wikipedia.org/>
256. Склярів Р.В. Поняття державного регулювання і державного управління економікою в умовах ринку. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2012. № 2 (18). С. 56–60.
257. Скорик М.О. Еволюція та сутність державного регулювання аграрного сектору економіки. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Вип.25. Ч.1. С. 12–16. URL: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_25/1/4.pdf
258. Співробітництво у сфері сільського господарства. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/torgovelnnoekonomichne-spivrobitnictvo-ukrayina-yes/spivrobitnictvo-u-sferi-silskogo-gospodarstva>

259. Спільна аграрна політика ЄС – законодавче регулювання та зв'язок з екологічною і кліматичною політикою ЄС. Інформаційний центр “Зелене досьє”, 2024. URL: https://www.dossier.org.ua/wp-content/uploads/2024/05/CAP_lawclimate_UA.pdf

260. Старікова Л. Спільна аграрна політика ЄС і завдання України в контексті євроінтеграції (план наближення політик і гармонізації законодавства): аналітичний звіт (Німецько-український агрополітичний діалог). 2023. 37 с. URL: https://www.apd-ukraine.de/fileadmin/user_upload/Agrarpolitische_Berichte/Starikova_Alalyse_und_Empfehlungen_CAP_UA.pdf

261. Статистичний щорічник України за 2024 рік. URL: <https://stat.gov.ua/uk/publications/statystychnyy-shchorichnyk-ukrayiny-2024>

262. Статівка А.М., Курман Т.В. Аграрне законодавство України: сучасний стан і перспективи розвитку в умовах глобальних загроз. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Том 30, № 3. С. 280– 297. URL: [https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/30\(3\)_2023-280-297.pdf](https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/30(3)_2023-280-297.pdf)

263. Стенограма комітетських слухань на тему: “Державна підтримка аграрного сектору у 2024 році. Державні та недержавні фонди і механізми”. URL: <https://komagropolit.rada.gov.ua/documents/sluhannja/75416.html> .

264. Стеченко Д. М. Державне регулювання економіки : навч. посібник. К. : МАУП, 2007. 176 с.

265. Стоянець Н. Управління сталим розвитком аграрного сектора економіки: дис. ... доктора екон наук.; 08.00.03. Суми, 2019. 415 с. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/73377>

266. Стратегія продовольчої безпеки до 2027 року: розпорядження КМУ від 23.07.2024 р. № 684-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2024-%D1%80?lang=en>

267. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.10.2013 р. № 806- р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80#Text>.

268. Сугоняка М.В. Формування механізму антикризового управління системним банком: монографія. Дніпропетровськ, 2013. С. 134–138.

269. Сурай І.Г. Державне управління аграрним сектором економіки України: функціонально-структурний аспект : дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ, 2005. 280 с.

270. Сурмін Ю. Термінологічна система державного управління: сутність і перспективи становлення. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2008. № 4. С. 5–14.

271. Тарасюк О.В. Теоретичні засади формування сталого розвитку та практична реалізація на сучасному етапі розвитку суспільства. *Економіка та адміністрування*. 2025. №1 (111). С. 51–63. URL: <https://ema.ztu.edu.ua/article/view/325967>

272. Тітов Д., Олексієнко В. Фінансове забезпечення аграрного сектору України в умовах воєнного стану. 2024. *Економіка та суспільство*. Вип. 63. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-63-125>

273. Ткач М.П. Державне регулювання і державне управління: співвідношення понять. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 8. С. 110–119.

274. Ткаченко С.М. Державне регулювання аграрного бізнесу в умовах євроінтеграції. Державне управління та політика. 2025. № 9(13). С. 1–8. <https://doi.org/10.70651/3041-2498/2025.9.03>

275. Третина українських земель є потенційно небезпечною для с/г робіт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3666468-tretina-ukrainskih-zemel-e-potencijno-nebezpecnou-dla-silgosprobit-ekspertka.html>

276. Трудові ресурси для повоєнного відновлення України: стан, проблеми, шляхи розв'язання. Аналітична доповідь Центру Разумкова. Київ, 2024. 229 с. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2024/10/16/2024-Pyshchulina-TRUDJVI-RESURS-UKR-SAIT.pdf>

277. У ЗСУ служать близько 200 тисяч аграріїв: в агросекторі відчувається брак кадрів. URL: <https://agrarii-razom.com.ua/news-agro/u-zsu-slujat-blizko-200-tisyach-agrariiv-v-agrosektori-vidchuvaetsya-brak-kadriv>

278. Україна на шляху приєднання до комітетів Організації Економічного Співробітництва та Розвитку. Служба новин ІАС “Аграрії разом”. 11.11.2024. URL: <https://www.ukr.net/ru/news/details/economics/107864064.html>

279. FAQ з питань Угоди про цифрову торгівлю між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=3e05fe8f-815d4fa7-903b-aa59dc2d650f&title=FaqZPitanUgodiProTsifrovuTorgivliuMizhUkrainoiuTaSpoluchenimKorolivstvomVelikoiBritaniiIPivnichnoiIrlandii>.

280. Федорчак О.В. Інституційний механізм державного управління. *Ефективність державного управління*. 2017. Вип. 1. С. 53–63. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2017_1_8

281. Федорчак О.В. Класифікація механізмів державного управління. *Науковий вісник*. 2008. Вип. 1. URL : <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/jan/26465/ofedorchak.pdf>.

282. Філіпович М.Б., Міщук Д.Б., Шатохіна Н.В. Роль науково-дослідних інститутів у розвитку аграрної науки в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. 2025. Том 36 (75) № 2. С. 298–302. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2025/2.44>

283. Харитонova Т.С., Григор'єва Х.А. Продовольча безпека в умовах воєнних конфліктів сучасності: правовий досвід іноземних держав. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №2. С. 287–291. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2023/65.pdf

284. Харченко Н.П. Поняття механізму держави, наукові пошуки теоретико-правової дефініції. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. 2007. Т. 20 (59). № 2. С. 278–284

285. Храпкіна В. Поняття управління та менеджменту. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/bitstreams/c2016354-127f-4c15-801a-a947bf214841/download>

286. Худошина О.В. Державне регулювання ліцензування господарської діяльності з медичної практики в Україні: дис. ...к.держ.упр.; спец. 25.00.02 – механізми державного управління. Київ: 2019.

287. Цивільний кодекс України: закон України від 16.01.2003 р. № 435-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

288. Цимбалюк І., Риковська Л. Теоретичний аналіз сутності та складників дефініції “аграрна сфера”. *Економічний часопис Східноєвропейського*

національного університету імені Лесі Українки. 2019. Вип. 4. С. 13–19. URL: <https://www.echas.vnu.edu.ua/index.php/echas/article/download/23/15>

289. Цілі сталого розвитку: Україна. URL: http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf?fbclid=IwAR03C4tvCu0UrGr9450wF9luFexZJEfZYz0o-RgCgeGlp0rnDR1zesPqqM0

290. Чечель О. М. Принципи та механізми державного регулювання економіки. *Вісник АМСУ. Серія: “Державне управління”*. 2013. №2 (9). С.103–111. URL : <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/feb/26787/chechel.pdf>

291. Чопенко В. Озвучено наслідки відсутності сталої аграрної політики для продовольчої безпеки країни. *Новини аграрного бізнесу*. URL: <https://agronews.ua/news/ozvucheno-naslidky-vidsutnosti-staloyi-agrarnoyi-polityky-dlya-prodovolchoyi-bezpeky-krayiny/>

292. Чорний Г.М., І.А. Міщенко, О.М. Файчук. Інтерпретація понять “управління” і “менеджмент” та абстрагування їх змісту в теорії аграрної економіки. *Економіка АПК*. 2014. №3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2014_3_15

293. Шабельніков А. Агросектор в умовах війни: як зменшити ризики для інвесторів. 31.03.2025. URL: <https://unba.org.ua/publications/10114-agrosector-v-umovah-vijni-yak-zmenshiti-riziki-dlya-investoriv.html>

294. Якименко Ю.В. Еволюція партійної системи України: особливості аналізу та основні етапи. *Політологічний вісник : зб. наук. праць*. К. : ІНТАС, 2011. Вип. 52. С. 229–237.

295. Agriculture and rural development. European Com-mission. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy_en

296. Agricultural Enterprises Became the Most Unprofitable in Ukraine in the First Quarter of 2025. URL: <https://agronews.ua/en/news/agricultural-enterprises-top-the-list-of-most-unprofitable-economic-activities-in-q1-2025/>

297. Albaladejo R. A. Ukrainian agriculture. From Russian invasion to EU integration. European Parliamentary Research Service, European Union. 2024. URL: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2024\)760432](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2024)760432)

298. Bennett, V. 2023a. DFC, IFC, EBRD help bolster Ukraine agribusiness sector. EBRD. URL: <https://www.ebrd.com/news/2023/dfc-ifc-ebrd-help-bolster-ukraine-agribusiness-sector.html>.

299. Climate Adapt. Irrinet IT: Irrigation system for agricultural water management in Emilia Romagna, Italy. URL: <https://climateadapt.eea.europa.eu/en/metadata/case-studies/irrinet-it-irrigation-system-foragricultural-water-management-in-emilia-romagna-italy>

300. Common Agricultural Policy : European Commission. URL: https://ec.europa.eu/info/food-farmingfisheries/key-policies/common-agricultural-policy_en

301. Common agricultural policy. European Commission. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/cap-overview/cap-glance_en

302. Djakona A., Kholiavko N., Dubyna M., Zhavoronok A., Fedyshyn M. Educational dominant of the information economy development: a case of Latvia for Ukraine. *Economic Annals-XXI*. Vol. 192(7-8(2)). P. 108–124.

303. Drucker P. The Practice of Management. Butterworth-Heinemann, 1999. 399 p.

304. Ehlers, M.H., Finger, R., El Benni, N., Gocht, A., Sørensen, C. A. G., Gusset, M., ... & Huber, R. Scenarios for European agricultural policymaking in the era of digitalisation. *Agricultural Systems*. 2022. URL: <https://doi.org/10.1016/j.agsy.2021.103318>

305. Evolution of state regulation mechanisms. 2017. URL: <https://ebd.ada.org/en/evidence/guidelines/oral-cancer>

306. European Commission. CAP Strategic Plans for Poland. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/cap-my-country/cap-strategicplans/poland_en.170.

307. European Commission. Direct Payments: Key Support Mechanism for Farmers. URL: <https://ec.europa.eu/agriculture/direct-payments>.

308. European Commission. Greening in Agriculture: Sustainable Practices for the Future. URL: <https://ec.europa.eu/agriculture/greening>

309. FAO. Revised World Soil Charter. Rome, FAO. URL: <https://www.fao.org/3/I4965R/i4965r.pdf>

310. Fayol H. Administration industrielle et générale; prévoyance, organisation, commandement, coordination, controle, Paris, H. Dunod et E. Pinat. URL: <http://www.worldcat.org/>
311. Food, agriculture, conservation and trade act. US Congress Papers, Title XVI, Research, Subtitle A, Section, 1990. 1602 p.
312. Grethe H., Arens-Azevedo U., Balmann A. et al. For an EU Common Agricultural Policy serving the public good after 2020: Fundamental questions and recommendations. Report, 2018. URL: https://www.bmel.de/SharedDocs/Downloads/EN/_Ministry/AgriculturalPolicyafter2020-report.pdf?__blob=publicationFile&v=2
313. Guerrero G. J. E., Lara V. P. El relevo generacional y su importancia para el desarrollo de los territorios rurales. *Mediterráneo Económico*. 2022. Núm. 35. P. 219.
314. Gruzina I., Pererva I. Generalization of scientific views on the interpretation of the essence and content of the concept “organization”. *Інноваційна економіка*. 2022. №1(2022). С. 44–51. DOI: 10.37332/2309-1533.2022.1.6.
315. Hurwicz L. Designing Economic Mechanisms. Cambridge : Cambridge University Press, 2006. 356 с.
316. Management / Michael H. Mescon, Michael Albert, Franklin Khedouri. – 3rd ed. Cambridge, MA [etc.], 1988. 349 p.
317. Marhasova, V., Rudenko, O., Popelo, O., Kosach, I., Sakun, O., Klymenko, T. Mechanisms of State Management of the Development of Digital Technologies in the National Security System. *Journal of the University of Zulia*. 2024. 15(42), p. 389–406. <https://doi.org/10.46925//rdluz.42.22> WoS
318. OECD (2025). Economic Surveys: Ukraine 2025 (зайнятість/ВВП). URL: https://www.oecd.org/en/publications/oecd-economic-surveys-ukraine-2025_940cee85-en.html
319. Oxford Advanced Learner’s Dictionary of Current English / Ed. by A.S.Hornby. Oxford: Oxford University Press, 1994. 1055 p.
320. Pylypenko, N., Kryvokhyzha, Y., Rudych, A., Prylipko, S., & Tsebro, Y. (2023). Development of the Agricultural Sector and Ensuring Food Security in the Conditions of War. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*. Vol. 13 (2, Special Issue XXXVI). P. 172–175. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10561442>

321. Pollitt C. Public Management Reform: A Comparative Analysis. Bouckaert. Oxford : University Press, 2004. 240 p.
322. Stender S., Borkovska V., & Balla I. (2024). State regulation of agriculture in the conditions of digitalisation of Ukraine's economy. *Ukrainian Black Sea Region Agrarian Science*, 28(2), 53–64. <https://doi.org/10.56407/bs.agrarian/2.2024.53>
323. The Economist Impact. Global Food Security Index. 2022. URL: <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/>
324. UNCTADstat. Table view. unctadstat.unc-tad.org. URL: <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx>
325. Weber, M. Political Writings. Cambridge University Press, 1994. 288 p.
326. Wezel, A., Herren, B.G., Kerr, R.B., Barrios, E., Gonçalves, A.L.R., & Sinclair, F. (2020). Agroecological principles and elements and their implications for transitioning to sustainable food systems. A review. *Agronomy for Sustainable Development*, 40, article number 40. Doi: 10.1007/s13593-020-00646-z
327. Šapolaitė V., Veveris A., Volkov A., Namiotko V. Dynamics in the agricultural sectors of the Baltic states: The effects of the common agricultural policy and challenges for the future. *Montenegrin Journal of Economics*. 2019. Vol. 15. № 4. P. 211–223. URL: http://repec.mnje.com/mje/2019/v15-n04/mje_2019_v15-n04-a26.pdf

ДОДАТКИ

Додаток А

Список опублікованих праць за темою дисертації

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Обушна Н.І., Петринський Д.В. Державне регулювання аграрного сектору в Україні: об'єктивна необхідність та специфіка здійснення в умовах воєнного стану. *Наукові перспективи. Серія “Державне управління”*. 2023. Вип. 8 (38). С. 216–228. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-8\(38\)-216-228](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-8(38)-216-228)

Особистий внесок: обґрунтовано актуальність наукових досліджень питань ефективного державного регулювання аграрного сектору України як в умовах воєнного стану, так і в контексті забезпечення його сталого розвитку в повоєнний період; уточнено сутність поняття “державне регулювання аграрного сектору”; виявлено основні “точки вразливості” аграрного сектора України в умовах воєнного стану та розглянуто заходи державного регулювання аграрного сектору, які були використані для зниження негативного впливу воєнного стану на стан аграрного сектору ще в 2022 році.

2. Петринський Д.В. Теоретичні підходи до державного регулювання аграрного сектору: особливості понятійно-категорійного апарату. *Інвестиції: практика та досвід. Серія “Державне управління”*. 2024. Випуск 7. С. 249–254. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.15.249>

3. Петринський Д.В. Особливості інвестування аграрного сектору в Україні. *Наукові інновації та передові технології. Серія “Управління та адміністрування”*. 2024. Випуск 8(36). С. 216–227. DOI: [10.52058/2786-5274-2024-8\(36\)-216-227](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-8(36)-216-227)

4. Петринський Д.В. Спільна аграрна політики Європейського Союзу: специфіка формування та цільові вектори імплементації для України. *Актуальні питання у сучасній науці. Серія “Державне управління”*. 2025. Вип. 7(37). С. 311–321. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-7\(37\)-311-321](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-7(37)-311-321)

5. Петринський Д.В. Механізми державного регулювання аграрного сектору в Україні: теоретичний аспект. *Наукові перспективи. Серія “Державне управління”*. 2025. № 6(60). С. 308–320. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-6\(60\)-308-320](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-6(60)-308-320)

6. Петринський Д.В. Аграрний сектор України : сучасний стан та виклики, що обумовлюють доцільність його державного регулювання. *Успіхи і досягнення у науці. Серія “Управління та адміністрування”*. 2026. Вип. 2(24). С. 1137–1151. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2026-2\(24\)-1137-1151](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2026-2(24)-1137-1151)

7. Петринський Д.В. Еволюція формування та розвитку організаційного та нормативно-правового механізмів державного регулювання аграрного сектору України. *Актуальні питання у сучасній науці. Серія “Державне управління”*. 2026. Вип. 2 (44). С. 469–482. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2026-2\(44\)-469-482](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2026-2(44)-469-482)

Статті у закордонних наукових виданнях

8. Петринський Д.В. Перспективні напрями вдосконалення механізмів державного регулювання у сфері відновлення аграрного сектору України. *Věda a perspektivy*. 2026. Вип. 3 (58). С. 110–124. DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2026-3\(58\)-110-124](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2026-3(58)-110-124)

Публікації, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації

9. Петринський Д.В. Особливості державного регулювання аграрного сектору в умовах воєнного стану в Україні: Шевченківська весна – 2023: публічне управління та державна служба : матеріали Все-укр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (Київ, 29 берез. 2023 р.) / за заг. ред. Л.Г. Комахи. Київ : ННІ ПУДС КНУ, 2023. С. 195–196. URL: <https://ipacs.knu.ua/pages/osn/2/news/2028/files/64782da7-cb8b-48ff-9710-268197951e8c.pdf>

10. Петринський Д.В. Принципи та функції державного регулювання аграрного сектору в Україні: матеріали щоріч. міжнар. наук.-практ. конф. “Глобалізаційні виклики: урядування майбутнього” (м. Київ, 26–27 квіт. 2023 року) / за заг. ред. Л.Г. Комахи. Київ : ННІ ПУДС КНУ, 2023. С. 48–51. URL: <https://ipacs.knu.ua/pages/osn/2/news/2039/files/e8f052a9-3ca2-4574-ad95-ec8638583c7f.pdf>

11. Петринський Д.В. Аграрний сектор України як об’єкт державного регулювання: матеріали міжнар. круглого столу “Сучасні виклики для державної служби: інформаційно-комунікативний аспект” (Київ, 18 черв. 2024 р.) : / за заг. ред. Лариси Комахи, Наталії Корчак, Наталії Ларіної. Київ: ННІ ПУДС КНУ, 2024. С. 169–170. URL: <https://ipacs.knu.ua/pages/osn/2/news/2120/files/252be71b-8e9c-4eaf-8a72-dea2f4895774.pdf>

12. Петринський Д.В. Пріоритетні вектори цифрових трансформацій аграрного сектору в Україні: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. “Публічне управління в Україні: історичний досвід та перспективи розвитку” (Київ, 18 лют. 2025 р.) / за заг. ред. Л.Г. Комахи, Н.М. Корчак, Л.В. Гонюкової. Київ: ННІПУДС КНУ імені Тараса Шевченка, 2025. С. 289–290. URL: <https://ipacs.knu.ua/pages/osn/2/news/2166/files/5416ed7e-336d-415b-92eb-60fa32af8003.pdf>

13. Петринський Д.В. Аграрний сектор України: складові стійкості та напрями державного регулювання: матеріали Всеукр. конф. учнівської та студентської молоді “Публічне управління сталим розвитком територіальних громад” (Київ, 26 бер. 2025 р.) / за заг. ред. О.В. Євсюкової, С.М. Приліпка. Київ: НУБіП, 2025. С. 43–45.

14. Петринський Д.В. Стратегічні орієнтири розвитку аграрного сектору України: матеріали щоріч. Міжнар. наук.-практ. конф. “Глобалізаційні виклики: урядування майбутнього” (Київ, 18 квіт. 2025 р.) / за заг. ред. Л.Г. Комахи, Т.П. Паламарчук. Київ : ННІ ПУДС КНУ, 2025. С. 117–118. URL: <https://ipacs.knu.ua/pages/osn/2/news/2199/files/cf3eaf6a-5184-4c88-871c-deb36577eff2.pdf>

15. Петринський Д.В. Напрями наукової рефлексії щодо феномену державного регулювання: матеріали II наук.-практ. конф. за міжнар. участю “Проблеми управління суспільним розвитком в умовах криз та післякризового відновлення” (м. Київ, 4-5 груд. 2025 р.) / за заг. ред. Л.М. Мельничук, Т.В. Малахова; ННІМЗ НУОЗ України імені П.Л. Шупика. Київ, 2026. С. 241–245.

Додаток Б

**Напрями фінансової підтримки аграрного сектора України з боку міжнародних фінансових установ
та агенцій розвитку (МФУ/МАР)***

Назва МФУ/МАР	Загальні напрями співпраці	Приклад фінансової допомоги
1	2	3
1. ООН:		
1.1. Продовольча і сільськогосподарська організація ООН (FAO)	<p>Підтримка аграрного сектора з боку FAO під час воєнного стану включає такі ініціативи: а) плани швидкого реагування на надзвичайні ситуації; б) гранти та навчання; в) енергетична підтримка; г) зберігання зерна; та ін.</p> <p>У листопаді 2022 року було підписано угоду про створення Проектного офісу, який сприятиме розширенню технічної та гуманітарної допомоги найбільш уразливим групам населення України, особливо в сільській місцевості.</p> <p>Значну роль у підтримці відбудови українського аграрного сектора через партнерство з FAO відіграє ЄС.</p>	<p>1) У 2022 році 115,4 млн дол США було виділено на допомогу вразливим дрібним і середнім фермерам, а також для підтримки ланцюгів постачання с/г продукції в регіонах, в яких відбувався притік ВПО;</p> <p>2) більш ніж 2000 сільських домогосподарств в районах, що найбільше постраждали від війни, отримали грошову допомогу;</p> <p>3) станом на грудень 2024 р. FAO у партнерстві з ЄС надала гранти на закупівлю обладнання, «зелених» технологій та покращення інфраструктури на суму 2,8 млн дол США 237 с/г виробникам;</p> <p>4) у 2022-2024 роках ЄС профінансував різні проекти FAO, зокрема ініціативу вартістю 15,5 млн дол США для посилення ланцюгів постачання продовольчої продукції. На грантову підтримку для закупівлі обладнання і покращення інфраструктури українськими сільгоспвиробниками ЄС виділив 2,8 млн дол США у рамках третього спільного грантового циклу FAO і ЄС у 2024 році; та ін.</p>
1.2. Міжнародний фонд з сільськогосподарського розвитку (IFAD)	<p>Україна стала повноправним членом IFAD лише наприкінці 2024 року. IFAD має значний досвід роботи з розвитку с/г саме в умовах криз і конфліктів.</p> <p>Для фінансування своїх ініціатив IFAD переважно використовує позики під низькі відсотки та гранти на розвиток. Цільовою аудиторією є вразливі групи населення, наприклад, жінки-фермерки чи молоді фермери з господарствами невеликого розміру. Підтримка ставить за мету збільшити їхні виробничі потужності та покращити доступ до ринку, забезпечити поточну продовольчу безпеку і стійкість до майбутніх криз.</p>	<p>1) У грудні 2024 року Швеція оголосила про внесок у розмірі 615 млн шведських крон (приблизно 54 млн євро) до IFAD протягом трьох років на сприяння зусиллям у сфері продовольчої безпеки та розвитку сільської місцевості в Україні;</p> <p>2) Франція також оголосила про внесок у розмірі 150 млн дол США на поповнення IFAD. Частина цих коштів може бути використана для підтримки сільського господарства в Україні, що відображає важливість спільних міжнародних зусиль для підтримки стійкості України; та ін.</p>

Продовження Додатку Б

1	2	3
1.3. Організація ООН з промислового розвитку (UNIDO)	<p>Проектне портфоліо UNIDO в Україні включає 8 проєктів загальною вартістю 19,4 млн дол США, а також роботу в рамках регіональних та глобальних ініціатив організації. Підтримка українського аграрного сектора з боку UNIDO в основному структурована через «Програму зеленого відновлення промисловості».</p> <p>Що стосується аграрного сектора і харчової промисловості, то дорожня карта UNIDO на період до 2028 року включає такі пріоритети: відновлення пошкоджених підприємств; посилення спроможностей з виробництва і розробки продукції з підвищеною доданою вартістю, покращеною якістю і експортним потенціалом; енерго і ресурсоефективність, відновлювана/зелена енергетика, зменшення і утилізація відходів і забруднення; та ін.</p>	<p>Проект з екологічного відновлення отримав 3 млн євро донорських внесків, включно з витратами на координацію. Фінансування Програми покликане сприяти різноманітним ініціативам з відновлення, включаючи підвищення продуктивності та сталості сільського господарства. Загальними напрямками Програми у сфері відбудови України є відновлення засобів для існування для людей, постраждалих від війни; підтримка секторів та підприємств, що зазнали шкоди чи були переміщені; посилення довгострокової сталості і стійкості української промисловості; та ін.</p>
2. Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР)	<p>ЄБРР декларує такі довгострокові цілі щодо власних проєктів у агробізнесі України:</p> <ul style="list-style-type: none"> – відповідність стандартам ЄС шляхом впровадження належної с/г діяльності та найкращих доступних технологій з метою підвищення стійкості та конкурентоспроможності аграрного сектора; – екологічна стійкість за рахунок зменшення викидів парникових газів, адаптації с/г до кліматичних викликів і сприяння стійким до зміни клімату агропродовольчим системам; – підтримка малих фермерів, забезпечення життєздатності МСП і сприяння співпраці між фермерами для зміцнення сільської економіки; – розвиток інфраструктури шляхом інвестицій; та ін. <p>Використовується змішана модель фінансування, що включає в себе як пряме кредитування бізнесу, так і розподіл кредитних ризиків з ін. фінансовими та банківськими установами.</p>	<p>1) Загальний обсяг фінансування до 4,5 млрд євро, у т.ч. 100 млн євро для аграрного бізнесу, зокрема інвестиції на суму 9,6 млн євро в покращення потужностей для експорту зерна;</p> <p>2) аграрні МСП можуть стати учасниками програми релокації ЄБРР, що передбачає відшкодування витрат на переїзд (транспортну, оренду обладнання) для бізнесу, що постраждав від війни, в розмірі до 30 тис євро на підприємство. Загальна сума програми релокації, яку підтримують уряди Швейцарії та США, складає 2,4 млн євро;</p> <p>3) розподіл кредитних ризиків, зокрема гарантії від Уряду Нідерландів у розмірі 25 млн євро для нагального забезпечення ліквідності аграрного бізнесу, харчової промисловості і логістичної сфери;</p> <p>4) у рамках Програми ЄС із посилення конкурентоспроможності МСП ЄБРР разом із Кредобанком розробив гарантійний механізм на 25 млн євро для забезпечення кредитів Кредобанку на загальну суму до 100 млн євро з метою легшого проходження процедур в торгівлі для МСП і кооперативів аграрного сектора і харчової промисловості; та ін.</p>

Продовження Додатку Б

1	2	3
3. Європейський інвестиційний банк (EIB)	Продовжує інвестувати в українське с/г навіть під час війни, хоча й з певною адаптацією власної стратегії для вирішення поточних викликів.	1) EIB перепрофілював кошти з кількох непогашених позик, щоб надати 668 млн євро швидкої фінансової підтримки українському уряду після повномасштабного вторгнення Росії в лютому 2022 року; 2) проєкт технічної допомоги EIB «Український агропродовольчий ланцюг», спочатку розроблений для підтримки кредиту EIB в обсязі 400 млн євро для розвитку агропродовольчих ланцюгів постачання, змістив акценти в бік підвищення обізнаності про розвиток аграрного сектора та підвищення його потенціалу; та ін.
4. Установи Групи Світового банку:		
4.1. Світовий банк	Підтримує аграрний сектор України під час війни шляхом впровадження проєкту екстреної підтримки інклюзивного відновлення с/г України (ARISE, англ. - griculture Recovery Inclusive Support Emergency). Проєкт ARISE відрізняється від інших ініціатив Світового банку в Україні тим, що він зосереджений в першу чергу на підтримці відновлення с/г та малих фермерських господарств, вирішенні проблем безперервного виробництва агропродовольчої продукції та інклюзивного розвитку.	Основні заходи підтримки аграрного сектора України в рамках проєкту Світового банку ARISE включають: – гранти на сільськогосподарське виробництво: малі фермерські господарства отримують гранти для підтримки власної діяльності, зокрема дотації в розмірі 4000 грн на га (до 120 га), 7000 грн на корову (3-100 корів) і 2000 грн на козу/вівцю (5-500 голів); – доступні кредити: фермери отримують доступ до пільгових кредитів для поповнення оборотного капіталу; – кредитні гарантії: Проєкт надає часткові кредитні гарантії для покращення можливостей фінансування для дрібних фермерів; бере активну участь у підтримці програми доступних кредитів «5-7-9%»; та ін.
4.2. Міжнародна фінансова корпорація (IFC)	Підтримує приватний сектор загалом та с/г України зокрема шляхом впровадження низки ініціатив, що засновані на змішаній моделі фінансування.	IFC співпрацює з Raiffeisen Bank і Credit Agricole над створенням механізму розподілу кредитних ризиків на загальну суму понад 190 млн євро для МСП, в тому числі в аграрному секторі. Співпраця IFC з Credit Agricole здійснюється за підтримки ЄС, де ЄС покриває 50% потенційних збитків IFC від гарантування кредитів. Гарантія ЄС підтримує до 90 млн євро інвестицій у рамках Програми кращого майбутнього IFC, яка спрямована на залучення понад 500 млн євро в різні сфери, включаючи розвиток інфраструктури та проєкти з декарбонізації; впроваджує в Україні Програму економічної стійкості ERA (англ. Economic Resilience Action). На виконання цієї Програми виділено 2 млрд дол США (1 млрд з фондів IFC і ще 1 млрд – з донорських коштів, залучених IFC). ERA спрямована на збереження робочих місць, підтримку економічної активності та підтримку МСП в Україні.

*Джерело: узагальнено автором на основі [164; 278]

Додаток В

**Проблеми функціонування механізмів державного регулювання (ДР)
аграрного сектору України***

Механізми ДР	Проблеми функціонування механізмів ДР аграрного сектору
1	2
Організаційний та нормативно-правовий	<p>– Необґрунтовані перманентні інституційно-структурні зміни в системі управління аграрним сектором під виглядом “оптимізації ЦОВВ” призвели до ліквідації профільного міністерства, що, у свою чергу, може обумовити зниження конкурентоспроможності українського агросектору загалом та ускладнити технічну співпрацю з ЄС (де аграрне питання – одне з ключових);</p> <p>– відсутній спеціальний орган (на кшталт, платіжного агентства (на створенні якого наполягає ЄК)), який може адмініструвати фінансові потоки державної підтримки та забезпечуватиме їх відповідність правилам ЄС;</p> <p>– відсутній єдиний спеціалізований нормативно-правовий акт кодифікованого характеру. Натомість існує великий масив НПА, що регулюють різні види аграрних відносин. Відповідно правове поле у сфері регулювання розвитку аграрного сектору залишається необґрунтовано розпорошеним або ж у деяких випадках – колізійним і архаїчним, що штучно ускладнює взаємовідносини у цій сфері;</p> <p>– обмежені можливості стратегічного планування через режим воєнного стану;</p> <p>– прийняті нашвидкуруч законодавцем новели щодо регулювання діяльності в аграрному секторі в умовах воєнного стану часто “не формують науково обґрунтованого й системного підходу, не враховують потреб євроінтеграційних перетворень, необхідності стратегічних реформ у напрямку екологізації сільського господарства, сталого розвитку агросфери та протидії негативним для аграрного виробництва кліматичним змінам” [262];</p> <p>– у нормах земельного, аграрного та екологічного законодавства не знаходять свого вираження і закріплення юридичні, інституційно-функціональні, юрисдикційні імперативи, правила, способи і механізми подолання бідності і голоду крізь призму забезпечення усім бажаним законодавчо гарантованої можливості доступу до використання землі, вод, лісів, природних ресурсів з метою здійснення виробничої діяльності, надання послуг, задоволення особистих потреб у продуктах харчування, питній воді тощо [157, с. 84];</p> <p>– відсутність чіткого і ефективного механізму відшкодування збитків агровиробникам. Адже наразі не затверджено методичу визначення шкоди, завданої особистим селянським господарствам та/або фермерським господарствам, що зареєстровані як фізичні особи – підприємці, що, на жаль, ускладнює становище вказаних суб’єктів, які вже зазнали втрат і збитків, й не гарантує можливості їх відшкодування в майбутньому;</p> <p>– відсутність спеціальних правових механізмів оцінки екологічної шкоди ґрунтам унаслідок бойових дій;</p> <p>– недостатня врегульованість питань страхування аграрних ризиків у воєнний час;</p> <p>– неврегульованими залишаються питання правового забезпечення фінансування й організації розмінування сільськогосподарських угідь аграрних товаровиробників, відповідальності за агроєкоцид та ін.;</p> <p>– недостатня гнучкість трудового законодавства для аграрного виробництва в умовах війни. Зокрема практичні труднощі із застосуванням дистанційної праці та спрощених трудових договорів у сільській місцевості;</p> <p>– часті зміни податкових пільг для аграріїв, що створює правову нестабільність;</p> <p>– складність проходження “аграрних” законопроектів загалом у ВРУ;</p> <p>– мають місце правові колізії між забезпеченням внутрішньої продовольчої безпеки та виконанням експортних контрактів. Існує залежність від міжнародних домовленостей (зернові коридори) та їх нестабільність;</p> <p>– ослаблення контролю та нагляду за дотриманням аграрного законодавства в умовах воєнного стану; та ін.</p>

1	2
Фінансово-економічний	<ul style="list-style-type: none"> – Дефіцит бюджетного фінансування, адже частка державної фінансової підтримки агросектору в державному бюджеті (близько 1,2%) є значно нижчою за потреби галузі та поступається аналогічним показникам країн ЄС ат США (близько 5-6%); – високий фіскальний тиск в умовах воєнних втрат (податки часто не враховують: втрату або замінування земель; знищення інфраструктури; зниження врожайності тощо); – складність фіскального адміністрування (бюрократичні процедури отримання пільг і компенсацій; проблеми з ПДВ-відшкодуванням для експортерів; нерівний доступ до податкових інструментів для малих і великих господарств та ін.); – обмежений доступ до кредитних ресурсів (високі процентні ставки навіть за програмами державної підтримки; жорсткі вимоги до застави, яку аграрії часто втратили через війну; обмежена участь банків у фінансуванні малих фермерських господарств та ін.); – недосконалість державних програм (програми типу “5–7–9%” є не завжди доступними для дрібних виробників; мають обмежене фінансування; часто орієнтовані на короткострокові потреби, а не на розвиток) та відсутність спеціалізованих кредитних інструментів для відновлення аграрної інфраструктури; – зниження інвестиційної привабливості (високі воєнні ризики для іноземних інвесторів; недостатній розвиток страхування воєнних ризиків; обмежений доступ до довгострокового капіталу та ін.); – низький рівень капіталізації аграрних підприємств (переважання самофінансування; недостатній розвиток аграрних інвестиційних фондів і кооперативних фінансових інститутів та ін.); – висока волатильність цін (коливання світових цін на зернові та олійні культури; вплив логістичних обмежень і валютних коливань) та відсутність ефективних державних інтервенційних механізмів у цій сфері; – слабкий розвиток ринкової інфраструктури (недостатня кількість біржових інструментів; обмежений розвиток форвардних і ф’ючерсних контрактів; низька прозорість формування закупівельних цін та ін.) – обмежена державна цінова підтримка (мінімальні закупівельні ціни фактично не працюють, а державні продовольчі резерви мають обмежений вплив на ринок); та ін.
Інформаційно-комунікативний	<ul style="list-style-type: none"> – Відсутність державних програм підтримки цифрових технологій для сільськогосподарських підприємств; – слабка інфраструктурна забезпеченість в сільських регіонах, що обмежує доступ до інтернету та цифрових платформ; – неможливість швидкого реагування держави на зміни ринку через технологічні обмеження; – висока вартість цифрових технологій та складність їх інтеграції в існуючі агровиробничі процеси; – недостатня кваліфікація персоналу, особливо серед дрібних фермерів, які не мають спеціалізованих знань в галузі інформаційних технологій; – обмежений доступ до актуальної та достовірної інформації про стан аграрного сектору (у т.ч. і статистичної) через порушення логістики та комунікаційних каналів через військові дії; – має місце інформаційна асиметрія між державою й аграріями (недостатнє інформування фермерів про державні програми підтримки, субсидії та пільгові кредити; поширення неперевіреної або дезінформаційної інформації, що підриває довіру до державних структур та ін.) та низький рівень інтеграції державних та приватних ініціатив у цій сфері; – високі воєнні ризики та недосконала безпека даних (загроза кібератак на державні та приватні аграрні системи управління; неможливість відкритого поширення стратегічної інформації через ризик її використання противником; потреба у високому рівні захисту персональних та комерційних даних аграріїв та ін.);

1	2
Науково-дослідний	<ul style="list-style-type: none"> – Відсутність єдиної узгодженої наукової концепції розвитку аграрного сектору в Україні, яка має стати як головним науковим документом (теоретико-методологічні аспекти функціонування аграрного сектору), так і політичним дороговказом (формулювання вимог до законодавчої бази, політики держави в аграрному секторі) в умовах повоєнної відбудови економіки України та адаптації державної аграрної політики до вимог САП ЄС; – знівельована роль науково-інноваційної складової в системі пріоритетів розвитку аграрних університетів; – методологічна неузгодженість процесів обміну інформацією в аграрній сфері; – недостатні можливості вітчизняних аграрних університетів щодо фінансування витрат на оновлення матеріально-технічної бази і лабораторного обладнання аграрних ЗВО; – великий дефіцит державного фінансування сфери наукових досліджень в аграрній сфері; – низькі заробітні плати працівників аграрних ЗВО та сільськогосподарських науково-дослідних установ України; – велика плінність кадрів; та ін.

*Джерело: узагальнено, адаптовано та систематизовано автором з використанням [157; 262]

Додаток Г

Довідки і акти про впровадження результатів дисертації

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І
НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ЧЕРНІГІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

вул. Шевченка, 95, Чернігів, 14030,
Україна

тел. +38(0462) 665-103;
факс +38(0462) 665-105
E-mail: cstn@stu.cn.ua
www.stu.cn.ua
Код ЄДРПОУ 05460798

MINISTRY OF EDUCATION AND
SCIENCE OF UKRAINE

CHERNIHIV POLYTECHNIC
NATIONAL UNIVERSITY

95, Shevchenko str., Chernihiv, 14030,
Ukraine

30.03.2026 № 302/22-566

На № _____ від _____

**Довідка
про впровадження результатів дисертаційної роботи
Петринського Дмитра Валерійовича
на тему «Механізми державного регулювання у сфері відновлення
аграрного сектору економіки України»**

Окремі теоретичні та науково-методичні положення дисертаційної роботи Петринського Дмитра Валерійовича на тему «Механізми державного регулювання у сфері відновлення аграрного сектору економіки України» було впроваджено в навчальний процес Національного університету «Чернігівська політехніка» при викладанні дисциплін: «Регіональне управління та сталий розвиток», «Управління стратегічним розвитком регіону» в межах освітньо-професійної програми «Публічне управління та адміністрування» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю D4 «Публічне управління та адміністрування» галузі знань D «Бізнес, адміністрування та право» та «Регіональна політика та місцеве самоврядування» в межах освітньо-професійної програми «Публічне управління та адміністрування» другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю D4 «Публічне управління та адміністрування» галузі знань D «Бізнес, адміністрування та право».

Наукові розробки Петринського Д.В. були використані в процесі виконання науково-дослідних робіт Національного університету «Чернігівська політехніка» за темами: «Механізми державного управління регіональним розвитком в умовах переформатування владних відносин» (№ 0120U105292), де автором ідентифіковано особливості аграрного сектору як об'єкта державного регулювання та уточнено понятійно-категорійний апарат у цій сфері; «Публічне управління та децентралізація влади» (№ 0120U101815), де автором визначено перспективні вектори удосконалення механізмів державного регулювання у сфері відновлення аграрного сектору економіки України з урахуванням можливостей імплементації прогресивного зарубіжного досвіду в цій сфері.

Ректор

Олег НОВОМЛИНЕЦЬ

Система управління якістю сертифікована
за ДСТУ ISO 9001:2015 (ISO 9001:2015, IDT)

The quality management system is certified according to the
ISO 9001:2015

**КИРОВОГРАДСЬКА ОБЛАСНА ВІЙСЬКОВА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ АГРОПРОМИСЛОВОГО РОЗВИТКУ**

вул. Тараса Карпи, 84, м. Кропивницький, 25006, тел. 24-63-06,
e-mail: public@apk.kr-admin.gov.ua, сайт: https: apk.kr-admin.gov.ua, код згідно з ЄДРПОУ 33708439

від _____ № _____ на № _____ від _____

ДОВІДКА

Про впровадження у практичну роботу розробок
дисертаційного дослідження
Петринського Дмитра Валерійовича
за темою “Механізми державного регулювання у сфері відновлення аграрного
сектору економіки України”

Розробки та результати дисертаційної роботи Петринського Д. В. (аспіранта кафедри менеджменту та адміністрування Національного університету “Чернігівська політехніка”) представляють практичний інтерес для діяльності департаменту агропромислового розвитку Кіровоградської обласної військової адміністрації.

Зокрема, розробки дисертаційного дослідження щодо діагностики особливостей розвитку вітчизняного аграрного сектору в умовах воєнного стану та сформовані автором на цій основі перспективні вектори вдосконалення механізмів державного регулювання у сфері відновлення аграрного сектору в Україні з урахуванням можливостей імплементації прогресивного зарубіжного досвіду в цій сфері використані департаментом агропромислового розвитку Кіровоградської обласної військової адміністрації при розробці проекту Плану заходів на 2024-2027 роки із реалізації Стратегії розвитку Кіровоградської області на 2021-2027 роки (аграрного розділу).

Результати дослідження були використані під час підготовки проекту Програми економічного і соціального розвитку Кіровоградської області на 2026 рік (аграрного розділу), аналітичних матеріалів, пропозицій до Мінекономіки України щодо удосконалення державної аграрної політики.

Впровадження наукових розробок сприяло підвищенню обґрунтованості управлінських рішень, удосконаленню механізмів державного регулювання аграрного сектору та покращенню ефективності діяльності департаменту.

Довідку видано для подання за місцем вимоги.

Директор департаменту _____

Валерія ФУРМАНОВА

Кіровоградська обласна військова адміністрація
Департамент агропромислового розвитку

24.01-06/231/0.24 від 09.02.2026

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

проспект Університетський, 8, м. Кропивницький, 25006, тел.: (0522) 55-92-34,
E-mail: rector@kntu.kr.ua; сайт: kntu.kr.ua; код згідно з ЄДРПОУ 02070950

від 26.12 2015 р. № 4515/40-24-10/1056 Ма № _____ від _____ 20__ р.

**ДОВІДКА
про впровадження результатів наукового дослідження**

Цим засвідчується, що результати дисертаційного дослідження аспіранта кафедри менеджменту та адміністрування Національного університету "Чернігівська політехніка" Петринського Дмитра Валерійовича на тему "Механізми державного регулювання у сфері відновлення аграрного сектору економіки України" на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 28 "Публічне управління та адміністрування" за спеціальністю 281 "Публічне управління та адміністрування" впроваджені в діяльність Центральноукраїнського національного технічного університету. Зокрема результати дослідження також використані у процесі розробки навчально-методичного забезпечення дисциплін "Державне регіональне управління" у рамках ОПП «Економіка підприємства» (першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 051 "Економіка") та ОПП «Торгівля, електронна комерція та підприємництво» (першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 076 "Підприємництво та торгівля") , "Державне управління та адміністрування" у рамках ОПП «Менеджмент» (першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 073 "Менеджмент") Центральноукраїнського національного технічного університету.

Володимир КРОПІВНИЙ